

Amra Mulović

KOMUNIKACIJSKI I STILSKI POTENCIJAL
MARKIRANOG REDA RIJEČI U STANDARDNOM
ARAPSKOM JEZIKU

Izdavač

Orijentalni institut u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8b, Kampus Univerziteta u Sarajevu
71000 Sarajevo, BiH, e-mail: ois@bih.net.ba

Glavni i odgovorni urednik

Dr. Adnan Kadrić

Recenzenti

Akademik Esad Duraković

Prof. dr. Elma Dizdar

ISBN 978-9958-626-34-0

© Orijentalni institut u Sarajevu

Sva prava zadržana. Nijedan dio ove knjige ne može biti objavljen ili preštampan
bez prethodne saglasnosti izdavača i vlasnika autorskih prava.

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU
POSEBNA IZDANJA XLVIII

Amra Mulović

KOMUNIKACIJSKI
I STILSKI POTENCIJAL
MARKIRANOG REDA RIJEČI
U STANDARDNOM
ARAPSKOM JEZIKU

Sarajevo, 2016.

SADRŽAJ

UVOD	7
1. RED RIJEČI - UNIVERZALNI JEZIČKI FENOMEN.	14
1.1. PRISTUPI MODERNE LINGVISTIKE REDU RIJEČI.	14
1.1.1. Funkcionalni pristup redu riječi i praška lingvistička škola	15
1.1.2. Funkcionalni pristup redu riječi i jezička tipologija	16
1.1.3. Generativistički pristup redu riječi.	19
1.2. ISTRAŽIVANJE REDA RIJEČI U ARAPSKOM JEZIKU.	20
1.2.1. Arapska gramatika i retorika o redu riječi u klasičnom periodu	20
1.2.2. Savremeni pristup redu riječi u arapskom jeziku.	23
2. NEUTRALNI SINTAKSIČKO-SEMANTIČKI RED RIJEČI U ARAPSKOM JEZIKU.	25
2.1. STRUKTURA IMENIČKE FRAZE U ARAPSKOM JEZIKU	28
2.1.1. Determinacija	29
2.1.2. Modifikacija.	33
2.1.3. Komplementacija.	38
2.2. SINTAKSIČKO-SEMANTIČKE NEUTRALNE REČENIČKE STRUKTURE U ARAPSKOM JEZIKU.	39
2.2.1. Ekvativna rečenica	41
2.2.2. Glagolska rečenica.	46
3. AKTUALIZACIJA REDA RIJEČI U ARAPSKOJ REČENICI.	51
3.1. TEMATSKA STRUKTURA: TEMA VS. REMA.	53
3.2. INFORMACIONA STRUKTURA: TOPIK VS. FOKUS.	57
3.3. KOMUNIKACIJSKA ULOGA ELEMENATA U INICIJALNOJ POZICIJI U ARAPSKOM JEZIKU.	62
3.3.1. Preponirana tema: topikalizacija.	64
3.3.1.1. Topikalizacija objekta.	65
3.3.1.2. Topikalizacija adverbijala	71
3.3.2. Ekstraponirana tema: dislokacija	77
3.3.2.1. Sintaksičko-semantička obilježja konstituenata rečenice sa strukturom topik-komentar	81
3.3.2.1.1. Padež topika	82
3.3.2.1.2. Određenost topika.	83
3.3.2.1.3. Pozicija resumptivne zamjenice	86

3.3.2.2. Struktura SGO i topikalizacija nasuprot strukturi topik-komentar i dislokaciji	87
3.3.2.3. Komunikacijska uloga strukture SGO	93
3.3.2.4. Invarijabilnost inicijalne pozicije dislociranog elementa	96
3.3.2.5. Konstrukcija <i>فَتَأَمَّا</i> , kao prominentni mehanizam dislokacije.	101
3.3.2.6. Višestruka dislokacija	103
3.3.2.7. Desna dislokacija – resumptivni topik	105
3.3.3. Predmetna tema: “prava rascijepljena rečenica“ (<i>cleft</i> -struktura).	109
3.3.4. Identifikaciona tema: “neprava rascijepljena rečenica“ (<i>pseudocleft</i> -struktura).	112
3.4. KOMUNIKACIJSKI DINAMIZAM ELEMENATA U POSTGLAGOLSKOJ POZICIJI.	115
3.4.1. Rečenička šema GSO.	115
3.4.2. Rečenička šema GOS.	116
3.4.3. Adverbijali u postglagolskoj poziciji.	119
4. RED RIJEČI U REALIZACIJI STILSKIH FIGURA U ARAPSKOM JEZIKU	121
4.1. REPETICIJA U ARAPSKOM JEZIKU.	122
4.1.1. Repeticija u kontaktu: linearna veza.	123
4.1.1.1. Geminacija u “neutralnim“ strukturama	
4.1.2. Repeticija na distanci: paralelna veza.	132
4.1.3. Formalno i semantički relaksirana repeticija	138
4.2. KUMULACIJA U ARAPSKOM JEZIKU.	142
4.3. ELIZIJA U ARAPSKOM JEZIKU.	149
4.3.1. Elipsa.	149
4.3.2. Reticencija.	153
4.4. FIGURE PERMUTACIJE U ARAPSKOM JEZIKU.	154
4.4.1. Hiperbaton.	154
4.4.2. Parcelacija	156
4.4.3. Inverzija.	157
ZAKLJUČAK	162
SAŽETAK	168
SUMMARY.	170
IZVORI	173
LITERATURA.	176
INDEX POJMOVA	187
INDEKS IMENA	195

UVOD

Gotovo da nema djela koje se bavi sintaksom nekog jezika a da ne posveti redu riječi barem jedno poglavlje. Iako se lingvističkom fenomenu reda riječi neizostavno posvećuje istraživački prostor, on ekskluzivno ostaje permanentni problem zbog činjenice da je varijabilnost rasporeda članova rečeničkih struktura nekog jezika teško pregledna, a specifičnosti koje se, u tom smislu, mogu uočiti konstantno izmiču sveobuhvatnoj analizi. Zadatak ove studije jest detaljniji lingvistički opis i analiza reda riječi koji ima status sintaksičkog, semantičkog, pragmatičkog i stilističkog problema linearne rečeničke strukture. S tim u vezi pokušat ćemo utvrditi određena pravila, ali i ograničenja uvrštavanja, raspoređivanja i vezivanja različitih konstituenta u rečeničkom ustrojstvu, budući da su specifične pozicije dopustive za određene konstituente, dok druge to nisu. Treba imati u vidu da prihvatamo činjenicu da je red riječi u arapskom jeziku slobodan, ali je potrebno kritički sagledavati i relativizirati opseg te “slobode”.

Polazimo od hipoteze da arapski jezik ima manje slobodan red riječi u odnosu na druge primjerne sintetičke jezike, te će primarni zadatak biti skicirati kroz zadane ciljeve granice te slobode. Istraživanje nalaže prožimanje različitih nivoa lingvističke analize. Tako koncipiran pristup omogućava uočavanje i isticanje onih fenomena koji su u dosadašnjim istraživanjima zanemarivani ili nedovoljno obuhvaćeni, ali istovremeno zahtijeva izostavljanje onih tema koje su detaljno razrađene kako u klasičnoj arapskoj gramatici tako i u savremenim arabističkim i nearabističkim lingvističkim studijama.

U teorijskom dijelu istraživanje objedinjuje discipline koje se snažno naslanjaju jedna na drugu, ali, u isto vrijeme, nude različite perspektive i pristupe. Osnovni ciljevi analize reda riječi u arapskom jeziku definirani su kroz različite nivoe lingvistilističke analize, tako da obuhvate sistematično i temeljitije sintaksičko-semantičko istraživanje reda riječi u okviru različitih konstrukcija, te pravila i ograničenja kombiniranja riječi u njihovoj strukturi, istraživanje faktora koji utječu na poziciju riječi, kao što su strukturalni, semantički i komunikacijski faktori, te istraživanje semantičkih i stilskih implikacija reda riječi, a naročito odnosa neaktualiziranog

prema aktualiziranom redu riječi, odnosno semantičko-gramatičkog neutralnog prema stilski markiranom redu riječi.

Kako osnovni ciljevi pretpostavljaju bavljenje golemim tematskim poljem, čija bi detaljna obrada dala nepregledne rezultate, bilo je potrebno tematski ograničiti istraživanje na ona pitanja i probleme koji su nedovoljno razmatrani u dosadašnjim istraživanjima. Pritom nisu zapostavljena ni ona sporna pitanja dostatno tretirana u arabističkoj lingvističkoj literaturi ukoliko je nova analiza ponudila drugačije nalaze. Stoga se glavni ciljevi granaju u nekoliko manjih ciljeva koji će biti fokus analize.

Jedan od tih ciljeva jest predstaviti naučna dostignuća dosadašnjih istraživanja, kako klasične tako i savremene lingvističke misli. Red riječi u arapskom jeziku predmet je opisa u različitim djelima klasične arapske stilistike i gramatike, ali i istraživačka tema privlačna savremenim lingvistima, kako funkcionalistima tako i generativistima. Mora se reći da to nije omiljena tema savremenim lingvistima arapskog podneblja, a da su istraživanja zapadnih lingvista, ma koje provenijencije bili, snažno usmjerena ka opisu dijalekatskih varijanti arapskog jezika. Zato je neophodno uspostaviti dijalog između dostignuća arapske i zapadne lingvističke misli, kako bi se kroz razmatranje doprinosa i jednih i drugih rodila drugačija rješenja pojedinih problema i otvorio prostor za dalje istraživanje reda riječi u standardnom arapskom jeziku.

Određivanje pozicije različitih kategorija riječi i modela kombiniranja baznih konstituenata (predikat, subjekt, objekt, adverbijal, atribut, apozicija) u gramatičkoj strukturi rečenice sa neutralnim poretkom riječi, te značenjskih veza koje se među njima uspostavljaju, predstavlja sintaksičko-semantičko polazište za definiranje pozicije arapskog jezika u tipološkoj klasifikaciji jezika na osnovu pravila i ograničenja vezanih za red riječi. Linearni šematski modeli neutralnih struktura arapskih rečenica služe kao osnova i obrazac za svaku promjenu, permutaciju i kombinaciju elemenata u kojima će nastajati nove strukture sa sintaksičkim, semantičkim, komunikacijskim i stilskim implikacijama obilježenog redosljeda riječi.

Jedan od ciljeva istraživanja jest utvrditi faktore koji utječu na izbor određenih rečeničkih obrazaca i faktore kojima se isključuju i odbacuju alternativne mogućnosti organiziranja jezičkih jedinica u rečenici, ili im se daje sekundarna vrijednost. U ostvarivanju ovog cilja potrebno je definiranje osnovnih formi rečeničkih struktura u arapskom jeziku, zato što u opisu rečeničkih tipova postoje znakovita razmimoilaženja. Takva “disonanca” mišljenja razlog je zbog kojeg se i markiranost, odnosno nemar-

kiranost, različito poimaju. Samim tim, ovaj cilj se postavlja u sam vrh problema koje valja razriješiti ili pitanja koja treba osvijetliti.

Razmatranje markiranog reda riječi oslanja se na utvrđivanje sintaksičkih faktora koji se zasnivaju na relacijama upravnih riječi i njihovih komplemenata, semantičkih faktora koji reguliraju pozicije dodataka u rečenici te komunikacijskih faktora koji uslovljavaju permutaciju riječi u iskazu i diskursu. Iako diskursna analiza nije u sklopu postavljenih zadataka, iz razmatranja nisu izuzeta pitanja signala i metoda provjere kontekstualne uključenosti rečenice, kao što su upotreba anaforičkih sredstava, kataforičkih sredstava i enklitičkih oblika, isticanje, elizija i td. Definiranjem tematske i informacione strukture arapske rečenice otvaraju se mogućnosti preciznije analize postupaka aktualizacije rečenice, kao što su tematizacija, dislokacija, topikalizacija, rascijepljene konstrukcije, kojima se mijenja komunikacijska vrijednost iskaza.

Konačno, u knjizi nije zanemaren stilistički nivo analize na kojem je razmatran stilski potencijal reda riječi što se razvija u specifičnim vezama među riječima u određenim pozicijama u rečenicama. Gramatički red riječi služi kao osnova, a markirani red riječi kao potka po kojoj se nižu čudesne slike teksta u procesima repeticije, kumulacije i kombiniranja riječi, što se ostvaruju u granicama rečenica i izvan njih u tekstu. Takvim postupcima nastaju oneobičene i stilogene strukture koje svoj ekspresivni izraz pronalaze u brojnim figurama reda riječi.

Izbor termina *red riječi* proistekao je iz njegove ustaljene upotrebe u naučnom diskursu i bit će korišten često, iako ne odgovara u potpunosti svakom od segmenata istraživanja. Naime, riječ je o terminu tradicionalno zasnovanom, koji se danas u novijim gramatikama i lingvističkim studijama katkada zamjenjuje terminima kao što su *raspored sintaksičkih kategorija*, *redoslijed rečeničnih dijelova*, *redoslijed sintaktičkih jedinica*, *redoslijed konstituenata*, *redoslijed elemenata* i sl. Svaki od takvih savremenih pokušaja preciznijeg imenovanja ove jezičke kategorije samo će obogatiti pojmovnu aparaturu koja se primjenjuje. U rečeničkoj analizi uglavnom se bavimo redoslijedom konstituenata, klasa riječi i riječi, a pozicijom morfeма tek u iznimnim slučajevima. Termin *red riječi* upotrijebljen je u značenju sistema izgrađenog na uzajamnom odnosu principa po kojima se riječi povezuju određenim redoslijedom, a kojim se danas označava uređenost linearnog slijeda jezičkih elemenata u rečenici.

Naravno, iako termin *red riječi* nije najprecizniji, ponajviše zato što asocira na red jedinica samo na deskriptivnoj razini, mi ćemo se njime ko-

ristiti zbog njegove neutralnosti, jednostavnosti i ustaljenosti. U krajnjem slučaju, upotreba ovog temeljnog termina može se opravdati činjenicom da jeste riječ o redu različitih kategorija riječi koje se povezuju naročitim vezama uslovljenim sintaksičkim, semantičkim i komunikacijskim faktorima. Terminološka nedorečenost u savremenim gramatikama signal je nerazjašnjenog statusa ovoga fenomena. Vjerujemo da bi i detaljnije objašnjenje bilo kojeg od drugih navedenih termina pokazala njegovu nedostatnost i neadekvatnost pri opisu i analizi različitih segmenata istraživanja. Prešutno se upotrebom termina *red riječi* izjednačavaju dva pristupa analizi rečenice, kao jedinice gramatičke strukture i kao aktualizirane komunikacijske jedinice.

Terminološke dileme počinju od samog naslova knjige. Zato nije zanemarljiv prostor posvećen razrješavanju teorijskih kotroverzi i problema definiranja jezičkih procesa, određivanju statusa pojedinih sintaksičkih fenomena i kategorizaciji pragmatičkih funkcija. Terminološka neusaglašenost uočljiva je u savremenoj lingvistici uopće, ali je ona u arabistici naročito izražena zbog razlika u metodološkom i naučnom pristupu koji su imali klasični gramatičari i retoričari i onom koji imaju savremeni lingvisti. Knjiga je zamišljena tako da istakne i prihvati vrhunske naučne domete klasične arapske misli, a da ih pri tom ne učini apsolutnim i neprikosnovanim uzorima. S druge strane, kao jedan od svojih ciljeva, istraživanje uzima revalorizaciju dostignuća savremene lingvistike uopće koja se nerijetko nekritički postavljaju kao superiorni modeli i njihovu primjenu na način koji odgovara opisu i analizi arapskog jezika.

U istraživanju koristimo analitičko-deskriptivnu metodu i tipološko-funkcionalni pristup, koji omogućavaju da se red riječi u arapskom jeziku analizira iz više perspektiva i posmatra iz različitih uglova. U savremenoj lingvističkoj teoriji uglavnom se prave razlike između formalne i funkcionalne paradigme. Osnovni metodološki principi funkcionalnog pristupa za osnovnu funkciju jezika uzimaju komunikacijsku, a kroz govornikovu komunikacijsku kompetenciju se ostvaruje pragmatička i psihološka opravdanost izbora određene rečeničke strukture.

Analitičko-deskriptivna metoda dopunjena je pretežno induktivnom metodom koju kombiniramo sa deduktivnom metodom kako bi u najvećoj mjeri osigurali naučnu preciznost. Induktivna metoda zaključivanja podrazumijeva posmatranje i analizu primarnih izvora, obradu pojedinačnih slučajeva (frazu, rečenica, odlomaka teksta), podrobnju analizu podataka, njihovu interpretaciju i formuliranje zaključaka. Kako bismo predstavi-

li konačne rezultate i osigurali naučnu korektnost, iz sekundarnih izvora preuzimamo tvrdnje i saznanja različitih autora ukoliko je njihova primjenljivost i tačnost potvrđena u obrađenom korpusu ili ih argumentirano odbacujemo ukoliko ne izdrže test jezičke upotrebe.

Naučna zapažanja su zasnovana i provjerena na što većem broju primjera, od kojih veliki broj nije našao prostor u knjizi. Primjeri pripadaju tekstovima različitih funkcionalnih stilova kako bismo izbjegli pogrešno zaključivanje da je osobina isključivo jednog stila osobina jezika. Dakle, u svom praktičnom dijelu, istraživanje se temelji na analizi korpusa tekstova predstavničkih za različite funkcionalne stilove - književnoumjetnički, sakralni, novinski, naučni i administrativni. Jezičke činjenice vezane za temu proučavali smo, uz primjenu odgovarajućih istraživačkih metoda i formalnih modela, iz perspektive sinhronijske lingvistike. Sinhronijski okvir nije strogo postavljen, s obzirom na to da smo zaključke izvodili i na osnovu primjera sakralnog stila i njihovog nezaobilaznog izvora, *Kur'ana Časnog*.

Kada je u pitanju navođenje primjera iz korpusa, potrebno je objasniti način na koji će se primjeri iz različitih funkcionalnih stilova i njihovi prijevodi uvrštavati u tekst knjige. Naime, za korpus koji pripada sakralnom stilu koristili smo tekst *Kur'ana* u prijevodu Esada Durakovića. Za primjere iz većine djela koja se odnose na književnoumjetnički stil također su korišteni dostupni prijevodi na bosanski, srpski, hrvatski i engleski jezik. Kako se često dešava da prijevodne varijante ne sačuvaju originalnu strukturu arapske rečenice, ondje gdje je postojala potreba navođeni su analitički prikazi ili doslovni prijevodi primjera da bi se zorno predočili strukturni izbori izvornika. Za primjere administrativnog, novinskog i naučnog stila za koje ne postoje prijevodi na bosanski jezik navodili smo vlastiti prijevod. Ovaj prijevod prilagođavan je izvornom tekstu što je moguće više, tako da katkada izgleda nevješt i zvuči rogobatno. Ljepota prijevoda često je žrtvovana u težnji da se njime zahvate ona obilježja primjera koja su predmet analize.

Aktuelna pitanja upotrebe standardnog arapskog jezika u jednoj izuzetno složenoj diglosijskoj ili, bolje reći, multiglosijskoj jezičkoj situaciji u arapskom svijetu nisu razmatrana, budući da je izdvajanje značajki funkcionalnih stilova i podstilova ograničeno korpusom. Iz korpusa su isključeni tekstovi koji bi eventualno reprezentirali razgovorni funkcionalni stil, budući da se on ostvaruje prvenstveno usmenim putem što u arapskom jeziku podrazumijeva upotrebu jezika izvan norme. Stoga bi bilo nemoguće u jed-

noj studiji na naučni i dosljedan način uraditi analizu reda riječi u brojnim dijalekatskim varijantama arapskog jezika, koje su nastale teritorijalnim raslojavanjem jezika, i supstandardnim idiomima i varijetetima, koji su nastali socijalnim raslojavanjem. Važno je, također, istaći da istraživanjem nije obuhvaćen podstil poezije, zato što poezija dokida ograničenja u kombinaciji jezičnih jedinica i zato što bi razmatranje svake od poetskih vrsta znatno proširilo istraživanje te ga odvelo u sasvim drugačijem smjeru.

Istraživanje obuhvata lingvističku analizu reda riječi na nekoliko nivoa opisa: sintaksički nivo kroz funkcije subjekta, komplemenata, modifikatora, determinatora i td.; semantički nivo kroz funkcije agensa, pacijensa, cilja i td.; pragmatički nivo kroz funkcije fokusa, teme, topika i sl., a sve u okviru tipoloških analiza prema univerzalnim obilježjima jezika. Urađeno na opisani način, na relevantnom i reprezentativnom korpusu, istraživanje u nekim svojim segmentima paralelno zahvata sintaksičko-semantički, stilistički i pragmatički aspekt reda riječi u arapskom jeziku i zanemaruje granice postavljene između različitih nivoa lingvostilističke analize koje su svoj izraz našle i u poglavljima knjige.

Prvo poglavlje je posvećeno pregledu najznačajnijih lingvističkih pravaca koji su iznjedrili najutjecajnije teorije o redu riječi u savremenoj lingvistici. Predstavljani su ukratko najvrijedniji doprinosi izučavanju reda riječi praške lingvističke škole i njihovog funkcionalnog pristupa jeziku, dometi jezičke tipologije te predmet interesovanja generativističkog pristupa. Na ovaj način uvedeni su neki od osnovnih parametara analize, kao što su: poredak konstituenta, poredak elemenata u imeničkoj frazi, odnos imenice i modifikatora i td. Ovo poglavlje, također, donosi nekoliko zanimljivih zapažanja o razvoju teorije o redu riječi u zlatnom klasičnom periodu arapske retorike i gramatike kao i u neaktivnom, uspavanom i tradicijom okovanom modernom periodu.

Drugo poglavlje bavi se redom riječi u neutralnim, stilski neobilježnim strukturama na sintaksičko-semantičkom nivou analize. U ovom segmentu predstavljene su najznačajnije karakteristike ustrojstva imeničke fraze, imenske i glagolske rečenice, te permutabilni potencijal elemenata tih struktura. U fokus pažnje postavljaju se osnovne funkcije determinacije, modifikacije i komplementacije. Ovo poglavlje ima za cilj da opiše linearnu matricu po kojoj se gradi zadivljujući svijet aktualizacija.

Treće, najobimnije poglavlje bavi se osnovnim rečeničkim strukturama koje se realiziraju u tekstu. Iskaz posmatramo kao izuzetno dinamičnu i kompleksnu pojavu i to kroz tematsku i informacionu strukturu i anali-

ziram složene odnose između spomenutih struktura kroz odnose koji se uspostavljaju između teme i reme, date i nove informacije, topika, komentara i fokusa. Ovo poglavlje punu pažnju poklanja postupcima preponiranja i topikalizacije, ekstrapozicije i dislokacije, fokalizacije i signalima kontekstualnog povezivanja. Poglavlje obiluje primjerima kojima je za cilj da ilustriraju različite rečeničke modele i strukturne obrasce u kojima se ostvaruje arapska izjavna rečenica. Srazmjerno veliki dio poglavlja pridaje značaj analizi rečenice sa strukturom topik-komentar kao specifične strukture koja omogućava prepoziciju većine rečeničkih elemenata.

U četvrtom poglavlju su obrađene gramatičke stilske figure koje se ostvaruju kao odstupanje od uobičajenog redoslijeda jezičkih jedinica. Razmatrane su prema postupcima kojima se ostvaruju, postupcima repetitije, dodavanja, oduzimanja ili elizije te permutacije. Prostor posvećen pojedinačnim figurama određen je zastupljenošću same figure u korpusu. Neke figure su detaljnije analizirane, dok su druge obrađene u sklopu nekih drugih figura s kojima su povezane čvrstim strukturnim sponama.

1. Red riječi - univerzalni jezički fenomen

Lingvistički koncepti koji na različite načine ekspliciraju konkretne jezičke fenomene ili kategorije nisu uvijek oštro razgraničeni. Štaviše, nerijetko jedni drugima “otimaju” postavke, posuđuju terminologiju i preuzimaju jedni od drugih ciljeve i strategije. Većina lingvističkih pravaca, ako ne svi, postavili su kao jedan od svojih zadataka analizu i opis redosljeda jezičkih jedinica u rečenici. Potrebno je izdvojiti malo prostora kako bi se sačinio pregled nekolicine značajnih lingvističkih pristupa izučavanju reda riječi. Pri tome se oni diferenciraju po predmetu istraživanja na pravce moderne zapadne lingvistike i pravce u arabistici. Kada su u pitanju arabističke teme, nužno je razlučiti klasična izučavanja poretka elemenata u djelima klasičnih arapskih autora od savremenih u djelima orijentalista ili Arapa, pretežno nastalih na engleskom jeziku u naučnom ozračju evropske lingvistike.

1.1. Pristupi moderne lingvistike redu riječi

Redu riječi u klasičnim indijskim, grčkim i latinskim gramatičkim teorijama nije pridavana naročita pažnja. Tek nakon stoljećâ u kojima se red riječi smatrao dijelom prirodnog procesa mišljenja, a ne dijelom gramatike, dolazi pionirski rad Weila.¹ U fokusu njegovog istraživanja bio je kontrast između slabe fleksibilnosti u poretku riječi modernih evropskih jezika i relativne fleksibilnosti jezika iz kojih su se razvili. On razlikuje sintaksički red riječi, koji je objektivn i okrenut tekstu i red ideja koji je subjektivn i okrenut govorniku, tako da je prvi determiniran drugim. Sâm jezik autor shvata kao ogledalo ideja i strukture misli. Prema Weilovom mišljenju, svaka rečenica se sastoji od “tačke polaska”,² početne ideje zajedničke govorniku i sagovorniku, i cilja diskursa, koji sadrži za sagovornika novu informaciju. Ove Weilove spoznaje bile su impuls prvim ozbiljnijim studijama

¹ Riječ je o radu pod naslovom “De l’ordre des mots dans Les Langues anciennes Comparées aux Langues Modernes”, objavljenom 1844. godine.

² Vidi više u: Sven-Olof Dahlgren, *Word Order in Arabic*, Ekbald & Co., Västervik, 1998., str. 25.

jama posvećenim redu riječi u okviru praške lingvističke škole strukturalizma i različitim tipološkim istraživanjima.

1.1.1. Funkcionalni pristup redu riječi i praška lingvistička škola

Weil tvrdi da se konstituenti u rečenici redaju prema sintaksičkim i nekim drugim principima, da postoji razlika između sintaksičkih pomjeranja i promjene ideja, te da iste sintaksičke strukture mogu donijeti različite semantičke strukture. Na zasadama ovih ideja, pripadnici praške lingvističke škole gradili su modele i principe koji su se, između ostalog, odnosili i na redosljed riječi u rečenici. Osnovni metodološki i teorijski principi ove škole su sinhronijski pristup i fokus na jeziku kao kreativanom i dinamičnom procesu, kao sistemu sistema, u okviru čije analize ne bi trebalo razdvajati lingvističke nivoe. Značajan je njen iskorak u tekstnu lingvistiku budući da je uočena nužnost da se u analizi rečenici pristupa iz perspektive funkcije u tekstu, odnosno diskursu koji se odlikuje sopstvenim strukturalnim karakteristikama. Kasnije su među faktore razumijevanja te funkcije uključeni i ekstralingvistički utjecaji na iskaz.

U okviru ove škole razvijen je koncept funkcionalnih rečeničkih perspektiva. Prema Mathesiusu, koji je ovaj koncept uveo u lingvistiku, jezik ima komunikacijsku funkciju, a funkcionalne rečeničke perspektive imaju determinirajuću ulogu u redu riječi. Naime, radi se o teoriji prema kojoj lekseme u rečeničnoj strukturi zadobijaju određena značenja ovisno o kontekstu u kojem se javljaju, tako da se rečenica dijeli na temu, tj. dio iskaza koji je poznat u govornoj situaciji i remu kao dio iskaza koji referira na ono što je u njemu novo.

Ovu teoriju razradio je Firbas, uvodeći hijerarhiju principa, koja kontrolira red riječi. Principi reda riječi su: princip gramatičke funkcije, princip koherencije jezičkih elemenata, princip funkcionalnih rečeničkih perspektiva, princip emfaze i princip rečeničkog ritma.³ Princip gramatičke funkcije podrazumijeva da su pozicije elemenata determinirane njihovom sintaksičkom funkcijom. On je usko povezan s principom koherencije koji djeluje tako da sprječava pojavu nekog elementa na određenoj poziciji ili njegovo umetanje između dva susjedna elementa. Princip funkcionalnih rečeničkih perspektiva djeluje tako što organizira rečenicu u slijedu tematranzicija-rema. Princip isticanja podrazumijeva komunikacijski uvjeto-

³ Vidi više u: Jan Firbas, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992., str. 117.

van redosljed elemenata, emocionalno obojen i neuobičajen. Prema principu rečeničkog ritma elementi se raspoređuju tako što na početku stoje sintaksički kraći, a pri kraju duži konstituenti. Firbas je uveo i koncept komunikacijskog dinamizma, koji se definira kao “opseg doprinosa nekog elementa razvoju komunikacije”.⁴

Postratni predstavnici praške škole skrenuli su svoju pažnju sa jezika kao sistema ka tekstu, polazeći u svojim novim pogledima od teorije zavisnosti jezičkih jedinica francuskog predstavnika praške škole, Tesnière, paralelno razvijajući teoriju valentnosti u analizi rečenice. Valentnost jezičkih jedinica određuje vertikalnu dimenziju zavisnosti, a red riječi horizontalnu dimenziju zavisnosti.⁵ U tom smislu lingvistička analiza rečenice podijeljena je na tri nivoa: gramatičku strukturu, semantičku strukturu i organizaciju iskaza. Prvi nivo je autonoman i zasniva se na sintaksičkim kategorijama, funkcijama (subjekt, predikat, objekt), sintaksičkim formama i odnosima. Najvažniji sintaksički odnos je odnos zavisnosti. Sintaksički nivo može biti iskazan na različite načine u jezicima svijeta, dok je semantički manje-više univerzalan. Semantički nivo bazira se na logičkim relacijama što postoje u društvu i ogledaju se u semantičkim ulogama koje imenička fraza ostvaruje unutar propozicije. Treći nivo pokazuje kako se različite sintaksičke i semantičke strukture ponašaju u određenom momentu u određenom komunikacijskom činu dok na njih utječu različiti ekstralingvistički faktori.⁶

1.1.2. Funkcionalni pristup redu riječi i jezička tipologija

Drugi pristup inspiriran Weilovim radom, ali i radovima praške lingvističke škole, je funkcionalno-tipološki. Funkcionalno-tipološkim pristupom razmatra se veza između opisa i naučnog objašnjenja. Apstrahovanje struktura koje naučno objašnjenje uključuje podrazumijeva postavljanje pravila koja te strukture povezuju sa stvarnim površinskim reprezenta-

⁴ *Op.cit.*, str. 16-17. Na principima komunikacijskog dinamizma i funkcionalnih rečeničkih perspektiva zasnivat će se analiza aktualizirane rečenice. U poglavlju knjige posvećenom spomenutom segmentu istraživanja, detaljnije će se predstaviti modeli funkcionalista, prije svega Firbasa i Hallidaya, koji je predočio neznatno drugačije viđenje tematske i informacione strukture rečenice.

⁵ Visok stepen formalizacije u opisu reda riječi koji omogućuje teorija zavisnosti kroz komponente funkcionalnih rečeničkih perspektiva i valentnosti razlog je zašto smo u istraživanju odbarali funkcionalni pristup u analizi rečenice.

⁶ Istraživanje se temelji na nabrojanim nivoima analize, s tim da su neki od nivoa u formalnoj i strukturalnoj organizaciji teksta objedinjeni.

cijama rečenica, tj. u jeziku ostvarenim strukturama. Tipološke analize su u svojim generalizacijama taksonomijske. Ovaj pristup se prvenstveno vezuje za Greenberga. On je pokušao izvršiti klasifikaciju jezika svijeta na osnovu poretka tri osnovna sintaksička elementa: glagola, subjekta i objekta. Naime, konkatenacija, ili lančano povezivanje riječi, je univerzalno obilježje jezika. Pravila u nizanju riječi u veće cijeline moraju postojati u svakom jeziku i stoga se nikada ne može govoriti o apsolutno slobodnom redu riječi. No, jezike može odlikovati veća ili manja sloboda nizanja leksičkih jedinica u veće sintaksičke konstrukcije i strukture. Jezička tipologija, baveći se univerzalnim pravilima i obrascima, počinje od istraživanja relativnog redoslijeda konstituenata u rečenici: glagola, subjekta i objekta, uređenog permutacijama ovih elemenata.⁷ Glavnu ulogu u razvoju tipologije jezika odigrala je upravo tipologija reda riječi.

Greenberg red riječi definira kao “red elemenata sa značenjem”.⁸ Stoga, kada govorimo o pozicijama glagola, subjekta i objekta, ne vodimo računa o tome da li su ovi konstituenti proste ili složene konstrukcije, sastoje li se od jedne ili više riječi. Prema Greenbergu, postoji snažna korelacija između gramatičkih relacija i reda riječi koji je osnovni nosač gramatičkih odnosa, naročito odnosa subjekta i objekta. Za lingvistički relevantne parametre reda riječi smatraju se poredak rečeničkih konstituenata, glagola, subjekta i objekta, poredak elemenata u imeničkoj frazi, odnos imenice i relativne rečenice, pozicija elemenata u komparativnim konstrukcijama, odnos elemenata u imeničkoj frazi u formi genitivne veze (posesivne forme) i elemenata prijedložne fraze, odnos pomoćnog glagola i glavnog glagola, te distribucija sufikslnih i prefikslnih elemenata. Greenbergovo istraživanje se zasniva na tri principa: postojanje prepozicije ili postpozicije; relativni redoslijed subjekta, glagola i objekta u izjavnim rečenicama (šest je logički mogućih tipova reda riječi, SGO, SOG, GSO, GOS, OGS i OSG) i pozicija modifikatora.

Greenberg zastupa mišljenje da postoji samo jedan osnovni red riječi u dubinskoj reprezentaciji rečenice, ali da svaki jezik dozvoljava više kombinacija konstituenata u površinskoj rečeničkoj strukturi. Jezičke univer-

⁷ U tipologiji se odbacuje mogućnost klasifikacije svih jezika po ovom sistemu. Ova taksonomija se ne može dosljedno primjenjivati u opisu arapskog jezika koji, kako ćemo vidjeti, spada u jezike što pored subjekta mogu imati i topik kao dominantan element na istaknutoj poziciji u rečenici.

⁸ Bernard Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1989., str. 86.

zali je se, prema Greenbergu, moraju istraživati na većem broju jezika kao bazi podataka. Istraživanje mora otpočeti na konkretnim nivoima analize, oslanjajući se na psihološke, funkcionalne i pragmatičke faktore, a završiti se značajnim generalizacijama. Sam Greenberg je bio veoma oprezan u svojim zaključcima, ali su lingvisti koji su dalje razvijali njegove ideje otišli tako daleko da su od reda riječi načinili glavni parametar holističke tipologije.

Lehmann smatra da je pozicija subjekta tipološki irelevantna, te se jezici u suštini mogu svesti na dva glavna tipa OG i GO.⁹ Isključivši subjekt iz jednačine, Lehmann je tripartitnu klasifikaciju jezika zamijenio binarnom. Kada su u pitanju korelacije parametara, dao je prednost objašnjenjima, a ne generalizacijama. Arapski jezik ima nekoliko specifičnih tipoloških obrazaca jezika tipa GO, koje je uočio Lehmann, kao što su: postnominalna pozicija imeničkih modifikatora, upotreba prepozicija, a ne postpozicija, predglagolska pozicija glagolskih modifikatora i td.

Vannemann je jezike klasificirao prema poziciji upravne riječi da bi postigao viši nivo korelacije parametara reda riječi. Sve Greenbergove "elemente sa značenjem" podijelio je prema sematičkim i sintaksičkim kriterijima na operante i operatore. U ovom modelu, operatori su modifikatori, adjunkti i dependenti prema tradicionalnoj strukturalističkoj terminologiji (objekt, pridjev, genitiv, relativne klauze, imeničke fraze i zavisni član komparativne konstrukcije), a operanti su glagoli, imenice, adpozicije i upravni član komparativne konstrukcije, dakle upravne riječi.¹⁰ Vannemannovi univerzalni principi reda riječi su izraženi bilateralnim implikacijama, za razliku od Greenbergovih, koje su unilateralne nereverzibilne.

S obzirom na to da iz Vannemannove šeme proističe da polovina svjetskih jezika predstavlja izuzetak, kritike modela nisu izostale. Stoga Hawkins formulira složene multipartitne implikacijske univerzalije koje uključuju više varijabli u korelaciji. Na primjer, jezici sa redom riječi GSO su jezici u kojima obavezno pridjev dolazi nakon imenice, i konsekventno tome genitiv dolazi nakon imenice i sl. Prema Hawkinsu, implikacijske univerzalije reda riječi trebale bi biti nestatistične, multivrijednosne i unilaterarne kako bi se adekvatno razlikovala ovjerena i neovjerena isto-

⁹ Bernard Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1989., str. 96.

¹⁰ Upor.: Ibid., str. 98.

vremena pojava različitih parametara.¹¹ Greenberg daje glagolu centralnu poziciju i smatra ga indikatorom tipa jezika, dok Hawkins predlaže da indikator tipa bude adpozicija, tj. predlaže dva tipa jezika: prepozicionalne i postpozicionalne. Ovakva podjela u skladu je sa činjenicom da postoje samo dvije pozicije koje modifikator može zauzeti u odnosu na upravni član, prepozicija i postpozicija.¹²

1.1.3. Generativistički pristup redu riječi

Od dvaju danas glavnih pristupa lingvističkim pojavama jedan je tipološki, a drugi transformaciono-generativistički. Generativistički “čomskijanski”, u svojoj naravi strogo deduktivan pristup, pretpostavlja da postoji set urođenih parametara koji se tiču reda riječi i padežnih markera. Obično je ograničen broj ovih parametara koje jezik može izabrati kao opciju, i odnos među njima je obično binaran.

Transformaciono-generativna teorija o redu riječi uzima u obzir značaj konstituenata u dubinskoj strukturi i ističe pitanje stilističkog reda riječi. Chomsky vjeruje da je red riječi u dubinskoj strukturi linearan. Potrebna su dva seta pravila, pravila raspoređivanja neraspoređenih elemenata u dubinskoj strukturi rečenice i transformaciona pravila za generiranje površinske strukture. Naravno, prema tvrdnji generativista, treba povući liniju između kompetencije, koja je zajedničko znanje jezika govornika i sugovornika, i performance, koja je upotreba jezika u konkretnoj jezičkoj situaciji. Varijacije u redu riječi su predmet stilističke inverzije i dio su performance, a ne kompetencije.

Generativna teorija poseban značaj pridaje zadatku utvrđivanja osnovnog reda riječi u nekom jeziku. Osnovni red riječi se objašnjava interakcijom osnovnih principa: rečeničke dubine, kognitivnih faktora i relativne strukturne nezavisnosti. Arapski jezik je, prema nalazima tipoloških studija, jezik sa dominantnim redom riječi GSO, koji kao takav ima red riječi SGO kao alternativni osnovni red riječi.¹³ Arapski jezik u tom smislu treba opisivati s fleksibilnošću. Međutim, čini se da teoretiziranje u svrhu određivanja osnovnog reda riječi u generativističkim studijama zauzima

¹¹ Upor.: John A. Hawkins, “On Implicational and Distributional Universals of Word Order”, *Journal of Linguistics*, Vol. 16, 1980., str. 208.

¹² Vidi: *Ibid.*, str. 209.

¹³ Ova karakteristika, iako bitan nalaz tipoloških studija, za arapski jezik nije prihvatljiva. Opširno ćemo o rečeničkoj šemi SGO govoriti u poglavlju o aktualizaciji reda riječi.

isuviše prostora, tako da se neki uistinu zanimljivi zaključci često izgube u neprohodnoj šumi zavodljivih i nepotrebnih generalizacija.

1.2. Istraživanje reda riječi u arapskom jeziku

Istraživanja reda riječi u arapskom jeziku nisu izostala. Dapače, može se reći da je analiza fenomena povezanih na različite načine sa pozicijom konstituenata u rečeničnoj strukturi arapskog jezika vršena kako u klasičnom periodu tako i u novije vrijeme. Međutim, evidentno je da se u klasičnom periodu ova tema uglavnom stidljivo pomaljala u okviru širih gramatičkih i retoričkih razmatranja, a da se tek u novije vrijeme prepoznaju stvarni doprinosi arapske klasične gramatike na ovom polju. Možda je to razlog naročitog interesovanja savremenih lingvista i arabista za ovu temu. O njemu svjedoči nemali broj studija koje ovoj temi pristupaju sa različitih polazišta. Potreba prevrednovanja tradicionalnih opisa rečeničkih struktura u arapskom jeziku i primjene novih saznanja opće lingvistike bili su dovoljno snažan poziv i nama da damo prilog izučavanju ovog uvijek aktuelnog fenomena.

1.2.1. Arapska gramatika i retorika o redu riječi u klasičnom periodu

Kako je rečenica bila predmet izučavanja i gramatike i retorike u klasičnom periodu, potpuno razdvajanje ovih dviju nauka nije moguće niti se može očekivati. Retoričari su pridavali značaj upotrebi pojedinih klasa riječi i načinima njihovog povezivanja, te semantičkim i estetskim efektima takvih veza. S druge strane, nisu ni gramatičke studije bile sačinjene samo od interpretacije morfoloških kategorija u okviru koncepta zavisnosti jezičkih jedinica, odnosa regensa i dependensa, kako se to često predočava u savremenim prikazima klasičnih djela.

Red riječi se u klasičnom periodu najviše izučavao u okviru nauke o značenju, tj. *'ilm al-ma'ānī*,¹⁴ što je jedna od tri konstituirajuće discipline arapske retorike i predstavlja međuvezu semantičke sintakse i diskursne analize. U literaturi ćemo naići na različite prijevode ove grane arapske stilistike, na čemu se mi nećemo zadržavati. Dovoljno je spomenuti da njeno istraživačko polje uglavnom obuhvata one teme koje za analizu bira

¹⁴ U knjizi se u transkripciji arapskih imena i pojmova koristi sistem transkripcije DMG (Deutsche Morgenländische Gesellschaft).

semantička sintaksa.¹⁵ Treba naglasiti da su područja njenog proučavanja uglavnom lingvistička, iako se ne može isključiti njena čvrsta veza sa retorikom. Štaviše, Abdul-Raof rečenički nivo analize i red riječi smatra područjem proučavanja retorike, dok analizu riječi i njenu ulogu u diskursu pripisuje elokvenciji.¹⁶ Sve u svemu, retorika predstavlja most između teksta i konteksta. Dok opisuje odnos između govornika i adresata, nju zanima selekcija odgovarajućih leksema, pravilnost propozicije, izbor stila, organizacija teksta i td.

Iako su u radovima različitih retoričara i gramatičara postojale natuknice o redu riječi i prije petog stoljeća po Hidžri, koherentne i sistemski zasvođene teorije o redu riječi nije bilo do tog vremena, a možemo reći da će se i od tog vremena ona plašljivo razvijati u okrilju semantičke sintakse. Treba naglasiti da je prve ideje o pravilnom i lijepom redu riječi (*ḥusn al-naẓm*) dao al-Ġāḥiẓ kada je govorio o neimitativnosti kur'anskog diskursa, odnosno nadnaravnosti stila.¹⁷ Stilističari poput al-Ḥaṭṭābīja (u. 388 H), al-Bāqillānīja (u. 403 H) ili Ābādīja (u. 415 H) i drugih koji su koristili doprinose logike u različitim jezički obojenim teološkim raspravama utrljali su put sveobuhvatnoj, stilistički orijentiranoj, a sintaksički zasnovanoj teoriji o redu riječi, koju je razradio 'Abd al-Qāhir al-Ġurġānī (u. 471 H). On teoriju o redu riječi zasniva na ideji odstupanja od gramatičke norme (*al-ḥurūġ 'alā muqtaḍā al-zāhir*),¹⁸ jer je, po njegovom mišljenju, red riječi kategorija diskursa i promjenom reda riječi u propoziciji koja je sintaksičke prirode postižu se semantički efekti.

Al-Ġurġānī u svojim djelima iz stilistike u centar gramatičke analize postavlja značenje i *al-naẓm* – što je koncept koji u užem smislu korespondira sa redom riječi i uglavnom referira na raspoređivanje leksičkih jedinica koje se povezuju u harmoničan sistem značenja, tj. referira na specifičan raspored rečeničkih konstituenata sa određenom komunikacijskom funkcijom.¹⁹ Govornik, dakle, ostvaruje namjeravano značenje svake pojedini-

¹⁵ O ovoj grani arapske stilistike detaljno je pisao Munir Mujić u knjizi: *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2007., str. 29. i *passim*.

¹⁶ Vidi: Hussein Abdul-Raof, *Arabic Rethoric. A Pragmatic Analysis*, Routledge, London and New York, 2006., str. 22.

¹⁷ Ibid., str. 37.

¹⁸ Upor.: Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2007., str. 38.

¹⁹ Upor.: Ramzi Baalbaki "The Relation between *Naḥw* and *Balāġa*. A Comparative Study of the Methods of Sībawayhi and Ġurġānī", *Journal of Arabic Linguistics*, Vol. 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1983. str. 22.

načne riječi u iskazu tako što iz seta sintaksičkih pravila bira ono koje mu to omogućuje. Al-Ġurġānī u djelu *Dalā'il al-'i'ġāz* tvrdi da diskurs počiva na sistemu odnosa unutar struktura i da nadnaravnost kur'anskog stila ili njegova neimitativnost (*al-'i'ġāz*) proizlazi upravo iz tog sistema, koji čini diskurs gramatički tačnim i efektivnim tako da on postaje model pravilnog izražavanja (*al-faṣāḥa*). Ove ideje bile su zasadi semantičke sintakse kod Arapa, a *al-naẓm*, koji se bavio odnosom sintaksičkih oblika, semantičkih vrijednosti i komunikacijske funkcije, bio je temelj na kojem se gradila teorija o redu riječi.

Al-Ġurġānī je uočio da pojedinačne riječi same po sebi izražavaju adekvatno značenje, ali da su sposobne ostvariti smisao i pružiti željeno značenje samo ukoliko se vežu i stoje u određenim odnosima.²⁰ Taj pristup, prema kojem svaka riječ u rečenici predstavlja gramatičku kategoriju i ostvaruje funkciju te kategorije u rečeničnoj strukturi, a svaka rečenica sadrži minimum relevantnih gramatičkih elemenata, identičan je modernim pristupima rečeničnoj strukturi. Riječ ostvaruje svoju funkciju u rečenici ne prema riječima koje joj prethode ili slijede, već je njena funkcija povezana sa značenjem koje je ostvareno prije i poslije nje. Dakle, rečenice sa nasumično poredanim riječima ne ostvaruju nikakav smisao niti imaju značenja, iako mogu imati gramatičku vrijednost.

Gramatika je ključ za razumijevanje izraza budući da specifično značenje riječi ostaje zaključano, a cilj govornika skriven sve dok se gramatičkom analizom ne otvore i otkriju. Iako se često kaže da arapska klasična gramatika nije poznavala koherentnu sintaksičku analizu, ipak je moguće uočiti jasne paralele između metode supstitucije i moderne konstituentne analize. Metoda supstitucije podrazumijeva zamjenu većih i složenijih elemenata jednostavnijim kako bi se utvrdio njihov sintaksički status. Arapska teorija prepoznaje različite sintaksičke pozicije u okviru kojih se može vršiti supstitucija.

Redosljed riječi u arapskoj lingvističkoj tradiciji opisivao se u okviru teorije o regensu. Arapski jezik u tom smislu predstavlja jezik u kojemu je upravni član ispred zavisnog člana (*head-dependent*), tako da glagol stoji ispred komplemenata (subjekta i objekata), prepozicija ispred svog komplementa, a imenica ispred modifikatora. U metajeziku srednjovjekovne

²⁰ Upor.: Khalil Amaireh, "Aspects of Classification and Functional Syntax in Classical Arabic Grammar", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 1, No. 1, 1984., str. 38.

ili klasične arapske gramatike izdvajali su se termini sa specifičnim semantičkim opsegom koji je prelazio granice klase riječi i odlikovao se sinkretizmom različitih kategorija u posebnoj konvencionalnoj upotrebi poput termina *al-wağh* (flektivni obrazac glagolskog načina i padeža), *al-ma'nā* (značenje) i *al-mawḍa'* (pozicija) i td.

Sve što smo naveli samo je jedan mali dio doprinosa arapske gramatičke misli o redu riječi koji su često nepravedno i neopravdano zanemarivani. U ovoj "heterogenoj"²¹ sintaksičkoj tradiciji, teorija o redu riječi se ne izdvaja kao tipična ili sistematski zaokružena, ali upravo zato vapi za reinterpretacijom i reanimacijom. Uvriježeno je mišljenje da su savremena lingvistička istraživanja arapskog jezika u arapskom svijetu zaglavila u krutom tradicionalizmu i rijetko izlaze iz statičnih i šematiziranih okvira. To mišljenje je najbliže istini, mada još nisu ni približno iscrpljeni svi gramatički, retorički i stilistički modeli i koncepcije koje je svijetu podarila arapska misao.

1.2.2. Savremeni pristup redu riječi u arapskom jeziku

Naučna djela iz lingvistike na arapskom jeziku imaju dominantno formalistički pristup u analizi sintaksičkih struktura i odnosa. Ako gledamo iz ugla modernih lingvističkih teorija, arapska lingvistička tradicija razvila je do impresivnih razmjera koncepte kategorije, strukture, zavisnosti, posmatrajući kako se određene kategorije javljaju na specifičnim pozicijama u strukturi vezane sintaksičkim odnosima zavisnosti. Međutim, opsežan i jasan inventar univerzalnih lingvističkih karakteristika ne postoji u standardnom arapskom jeziku.

Ukoliko posmatramo tri dimenzije rečeničke strukture - sintaksičku, semantičku i funkcionalnu - možemo reći da su novije studije o redu riječi nastale na arapskom jeziku uglavnom posvećene prvom aspektu. Rasprave o poziciji subjekta svode se uglavnom na rasprave o distinkcijama glagolske i imenske rečenice. Red riječi se posmatra kroz diferenciranje imenske i glagolske rečenice, ili kao dio problema kongruencije glagola i subjekta i td. Deskriptivni jezički modeli služe da se pobroje pravila koja određuju strukturu i sintaksičke veze među elementima nekog konstituenta ili konstrukcije. Gramatičari će opisati procese preponiranja ili postponiranja, ali će rijetko

²¹ Jonathan Owens, "Models for Interpreting the Development of Medieval Arabic Grammatical Theory", *Journal of American Oriental Society*, Vol. 111, No. 2, 1991., str. 233.

otići dalje od pukog opisa. Retoričke studije, s druge strane, više interesiraju emocionalna, stilska i estetska sredstva koja govornik koristi kako bi postigao određene pragmatičke funkcije. U tom smislu, ne postoji djelo na arapskom jeziku koje u bitnome odstupa od klišeizirane forme i sadržaja.

Kada su u pitanju savremene studije o redu riječi u arapskom jeziku napisane na engleskom jeziku može se reći da je većina istraživanja poduzeta u okvirima transformaciono-generativne gramatike i uglavnom se tiču utvrđivanja osnovnog reda riječi u arapskom jeziku, opisa alternativnih poredaka i formuliranju transformacionih pravila za različite rečenične strukture. Takva istraživanja se često ograničavaju na sintaksičku analizu rečenice i zasnivaju na korpusu sačinjenom od dekontekstualiziranih rečenica skovanih u svrhu potvrđivanja apstraktnih zaključaka neprovjerljivih na ovjerenim primjerima korpusa. Drugačiji pristupi, kao što su funkcionalni, rijetki su i uglavnom potcijenjeni.

Svakako pada u oči pri prvom pogledu na mali broj studija o redu riječi koje imaju funkcionalni pristup konstantno bavljenje temama kao što su pasivizacija, negacija, topikalizacija i sl. No, bitnija značajka ovih djela jest ta da je korpus tekstova na kojima se istraživanja zasnivaju ograničen na dijalekatske supstandardne varijante²² te da valjano dokumentovanje primjera nerijetko izostaje.²³ Moderni standardi arapski jezik je isključen ili je uključen samo u povremenim kontrastivnim analizama.

Upravo zbog spomenutog odsustva analize modernog standardnog arapskog jezika, u narednim poglavljima ćemo govoriti o gramatičkoj strukturi rečenica koje se ostvaruju u arapskom jeziku,²⁴ o odnosima koji postoje među apstraktnim kategorijama riječi i konkretnim leksemama, o dinamičkom aspektu iskaza koji se odnosi na distribuciju elementa ovisnu o njihovom informacionom sadržaju, te stilskim potencijalima specifično uređenih struktura što učestvuju u realizaciji različitih stilskih figura.

²² Dahlgen, recimo, kao glavni cilj istraživanja postavlja - "odrediti osnovni red riječi u istočnim dijalektima modernog govornog arapskog jezika" (Sven-Olof Dahlgren, *Word Order in Arabic*, Ekbald & Co., Västervik, 1998., str. 12.). Temeljni metod analize u ovom djelu je statistički.

²³ Funkcionalni pristup jasno istaknut u naslovu djela Ahmeda Moutaouakila nije podrazumijevao upotrebu korpusa već primjera kojima su se još u klasičnom periodu potvrđivala gramatička pravila (vidi: *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989.).

²⁴ Kako bi sadržajem zahvatila sve postavljene ciljeve, analiza će se bazirati uglavnom na izjavnoj prostoj, odnosno prosto-proširenoj rečenici različitih funkcija. Izvan utvrđenog okvira izlazit će se u izuzetnim slučajevima.

2. Neutralni sintaksičko-semantički red riječi u arapskom jeziku

U lingvističkoj teoriji red riječi zauzima značajno mjesto zato što lingvist pomoću njega mapira vezu između značenja i realiziranog iskaza. Jasno je da se promjenom reda riječi često mijenjaju neke nijanse značenja. Govornik, dok kodira poruku, raspoređuje jezičke jedinice i tako kreira strukturu kojom ostvaruje namjeravano značenje. Jezici se upravo razlikuju po načinu na koji se različite vrste riječi povezuju u sintagme i fraze, fraze u klauze i rečenice, rečenice u tekstove i diskurs.

Red riječi predstavlja linearno ustrojstvo rečenice. Slažemo se u načelu sa Anitom Peti-Stantić koja pod pojmom linearnosti podrazumijeva "oblik modeliranja odnosa koji određuju rečenicu s obzirom na distribuciju rečeničkih sastavnica u nizu ili slijedu, tj. njihov položaj (inicijalni položaj - IP, medijalni položaj - MP i finalni položaj - FP), redoslijed (antepoziciju i postpoziciju) i na ponavljanje i neizricanje (elipsa)".²⁵ Da bi se mogli analizirati različiti spomenuti postupci, potrebno je definirati neutralni sintaksičko-semantički red riječi u arapskom jeziku.

Neutralni red riječi vezuje se za rečenicu kao jedinicu jezika, mada se takve rečenice javljaju i u diskursu. Neobilježeni red riječi odražava normu, očekivanu strukturu rečenice. Nemarkirane konstrukcije semantički su neutralne i ne postavljaju lingvističke i situacione zahtjeve da bi se ostvarile, obično sadrže manje morfoloških komponenti od markiranih i prozodijski su jednostavnije. Na kraju se mora istaći naročito bitna činjenica da one imaju najviši stepen frekventnosti.

Često se izjednačavaju značenja neutralnog gramatičkog i osnovnog reda riječi. Osnovnim ili baznim redom riječi naziva se onaj red riječi koji se javlja u dubinskoj reprezentaciji rečenice bez komunikacijskih ograničenja, iz kojeg se generira veći broj rečenica uz primjenu manjeg broja pravila. Zanimljivo je da generativističko-transformacioni model utvrđuje da u dubinskoj reprezentaciji osnovni red riječi može biti potpuno drugačiji

²⁵ Anita Peti-Stantić, "O kakvu je redu riječ", *Filologija*, Vol. 46-47, Zagreb, 2006., str. 234.

od najfrekventnijeg reda riječi u površinskoj reprezentaciji.²⁶ Obično se navodi da arapski jezik ima obrazac GSO za osnovni red riječi. Međutim, istraživanja dijalekata, ali i modernog standardnog arapskog jezika, uz primjenu različitih pristupa, pokazuju drugačije nalaze.²⁷ S obzirom na to da je GSO obavezni red riječi kada imenice u funkciji subjekta i direktnog objekta nemaju eksplicitnih padežnih markera ili kada ne postoji dodatno semantičko ograničenje, kao u primjeru: ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى *Musa je udario Isu*, mi ćemo prihvatiti mišljenje onih koji tvrde da je GSO i osnovni i nemarkirani redosljed konstituenata u arapskom jeziku. Neutralnost reda riječi GSO potvrđuje i činjenica da su inicijalne rečenice diskursa uglavnom rečenice sa takvim poretkom konstituenata.

Najveći broj tekstova na standardnom arapskom jeziku, bilo da su u štampanoj ili elektronskoj formi, javlja se bez oznaka za vokale što predstavlja poseban problem za analizu, budući da vokali, kako leksički tako i flektivni, određuju sintaksičku i semantičku strukturu rečenice. Bez njih, nerijetko, imamo problem dvosmislenosti ili nejasnoće. Da bi se prevazišli problemi ove vrste, lingvistička analiza bi se morala kretati kroz nivoe iznad riječi, kao što su konstituenti i rečenice. Pri tome je potrebno usvojiti koherentan i konzistentan sistem kategorija i karakteristika, kao i adekvatan terminološki aparat. U tom smislu, deskriptivni model i funkcionalni pristup čine se najpodesnijim za izgradnju dovoljno moćnog formalnog

²⁶ Upor.: Mohammed Khalid El-Yasin, "Basic Word Order in Classical Arabic and Jordanian Arabic", *Lingua*, Vol. 65, 1985., str. 108.

²⁷ Istraživanjima osnovnog reda riječi u arapskom jeziku posvećena je velika pažnja. O ovom pitanju postoji čitav niz suprotstavljenih teorija. Iako većina lingvista smatra GSO osnovnim redosljedom riječi u arapskom (vidi: Murteda J. Bakir, *Aspects of Clause Structure in Arabic. A Study in Word Order Variation in Literary Arabic*; Abdelkader Fassi Fehri, *Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 29, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Boston and London, 1993.), Homeidi, također generativista, te Anshen i Shreiber smatraju da je to rečenički obrazac GOS (vidi: Moheiddin A. Homeidi, "Word Order in Modern Standard Arabic: A GB Approach" *Journal King Saud University*, Vol. 17, Rijadh, 2004.; Frank Anshen and Peter A. Schreiber, "A Focus Transformation of Modern Standard Arabic", *Language*, Vol. 44, No. 4, Linguistic Society of America, 1968.), a Lewkovicz rečeničku šemu SGO vidi kao osnovnu (upor.: Nancy K. Lewkovicz, "Topic-Comment and Relative Clause in Arabic", *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971.). Posljednji rečenički model ustvari je odgovor govornog jezika na gubljenje padežnih markera kako bi se izbjegla dvosmislena značenja iskaza. Stoga se u novije vrijeme i modernom standardnom arapskom jeziku spomenuti redosljed pripisuje kao temeljni.

instrumenta analize i kompariranja različitih kategorija u raznolikom korpusu.

Dakle, prije nego što pređemo na sintaksičko-semantičku analizu različitih konstrukcija u arapskom jeziku, reći ćemo nešto o temeljnim kategorijama sintaksičkog terminološkog instrumentarija koji će biti upotrijebljen u toj analizi. Već smo spomenuli da se univerzalije jezičke distribucije u tipološkim studijama zasnivaju na različitim principima i implikacijama. Hawkinsovi “principi kroskategorijalne harmonije”, recimo, naglašavaju semantičko-sintaksički paralelizam između glagola i njegovih modifikatora, imenice i njenih modifikatora, adpozicije i njenih modifikatora i td. Dakle, implikacijama se obuhvataju upravni elementi, ili operanti, i svi ostali konstituenti koji funkcioniraju kao modifikatori, odnosno operatori. U ovakvom prikazu odnosa, čak bi se i subjekt trebao posmatrati kao modifikator glagola.²⁸ Iako ćemo iz ovog pristupa preuzeti taj temeljni odnos upravnog i zavisnog člana, zanemarit ćemo tendenciju da se u tipološkim studijama svi operatori nazivaju modifikatorima u predteorijskom smislu, jer bi takvo imenovanje moglo odvesti analizu u krivom smjeru. Stoga ćemo klasu operatora i operanata analizirati kao morfološke klase riječi u određenim sintaksičkim i semantičkim funkcijama. Potrebno je voditi računa o vrsti odnosa koju zavisni članovi uspostavljaju sa upravnim i o obaveznosti, odnosno fakultativnosti zavisnih članova. Zavisni članovi različitih fraza uključivat će modifikatore, komplemente, determinatore i td., koje je neophodno definirati kao sintaksičke i funkcionalne kategorije.

Koncepcija funkcije, prema najjednostavnijem shvatanju, podrazumijeva javljanje glagola i imenica na nekoj poziciji strukture i njihov odnos sa drugim elementima strukture. Serijalizacija ili nizanje operatora u odnosu na operante u jezicima se odvija na desno ili na lijevo, s tim da se uglavnom ne može govoriti o uniformnoj serijalizaciji, već o balansu pozicija operanata kroz kategorije. Dakle, odnosi su složeni, a pravila manje elegantna nego što bi se priželjkivalo. Pokušat ćemo utvrditi odstupanja u tom smislu u arapskom jeziku. Potrebno je na ovaj način utvrditi granice različitih fraza, analizirati odnose među njihovim elementima, te povezanost pozicije i funkcije sa značenjem svakog od tih elemenata.²⁹

²⁸ Vidi više u: John A. Hawkins, “On Implicational and Distributional Universals of Word Order”, *Journal of Linguistics*, Vol. 16, 1980., str. 232-3.

²⁹ Na ovom nivou analiza će biti ograničena na prostu izjavnu rečenicu. Razlozi za izostavljanje preoblika temeljnog rečeničkog ustrojstva i složene rečenice ne leže samo u potrebnom izdvajanju prostora na štetu nama zanimljivijih i značajnijih tema, već i u

2.1. Struktura imeničke fraze u arapskom jeziku

Analiza imeničke fraze zasniva se na hijerarhijskom odnosu triju polja analize. Prvo je polje imeničke fraze kao rečeničkog konstituenta, na kojemu opisujemo varijacije tipova imeničkih fraza u rečenici. Drugo je polje analize svakog strukturnog elementa unutar fraze, budući da je svaka imenička fraza istovremeno niz funkcionalnih položaja, tj. akumulacija funkcija. Na kraju je nužno na polju analize imeničkih supklasa i njihove distribucije u okviru različitih funkcija napraviti distinkciju između funkcija tih elemenata i kategorija u kojima se te funkcije realiziraju. Neke se fraze sastoje od samo jednog centralnog elementa, druge su proširene modifikatorima ili pak komplementima.

Opis imeničke fraze mora se upotpuniti semantičkim karakteristikama leksičkih jedinica. Nije moguće prenebregnuti značaj vrsta riječi u takvom jednom opisu. Tradicionalna gramatika je riječi svrstala u tri klase: glagole, imena i partikule. Imena mogu biti derivirana ili nederivirana, mogu biti imenice, pridjevi, participi aktivni i pasivni sa imeničkim i pridjevskim značenjima i zamjenice. Partikule su, s druge strane, heteroformna, polifunkcionalna i polisemična klasa riječi. Ne treba zapostaviti specifične morfološke paradigme ili forme koje izražavaju različita značenja, budući da postoji tijesna veza između supklasa morfoloških formi i položaja koje mogu zauzeti u određenoj sintaksičkoj strukturi.

Struktura imeničke fraze predstavlja sintagmatsku osu na kojoj se nižu funkcije različitih članova fraze formirajući na različite načine tipove imeničkih fraza. U okviru imeničke fraze može se identificirati upravni član ili nukleus, koji se odlikuje svojstvom referentnosti i ima onu funkciju koju ima sama imenička fraza u okviru veće strukture, klauze ili rečenice, kao što je funkcija subjekta, direktnog objekta, imenskog predikata, adverbijala, atributa, prijedložnog komplementa i komplementa glagola specifične semantike. Imenica koja je nukleus konstrukcije ne može biti elidirana, a da ne prouzroči neke semantičke pomake u konstrukciji, kao što je konverzija ostalih članova i sl. Upravnu imenicu³⁰ karakteriše distinkcija različitih gramatičkih kategorija: određenost ili neodređenost, rod (muški i ženski), broj (jednina, dvojina i množina) i padež (nominativ, genitiv,

činjenici da se elementi u takvim rečenicama raspoređuju po nešto striktnijim pravilima koja vrijede za prostu rečenicu.

³⁰ Upravni član ili nukleus imeničke fraze nazivat ćemo i upravnom imenicom kako bismo pojednostavili opis.

akuzativ). Naravno, u kompleksnoj imeničkoj frazi, pored imenice na poziciji upravnog člana može biti i pridjev u okviru pridjevske fraze koja ima funkciju modifikatora, prilog u adverbijalnoj frazi u funkciji modifikatora te prijedlog u sklopu prijedložne fraze u različitim funkcijama. Za imenicu na poziciji upravnog člana vezuju se determinatori, modifikatori³¹ i komplementi,³² te će zato struktura imeničke fraze biti analizirana kroz odnose spomenutih dodataka i dopuna sa upravnom imenicom i kroz njihovu distribuciju unutar imeničke fraze.

2.1.1. Determinacija

Determinatori su funkcionalna klasa riječi, a u arapskom jeziku i morfe-
ma, koji se upotrebljavaju da ograniče ili specificiraju referenciju imenice ili način na koji imenica referira na neki entitet u izvanjezičkom svijetu. U funkcionalnoj sintaksi, determinatori se uvijek interpretiraju na osnovu kriterija deikse i kvantifikacije. Stoga, možemo reći da u arapskom jeziku ovaj “funkcionalni razred”³³ uključuje određeni i neodređeni član, poka-

³¹ Sameh Al-Ansary govori o postmodifikatorima (“NP Structure Types in Spoken and Written Modern Standard Arabic (MSA) Corpora”, *Perspectives on Arabic Linguistics XV*, ed. Dilworth B. Parkinson and Samira Farwaneh, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia). Međutim, zadržali bismo hiperonim modifikatori. Naš izbor bit će opravdan kada budemo govorili o mogućnostima inverzije unutar atributivne konstrukcije. S druge strane, s modifikatorima se često povezuju adjunkti kao fakultativni članovi fraza (vidi, na primjer: Maggie Tallerman, *Understanding Syntax*, Arnold, London, 1998., str. 93-5.). Mi ćemo adjunktima nazivati samo one rečeničke članove koji su slabije semantički povezani sa upravnim članovima glagolskih fraza, kao što su situacioni adverbijali i modifikativni adverbijali.

³² Morley dodaje funkciju kvalifikatora kao posebnu funkciju u sklopu imeničke fraze. Međutim, kvalifikator definira kao poziciono uvjetovan modifikator, tj. postmodifikator (vidi: David G. Morley, *Syntax in Functional Grammar. An introduction to Lexicogrammar in Systemic Linguistics*, Continuum, London and New York, 2000., str. 135.). S obzirom na to da su modifikatori u arapskom jeziku uglavnom postmodifikatori, ovakvo razgraničavanje funkcija na osnovu pozicije gubi smisao. S druge strane, ovu funkciju mogli bismo pridružiti specifičnom modifikatoru upravne imenice tzv. “akuzativu stanja”, koji ima problematičan status u gramatikama arapskog jezika. Neki ga tretiraju kao adverbijal načina (vidi: Karin C. Ryding, *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., str. 283.), a El-Said Badawi, Michael G. Carter i Adrian Gully kao *asindetski kvalifikator okolnosti* (vidi: *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 579.).

³³ Naglašavam “funkcionalni razred” (termin preuzet iz: Snježana Kordić, “Determinator – vrsta riječi ili funkcionalni razred”, *Suvremena lingvistika*, 18/33, Zagreb, 1992.),

zne zamjenice, prisvojne zamjenice, specifične tipove upitnih i relativnih zamjenica, kvantifikatore i brojeve.³⁴

U arapskom jeziku specificiranje referencije imenice vrši se i gramatičkim i leksičkim sredstvima. Gramatike arapskog jezika nude dihotočni sistem kategorije određenosti imenice, tj. imenica je ili određena ili neodređena. Određena može biti određenim članom (prefiksadni morfem ل), kao na primjer: الرَّجُلُ *čovjek (al-rağul)* i zavisnom imenicom u sklopu genitivne veze.³⁵ U gramatikama na arapskom jeziku određeni član se redovno obrađuje kao sredstvo determiniranja imenice (*‘adāt al-ta‘arīf*), dok se kao neodređeni član obično navodi *tanwīn* (sufiksadni morfem), kao u primjeru رَجُلٌ *neki, jedan čovjek (rağul-un)*. Ova dva člana nalaze se u odnosu komplementarne distribucije.³⁶ U odnosu komplementarne distribucije stoje i prisvojna zamjenica i određeni/neodređeni član. S druge strane, pokazna zamjenica isključuje pojavu neodređenog člana, ali zato zahtijeva gramatičku određenost imenice. Determinatori, zapravo, određuju način ostvarivanja referencije imenice, ali i njen oblik.

budući da se u literaturi determinatori katkada tretiraju kao vrsta riječi u atributivnoj funkciji (vidi: Pavica Mrazović i Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Novi Sad, 1990., 242-55.) ili kao različite grupe riječi na poziciji kongruentnog atributa (vidi, na primjer: Josip Silić i Ivo Pranjkić, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., 309-10.).

³⁴ Upor.: David G. Morley, *Syntax in Functional Grammar. An Introduction to Lexicogrammar in Systemic Linguistics*, Continuum, London and New York, 2000., str. 127.

³⁵ Sameh Al-Ansary, koji imeničku frazu analizira iz ugla formalno kontekstno neovisne gramatike, drugi član genitivne veze u funkciji modifikatora i komplemtna naziva postdeterminatorom, zato što drugi član određuje upravnu imenicu isključujući pojavu određenog člana kao determinatora, što znači da stoje u komplementarnoj distribuciji. Otuda i takva terminološka odrednica (“NP Structure Types in Spoken and Written Modern Standard Arabic (MSA) Corpora”, *Perspectives on Arabic Linguistics XV*, ed. Dilworth B. Parkinson and Samira Farwaneh, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, str. 149-89.). Determinatore na isti način određuje i Muhammad A. Al-Khuli (vidi: *A Contrastive Transformational Grammar. Arabic and English*, E. J. Brill, Leiden, 1979., str. 47.). Mi ćemo zavisni član genitivne veze analizirati kao modifikator ili komplement ovisno o semantičkoj vezi koja se ostvaruje među imenicama.

³⁶ Status postnominalnog markera u funkciji neodređenog člana je diskutabilan, jer se javlja uz lična imena koja se odlikuju leksičkom determiniranošću. No, mi se nećemo zadržavati na svim tipovima određenog i neodređenog člana u arapskom jeziku. Njihova distribucija i značenja detaljno su opisana u gramatikama arapskog jezika (više vidjeti, na primjer, u: Muṣṭafā Ġalāyīnī, *Ġāmi‘ al-durūs al-‘arabiyya*, Vol. 1, al-Maktaba al-‘ašriyya, Bayrūt, 1993., str. 147-54.).

Distibucija determinatora u arapskom jeziku je komplicirana kategorija. Arapski jezik ima, a to se dalo zaključiti na primjeru određenog i neodređenog člana, i predeterminatore i postdeterminatore. Neki od determinatora mogu se javiti i u prednominalnoj i u postnominalnoj poziciji. Njihove pozicije u odnosu na imenicu čiju referenciju specificiraju zavise i od njihovog sadržaja tj., njihovog semantičkog doprinosa.³⁷

Pokazni determinatori izražavaju se pokaznim zamjenicama, koje mogu biti preponirane i postponirane u odnosu na upravnu imenicu, na primjer: (هَذَا الْهَيْكَلُ الْمَجْهُولُ (الأجنحة المتكسرة، ٧٩) *tom nepoznatom hramu (Slo-mljena krila, 92)* i (عرس الزين، ٨٥) *tog njihovog smijeha [The Wedding of Zein and other stories, 96]*.³⁸ Proksimal, pokazna zamjenica za predmete manjeg stupnja udaljenosti od govornika, u prvom primjeru pridaje obaveznu određenost referentu imeničkog pojma, budući da upućuje na njega. Pokazna zamjenica za predmete većeg stupnja udaljenosti od govornika, *distal*, koja se odnosi na upravni član genitivne veze u drugom primjeru, stoji u postnominalnoj poziciji kako bi ostvarila sintagmatski odnos s konkretnom imenicom. Da se našla u prepoziciji, referencija imenice bi se projicirala na zamjenicu, te bi ova zamjenica, kao jedini član fraze i supstantiv, izgubila funkciju determinatora i ostvarila kako sintaksičku funkciju subjekta tako i referenciju imeničke fraze. U tom slučaju bi stajala sa imenicom u paradigmatском odnosu izraženom kroz realiziranu predikaciju (ذَلِكَ صَحْكُهُمَا) *To je njihov smijeh*.³⁹ Treba dodati da pokazni

³⁷ Determinatore kao posebnu funkcionalnu kategoriju u arapskom jeziku izdvojila je Dizdar, opisala njihovo ponašanje uz imenicu i markirala sva razlikovna obilježja što ih razdvajaju od atributa s kojim su često povezivani i još uvijek se u nekim lingvističkim tradicijama povezuju (vidi: Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 13-18.).

³⁸ U slučajevima kad prijevod nije preuzet, naziv djela navodit ćemo u uglastim zagradama. Ukoliko postoji prijevod na engleski jezik, navodit ćemo broj stranice u tom prijevodu kako bismo omogućili usporedbu prijevoda. Tamo gdje je prijevod preuzet, podatke ćemo navoditi u oblim zagradama.

³⁹ Ovaj kontrast pozicija u generativnoj gramatici objašnjava se tako što se pokazne zamjenice iza imeničke fraze smatraju specifikatorima. Naime, determinatori se određuju kao upravne riječi koje stoje ispred imenica što su u funkciji komplemenata (upor.: Joost Kremers, "A Recursive Linearization Approach to Arabic Nnoun Phrase", Internet. 23.06.2011., str. 4.). Dokaz za ovu tvrdnju vide u činjenici da pokazne zamjenice mogu stajati iza imenice, bez obzira na njen status u genitivnoj vezi, što je i naš korpus potvrdio: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٩٥) *žitelje tog sela (Sezona seobe na sever, 42)*. Smatramo da promjena pozicije nije indikator promjene funkcije. Pokazna zamjenica se u postnominalnoj umjesto u prednominalnoj poziciji javlja izuzetno rijetko i to, prema

determinatori stoje u odnosu kongruencije sa imenicom čiju referenciju specificiraju, zbog čega ih često analiziraju kao atributivne elemente.

Svi prisvojni determinatori su lične zamjenice u formi pronominalnih sufiksa na poziciji posesivnog genitiva, što znači da je za njih postnominalna pozicija invarijabilna. Za razliku od imeničke fraze na poziciji zavisnog člana genitivne veze, prisvojna zamjenica podrazumijeva gramatičku određenost upravne imenice. Njena sintaksička osobenost ogleda se u tome da ona uvijek predstavlja granicu genitivne veze, koja se nakon nje ne može proširivati novim imeničkim članovima.

S druge strane, svi kvantifikatori, neodređeni, opći i odrični determinatori su prednominalni.⁴⁰ Izuzimajući odrične (موسم الهجرة إلى قَيْمَةَ) nekakve vrednosti (*Sezona seobe na sever*, 52),⁴¹ nerijetko stoje u sklopu genitivne veze: (بَعْضُ الْمَوَاطِينِ (الصباح، ٦ يونيو ٢٠١١، ٢٠) *neki građani* [*al-Šabāh*, 6. juni 2011, 20] i (كُلُّ شَيْبِرٍ (مريود، ١٧) *svaki pedalj* [*Bandarshah*, 87]. Prema nekim autorima, neodređeni i opći determinatori dolaze i u postnominalnoj poziciji,⁴² kao u primjeru: (وَلِدَائِي، أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨٤) *jedno dijete ili oboje* (*Sezona seobe na sjever*, 55). Analitički prikaz konstrukcije glasi: *dijete*: IM:NOM:DV:M.R. -*ja*: ZAMJ:GEN:JED *jedan*: DET:NOM:JED:M.R. -*oni*: ZAMJ:GEN:DV *ili*: KO *oba*: DET:NOM:DV:M.R. -*oni*: ZAMJ:GEN:DV [*moja djeca, jedno od njih ili oboje njih*].⁴³ Problem koji se javlja u analizi ovog primjera jest kako

našem mišljenju, u markiranoj strukturi. U tom slučaju, njen deiktički karakter se dodatno naglašava, što strukturu čini ekspresivnijom.

⁴⁰ Iz ovog pravila isključeni su glavni brojevi, čija je distribucija i pozicija u odnosu na imenicu izuzetno složena. Mogu doći u prednominalnoj poziciji i postnominalnoj poziciji zahtijevajući specifične oblike imenice u jednini, množini, genitivu i akuzativu. Sa imenicom stoje u krajnje složenom odnosu kongruencije, odnosno inkongruencije, koja se opisuje kao “polarizacija” (vidi, na primjer: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., str. 233-5.).

⁴¹ Negativna partikula *أل* u funkciji determinatora dolazi preponirana imenici u apsolutnom akuzativu, ili imenici u formi koju zahtijeva njena funkcija u rečenici.

⁴² Upor.: Joost Kremers, “A Recursive Linearization Approach to Arabic Noun Phrase”, Internet. 23.06.2011., str. 7.

⁴³ Kratice u analitičkim prikazima koje upotrebljavamo znače: NOM – nominativ, GEN – genitiv, AK – akuzativ, JED – jednina, DV – dvojina, MN – množina, M.R. – muški rod, Ž.R. – ženski rod, L. – lice, ODR – određenost, NEODR – neodređenost, NEG – negacija, KOP – kopula, DET – determinator, KO – koordinator, SUB – subordinator, REL – relativizator, KOMP – komplementizator, PREZ – prezent, PERF – perfekt, KONJ – konjunktiv, PRIDJ – pridjev, KOMPAR – komparativ, PRIJ – prijedlog, PRIL – prilog, ZAMJ – zamjenica, RES – resumptivna zamjenica, PART – partikula, PTCP.AK

posmatrati determinatore koji se upotrebljavaju apozitivno uz imeničku frazu čiju referenciju specificiraju i s kojom kongruiraju u gramatičkoj kategoriji padeža. Javljaju se ispred zamjenica anaforičke referencije, koje kao takve imaju supstantivnu funkciju. Zato su kvantifikatori i u ovom slučaju, prema našem mišljenju, predeterminatori.⁴⁴

Postoje upečatljiva razilaženja u određivanju granica zatvorene klase determinatora,⁴⁵ te odnosa zavisnosti između imenice i determinatora, gdje se imenici nekada priskrbuje funkcija upravnog člana imeničke fraze, a nekada komplementa detereminatorske fraze.

2.1.2. Modifikacija

Modifikacija predstavlja odnos zavisnosti između uprave riječi i “klase elemenata što kodiraju obilježja upravne riječi koja se mogu izraziti opcionalno”.⁴⁶ Dakle, fakultativnost je glavno obilježje upotrebe modifikatora. U imeničkoj frazi, modifikatore čine riječi sa atributivnom funkcijom, različiti tipovi apozicije, ali i one riječi koje služe fraznom proširenju modifikatora modifikacijom, kao što su intenzifikatori. Sintaksičke forme koje se u arapskom jeziku javljaju na poziciji modifikatora u imeničkoj frazi su pridjevska fraza, prijedložna fraza, imenička fraza, adverbijalna fraza i rečenica.⁴⁷

– particip aktivni, PTCP.PAS - particip pasivni, PRIJF –prijedložna fraza, IF – imenička fraza, PRIDJF – pridjevska fraza, PRIJF – prijedložna fraza, KOMPf – komplementaska fraza, G – glagol, S – subjekt, O – objekt, DO – direktni objekt, IO – indirektni objekt, KOM – komplement, ADV – adverbijal, MOD – modifikator, RR – relativna rečenica, Top – topik, Kom – komentar.

⁴⁴ Funkciju predeterminatora u arapskom jeziku mogu uživati različite vrste riječi, od zamjenica, brojeva, imenica koje su i najbogatija zatvorena klasa determinatora, do pridjevskih formi (كثيرٌ، قليلٌ) u značenju *malo* i *mnogo*) i td. Osim u sklopu genitivne veze, kvantifikatori mogu doći ispred prijedložne fraze sa prijedlogom (od).

⁴⁵ Spomenimo samo da pojedine kvantifikatore, bilo pridjevske bilo imeničke, u značenju *malo*, *mnogo* i sl., neki autori ubrajaju u modifikatore (vidi, na primjer: Noel Burton-Roberts, *Analysing Sentences: An Introduction to English Syntax*, Longman, London and New York, 1986., str. 145.).

⁴⁶ William O’Grady, Michael Dobrovolsky and Francis Katamba, *Contemporary Linguistics. An Introduction*, Longman, London and New York, 1997., str. 225.

⁴⁷ Klasične gramatike arapskog jezika obuhvatale su različite vrste imenskih modifikatora i determinatora, kao što su atribut, permutativ, apozicija, koroborativ i struktura koordinacije, istom kategorijom nazvanom *al-tawābi’*. Wright ovaj termin prevodi kao “apozitivi” (W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Vol. 2, Libraire du Liban, Beirut, 1974., str. 272.).

Atribut u atributivnoj konstrukciji⁴⁸ može biti kongruentni i nekongruentni. U linearnom ustrojstvu imeničke fraze sa neutralnim poretком članova, atribut dolazi u postnominalnu poziciju, što je pravilo koje za kongruentni atribut nema izuzetka. Riječ je o pridjevskoj frazi, koja upravnu imenicu prati u gramatičkim kategorijama roda, broja,⁴⁹ padeža i određenosti, odnosno neodređenosti. Osim pridjeva, sve morfološke markere imenica mogu imati i participske riječi kada se jave u funkciji kongruentnog atributa, kao u sljedećem primjeru, gdje imamo kumulaciju participa aktivnih u pridjevskom značenju: (كَلِمَةُ مَعْمَرِ الْقَذَافِيِّ) *mirna, sigurna, tiha zemlja* [govor Muamera Gadafija].

U arapskom jeziku pridjev se može javiti u sklopu specifične “pseudogenitivne”⁵⁰ veze (*al-’idāfa ġayr al-ḥaqīqiyya*) kao njen prvi član, što znači u prepoziciji. Ovaj izuzetak u linearnom rasporedu članova atributivne konstrukcije za posljedicu ima inkongruenciju pridjeva i imenice koju modificira: كَبِيرُ السِّنِّ *star* [velike dobi] (*veliki:PRIDJ:NOM:JED:M.R. dob:IM: ODR:GEN:JED:M.R.*). Ako pogledamo semantički, javljanje pridjeva kao operatora rezultira specifikacijom i preciziranjem operanta ili imenice. Ako pogledamo sintaksički, pripajanje operatora operantu moralo bi, prema pravilu, rezultirati nastajanjem konstituenta iste kategorije kao operant,⁵¹ što znači da bi nastala konstrukcija trebala biti imenička fraza. Međutim, ovakvo udruživanje pridjeva i imenice rezultiralo je pridjevskom, a ne imeničkom frazom, iako ona katkada može, kao i brojni pridjevi drugačijeg tipa, imati supstantivnu funkciju. Ova fraza u sklopu

⁴⁸ Atributivna konstrukcija predstavlja konstrukciju sastavljenu od atributa i imenice na poziciji upravnog člana imeničke fraze koja može biti proširena determinatorima i komplementima upravne imenice.

⁴⁹ Rod se isključivo vezuje za specifične semantičke realizacije upravnog člana, tako da semantičke osobine podržavaju primjenu sintaksičkih pravila. Tako, recimo, semantička osobina +ljudsko, kontrolira kongruenciju u rodu između upravne imenice i pridjevskog modifikatora. U arapskom jeziku dolazi do dokidanja kongruencije u gramatičkim kategorijama roda i broja kada se za imenicu u množini sa semantičkim obilježjem –ljudsko vezuje kongruentni atribut. Isto pravilo o ograničenju kongruencije odnosi se i na grupu pokaznih determinatora.

⁵⁰ Ovaj tip genitivne veze sa pridjevom na poziciji upravnog člana jedan broj lingvista naziva “pseudogenitivnom”, “kvazigenitivnom”, “lažnom” ili “nepravom” genitivnom vezom (vidi, na primjer: Frederick Hoyt “The Arabic Noun Phrase”, Internet. 23.06.2011. str. 11.; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Vol. 2, Libraire du Liban, Beirut, 1974., str. 198.).

⁵¹ Upr.: John A. Hawkins, “On Implicational and Distributional Universals of Word Order”, *Journal of Linguistics*, Vol. 16, 1980., str. 197.

proširene atributivne konstrukcije preuzima ulogu postmodifikatora i po-
naša se u skladu sa principima i pravilima koja se vezuju za kongruentne
atribute, kao na primjer: *الفتاة الواسعة الفم الكبيرة الأنف الرقيقة العيون (دومة ود
(٧٨) (Djevojka širokih usta, velikog nosa, plavih očiju [Dūma Wadd
Hāmid, 78] ili: (٣١) (عرس الزين، عرس الشهوة) žena neobuzdane strasti
[The Wedding of Zein and other stories, 51].⁵² U ovoj kompleksnoj imenič-
koj frazi imamo primjer “obavezne determinacije”, budući da se pridjevski
član ne može ispustiti kako bi konstrukcija bila gramatična.⁵³*

U bosanskom jeziku se u primjerima sa kvalifikativnim genitivom, uz
imenicu koja označava inherentni, neotuđiv dio nadređenog pojma, javlja
obavezni atribut. Međutim, ako posmatramo arapsku konstrukciju pažljivi-
vije, riječ pridjevskog značenja “ukliještena” između dvije imenice služi
da precizira referenciju upravne imenice složene imeničke fraze. S druge
strane, zavisna imenica služi da suzi opseg obilježja koje denotira pridjev
modificirajući upravnu imenicu. Dakle, zavisna imenica mora posjedovati
svojstvo izraženo atributom, ali ono nije ograničeno na nju, već se proširuje
na upravnu imenicu. Da zaključimo, fraza sa preponiranim atributom,
po našem mišljenju nije imenička već pridjevska fraza, zavisna imenica
je supkategorizirani argument pridjevske riječi,⁵⁴ a postupak udruživanja
pridjeva i imenice u kojoj na poziciji prvog člana stoji pridjevska riječ po-
stupak je adjektivizacije. Zato, kao takva, redovno dolazi u svim funkci-
jama koje pridjev može uživati pored atributivne, tj. u funkciji imenskog
predikata, te spomenutih kvalifikatora ili akuzativa “stanja”.

Imenička fraza se može odlikovati višestrukom modifikacijom. Više
članova u funkciji atributa može se naći u nemarkiranom redosljedju. U
arapskom jeziku postoji hijerarhija svojstava koja se izražavaju asindetski
i sindetski vezanim pridjevima u funkciji atributa. Postavlja se pitanje da
li postoji restrikcija u redosljedju različitih semantičkih tipova pridjeva u

⁵² Kako bismo pokazali kongruentni odnos imenice kao upravnog člana imeničke fra-
ze i upravnog pridjeva opisane pridjevske fraze, ponudit ćemo analitički prakaz pri-
mjera: *djevojka*: ODR:IM:NOM:JED:Ž.R. *širok*: ODR:PTCP.AK:NOM:JED:Ž.R.
usta: ODR:GEN:JED:M.R. i *žena*: NEODR:IM.NOM:JED:Ž.R. *neobuzdan*: PTCP.
AK:NOM:JED:Ž.R. *strast*: ODR:IM:GEN:JED:Ž.R.

⁵³ O “obaveznoj determinaciji” više pogledati u: Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i
semantike*, Dobra vest, Novi Sad, 1990., str. 107-12. i: Tal Siloni, “Adjectival Constructs
and Inalienable Constructions”, u: *Themes in Arabic and Hebrew Syntax*, Dordrecht,
Boston and London, 2002., 161-88.

⁵⁴ Dokaz za ovu tvrdnju jest činjenica da imenica uvijek dolazi u genitivu, tj. u obliku
koji joj nameće gramatičko pravilo vezano za upotrebu pridjeva u prepoziciji.

okviru imeničke fraze i da li se mogu pojaviti svi semantički tipovi pridjeva u poziciji fokalnog naglaska u imeničkoj frazi, što je pozicija najbliža imenici. Da li i za arapski jezik vrijedi princip koji vrijedi za bosanski jezik, tj. da, ukoliko imenicu modificira više atributa različitog značenjskog opsega, onda bliže imenici stoje “atributi s konkretnijim (užim) značenjem”?⁵⁵ Redosljed pridjeva u okviru atributivne konstrukcije u različitim jezicima se razlikuje. Tako se, prema Dixonu, pridjevske klase nižu prema semantičkim obilježjima u poretku: evaluacija, dimenzija, brzina, inherentno svojstvo datog entiteta, kvalifikacija po dužini postojanja, boja, s tim da jezici koji imaju postmodifikatore imaju obrnut redosljed navedenih klasa.⁵⁶ U neutralnom poretku, “preferirani redosljed” u jezicima sa postpozicijom pridjeva podrazumijeva da se naprije javljaju pridjevi koji označavaju boje i pridjevi koji označavaju nepromjenljive vrijednosti i inherentna svojstva, dok se pridjevi koji označavaju subjektivni sud nalaze udaljeniji od upravne imanice i centra konstrukcije.

Navedeno je teško potvrditi u korpusu u kojemu su rečenice aktualizirane, a pridjevi u koordinaciji, ukoliko semantički uopće pripadaju različitim klasama, nerijetko stoje u obilježenom redosljedu. U neutralnom poretku, izražavanje nacionalnosti, recimo, prethodi deskriptivnim pridjevima, kao u primjeru: (كلمة معمر القذافي) *Tuniški, bratski narod* [govor Muamera Gadafija]. Međutim, kada se nacionalnost izražava genitivnom vezom (تُونِيسِيّ الْأَصْلِ) *tuniškog porijekla*, takva konstrukcija stajat će iza pridjeva drugih semantičkih klasa.⁵⁷ Ova činjenica potvrđuje koncept u skladu s kojim kompleksniji modifikatori dominiraju na pozicijama iza kraćih i sintaksički jednostavnijih. Kada kažemo “kompleksniji”, mislimo na sintaksičku kompleksnost, tj. na modifikatore u fomi prijedložne fraze ili rečenice, kao u primjerima: الشَّيْءُ التَّوْبِيلِ بِاللَّبَنِ:

⁵⁵ Ivo Pranjković, “Red riječi”, u: *Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole “Sintaksa hrvatskog jezika i Književnost i kultura osamdesetih”*, Zagreb, 2011. str. 35.

⁵⁶ Upor.: Dixon R. M. W., “Adjective Classes in Typological Perspective”, *Adjective Classes. A Cross-linguistic Typology*, ed. R. M. W. Dixon and Alexandra Y. Aikhenvald, Explorations in Linguistic Typology 1, Adjective Classes, Oxford, University Press, New York, 2004., str. 10. Vidi, također: Milka Ivić, *Red reči. Lingvistički ogledi, četiri*, Biblioteka XX vek, Vol. 130, Beograd, 2002., str. 28.

⁵⁷ Fassi Fehri takvu konstrukciju naziva predikativnim modifikatorom zato što više sliči relativnoj rečenici nego atributivnom pridjevu (podatak preuzet iz: Joost Kremers, “A Recursive Linearization Approach to Arabic Noun Phrase”, Internet. 23.06.2011., str. 11.).

(عرس الزين، ٢٠) *jak čaj s mlijekom* [čaj-jak-s mlijekom] [*The Wedding of Zein and other stories*, 43], (موسم الهجرة إلى الشمال، ٤١) *velikoj sudskoj dvorani u Londonu* [dvorana-sudska-velika-u Londonu] (*Sezona seobe na sever*, 30).⁵⁸ U drugom primjeru, imenica *sudnica* javila se kao zavisni član genitivne veze u funkciji posmodifikatora.⁵⁹

Budući da spominjemo modifikaciju drugim članom genitivne veze, napomenut ćemo važnu strukturnu karakteristiku arapskog jezika vezanu za koordinaciju dvaju upravnih članova genitivne veze modificiranih istim zavisnim članom. Takva modifikacija podrazumijeva koordinaciju genitivnih veza, tako da se zavisni član javi samo u sklopu prve konstrukcije, dok se u narednim genitivnim vezama on javlja u formi pronominalnih sufiksa, odnosno anaforičke enklitičke forme lične zamjenice, kao u primjeru: (شِعَارُ الدَّوْلَةِ وَ تَشْيِيدُهَا الْوَطْنِيَّ (الإعلان الدستوري، م ٢) *državni grb i nacionalna himna* [*Ustavna deklaracija*, čl. 2] (*grb:IM:ODR:NOM:M.R. država:IM:ODR:GEN:Ž.R. i:KO himna:IM:ODR:NOM:M.R. njen:DET nacionalni:IM:ODR:NOM:M.R.*).

U sljedećem primjeru: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٣) *Tamošnja lica* [*lica tamo*] (*Sezona seobe na sever*, 44) na poziciji modifikatora našao se prilog *tamo*, s kojim zatvaramo skup kategorija koje dolaze kao postmodifikatori u arapskoj imeničkoj frazi. Izuzeci od ovog gotovo pa apsolutnog pravila jesu prijedložna fraza, koja može doći i preponirana upravnoj imenici, kao i razmatrani pridjev na poziciji prvog člana genitivne veze, što je konstrukcija relativno visoke frekventnosti. Dovoljno je spomenuti da je superlativ jednu od svojih realizacija našao u ovoj formi: (أَعْلَى سُلْطَةٍ (الإعلان الدستوري، م ١٧) *najviša vlast* [*Ustavna deklaracija*, čl. 17], s tim da je na poziciji upravnog člana konstrukcije elativ što je forma višeg stepena u komparaciji pridjeva, koja se koristi za tvorbu komparativa i superlativa u arapskom jeziku.

⁵⁸ Greenbergov koncept dominacije u kojemu vlada “komplementarna harmonija” označava redosljed u kojemu “teški” modifikatori slijede iza upravne imenice, čak i kada je neutralni redosljed modifikator-imenica, a “lakši” modifikatori joj prethode (upor.: William Croft, *Typology and Universals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003., str. 70.). Ovaj princip se jasno uočava u prijevodu. Međutim, u arapskom jeziku teški elementi pokazuju tendenciju da se jave na kraju niza modifikatora.

⁵⁹ Kada je u pitanju genitivna veza, oba člana konstrukcije mogu biti modificirana kongruentnim atributom, tako što najprije slijedi modifikator zavisnog, pa iza njega modifikator upravnog člana konstrukcije.

2.1.3. Komplementacija

Genitivnom vezom se u arapskom jeziku izražavaju brojni semantički odnosi, široka lepeza odnosa posesivnosti, partitivnosti i td. Semantički odnos među članovima genitivne veze određuje njihov redosljed kada je u pitanju modifikacija zavisnim članom, jer se zavisnim članom precizira referencija upravne imenice. Međutim, kada je upravna imenica genitivne veze glagolska imenica ili particip, nerijetko zavisni član ima funkciju komplementa, budući da imenica zadržava “glagolsku rekcionu snagu”. Stoga se ovakva genitivna veza često uspoređuje sa glagolskom frazom.⁶⁰ Komplement u akuzativu u nominaliziranoj frazi obično stoji kao zavisni član genitivne veze, kao u primjerima: *إِتْخَاذِ الْإِجْرَاءَاتِ الْقَانُونِيَّةِ* (كلمة حسني) *poduzimanje zakonskih mjera* [govor Husnija Mubaraka, april 2011.] i *إِصْلَاحُ الْحَرَكَةِ النَّسْوَِيَّةِ* (القدس، ٣١ مايو ٢٠١١، ١٥) *reformiranje feminističkog pokreta* [*al-Quds*, 13. maj 2011., 15] (*reformiranje*:ODR:IM:NOM:JED:M.R. *pokret*:ODR:IM:GEN:JED:Ž.R. *feministički*:ODR:PRIDJ:GEN:JED:Ž.R.).

Prijedložna fraza u arapskom jeziku predstavlja odnos prijedloga kao upravnog člana i imenice na poziciji komplementa prijedloga. Prijedlozi u arapskom jeziku su uvijek prepozicije. Prijedlozi kao polisemične riječi, koje pripadaju različitim morfološkim klasama, imaju jedinstvenu rekciju i uvijek zahtijevaju genitiv svog komplementa. Kako su semantičke vrijednosti prijedloga u arapskom jeziku brojne, tako se prijedložna fraza u sklopu imeničke može različito analizirati. Već smo vidjeli da se ona može naći na poziciji modifikatora ili opcionalnog elementa imeničke fraze. Međutim, u nominaliziranoj konstrukciji ona može zauzeti položaj komplementa nadređene imenice koja zadržava supkategorizaciju glagola iz kojeg se derivira. Dakle, ukoliko glagol ima prijedložni komplement, isti komplement imat će i nadređena imenica u nominaliziranoj konstrukciji, kao u primjerima: *التَّغْلِيْقُ عَلَى قَصِيْدَةِ مَا (روتانا، ٩١ سبتمبر ٢٠٠٧، ٣٧)* *komentar na neku pjesmu* [*Rūtānā*, 19. septembar 2007, 37], *مُشَارَكَتِي فِي الْمُبَارَاةِ (الصباح، ١٠ يونيو ٢٠١١، ١٨)* *moje učešće na utakmici* [*al-Šabāh*, 10. juni 2011., 18] i *إِسْكَلْجِيْصَانُ نَجْوَا سِيْنَا إِزْ نَاسْلَجْدَسْتِصَا (عرس الزين، ٥٥)* *isključivanje njegova sina iz nasljedstva* [*The Wedding of Zein and other stories*, 71]. Glagolska imenica u okviru imeničke fraze u posljednjem primjeru derivirana je iz glagola *حَرَمَ*, koji ima prijedložni i komplement u akuzativu. Imenica preuzima supkategorizaciju glagola, s tim da imenička fraza koja je direktni objekt spomenutog

⁶⁰ Vidi: Frederick Hoyt, “The Arabic Noun Phrase”, Internet. 23.06.2011., str. 9.

glagola uz imenicu dobija formu zavisnog člana genitivne veze, a prijedložni komplement ostaje u formi prijedložne fraze.

Imenička fraza može biti modifikovana modifikatorom koji za sebe veže prijedložnu frazu kao komplement, kao u primjeru: *الْفُؤَّةُ الْعَسْكَرِيَّةُ عَلَى الْمُنْطَقَةِ (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ٦٥) vojna snaga koja kontrolira područje* [*al-Dīblūmāsī*, novembar 2006., 65]. Prijedložna fraza *عَلَى الْمُنْطَقَةِ* u posljednjem primjeru komplement je participa aktivnog *المُهَيِّمَنَةَ* (*onaj koji kontrolira*) u funkciji modifikatora upravne imenice (*snaga*). Primjer potvrđuje pravilo da su u neutralnoj strukturi modifikatori uvijek u postpoziciji, kao i komplementi. Nije isključena mogućnost prepozicije modifikatora i komplementa u formi prijedložne fraze u odnosu na imenicu. Međutim, iako se na morfološkom, sintaksičkom i semantičkom planu ništa ne mijenja, takav postupak je izrazito stilogen, komunikacijski obilježen i ekspresivan.

2.2. Sintaksičko-semantičke neutralne rečeničke strukture u arapskom jeziku

Prije nego što pređemo na razmatranje struktura različitih rečeničkih modela u arapskom jeziku, odvojiti ćemo malo prostora teorijskom pristupu arapskoj rečenici u klasičnom i savremenom periodu. Termin *al-kalām* i *al-ġumla* se preklapaju u svojim implikacijama budući da oba denotiraju rečenicu. Zamjenjivi su u različitim kontekstima, ali nisu sinonimi. Prvi termin znači iskaz, potpunu komunikacijsku i informacionu jedinicu govora koja ima smisao (*al-mufīd*) ili nezavisnu rečenicu, dok drugi termin denotira složeni izraz ili konstrukciju, tj. strukturu rečenice ili klauze bilo kojeg tipa.⁶¹ Al-Ġurġānī jasno ističe da *al-ġumla* može zauzeti poziciju jedne riječi, dok se u takvom kontekstu *al-kalām* ne može nikada javiti,⁶² tj. nije svaka *al-ġumla* istovremeno i *al-kalām*, dok je obrnut odnos ispravan.

Distinkcija subjekta i predikata predstavlja jedno od najvažnijih sintaksičkih pitanja u arapskom jeziku. Možemo reći, ne zadržavajući se na različitim pristupima kroz stoljeća, da se za kriterij razlikovanja ovih dviju elemenata u klasičnoj arapskoj gramatici uzima njihov položaj u rečeni-

⁶¹ Goldenberg prvi termin prevodi kao *diskurs*, a drugi kao *propozicija* (vidi: G. Goldenberg, "Subject and Predicate in Arab Grammatical Tradition", *ZDMG*, Vol. 138, 1988., str. 54.).

⁶² Upor.: *Ibid.*, 59.

ci. Nakon brojnih rasprava, gramatičari su definicije subjekta i predikata povezali sa dva osnovna tipa rečenica koje su definirane u skladu sa teorijom o regensu. Ovakav opis svodi se na parove termina *al-fiʿl/al-fāʿil* i *al-mubtadaʿ/al-ḥabar*, što denotiraju redosljed predikat-subjekt u glagolskoj rečenici, odnosno subjekt-predikat u imenskoj rečenici, u okviru koje funkciju predikata mogu imati imenička fraza,⁶³ adverbijal i klauza. Gramatičari su predikativni odnos između subjekta i predikata imenske rečenice (*al-ʾibtidāʾ*) i subjekta i predikata glagolske rečenice (*al-fāʿiliyya*) zamislili kao dva različita modusa predikacije (*al-ʾisnād*). Razlog za to leži u činjenici da niti *al-mubtadaʿ* (subjekt imenske rečenice) niti *al-fāʿil* (subjekt glagolske rečenice) nisu korišteni u istovjetnom značenju u kojemu se koristi termin subjekt u modernoj lingvistici. Prvi je opisivao gotovo uvijek tako što se naglašavala pragmatička funkcija date i nove informacije, topika i komentara, dok se u opisu drugog termina uglavnom zadržavalo na semantičko-sintaksičkim karakteristikama glagola. Kasniji klasični izvori nude fundamentalno drugačiji opis ovih termina. Oni zanemaruju redosljed riječi u rečenici i uzimaju funkcionalni kriterij kao relevantan, tako da *al-musnad ʾilayhi* postaje subjekt, a *al-musnad* predikat bilo da se radi o imenskoj ili glagolskoj rečenici.

Iako se moderni arapski lingvisti razilaze po pitanju definiranja imenske i glagolske rečenice uglavnom preuzimajući definicije klasične arapske gramatičke misli i moderne zapadne lingvistike, potrebno je naglasiti da se u tradicionalnoj arapskoj gramatici ne govori o osnovnom redu riječi niti se daje prednost nekom od rečeničkih modela. Naravno, postoje i oni lingvisti, Arapi i naročito nearapi, koji ošto kritiziraju tradicionalne definicije imenske i glagolske rečenice, odbacujući pristup po kojem je samo pozicija glagola unutar rečenične strukture relevantna za njen opis. Status imenske rečenice prema principima usvojenim u klasičnom periodu u fokusu je pažnje zapadnih lingvista, dok se glagolska opisuje uglavnom u uskoj vezi sa fenomenom kongruencije. Smatramo da distinkcija imenska-glagolska rečenica uopće nije relevantna za analizu i opis rečeničkih modela u arapskom jeziku koji, kako ćemo vidjeti u narednom poglavlju, spada u jezike

⁶³ Treba naglasiti da u srednjovjekovnoj arapskoj gramatičkoj misli nije bilo riječi o imeničkoj frazi. Međutim, gramatičari su opsežno govorili o imenicama, njihovim modifikatorima i specifikatorima, na taj način opisujući gotovo sve forme imeničkih fraza koje i savremena lingvistička analiza obuhvata. Ne ulazeći dublje u rasprave vezane za spomenute fenomene, s pravom možemo upotrijebiti ovaj termin u kontekstima u kojima ga upotrebljavamo.

što se odlikuju subjektom i topikom na istaknutim pozicijama u rečeničkoj strukturi.

Puno elegantniji opis sintaksičko-semantički neutralnog reda riječi pružit će nam binarna podjela rečenica na ekvativnu i glagolsku rečenicu sa redosljedom komponenata GSO.⁶⁴ Ponudit ćemo listu neutralnih rečeničkih šema u arapskom jeziku.⁶⁵

IF+(KOP)+IF	(ekvativnost)
IF+(KOP)+IF/PRIDJF	(atribucija)
IF+(KOP)+Lok	(lokativnost, egzistencijalnost)
IF+(KOP)+Pos	(posesivnost)
G+IF	(neprijelaznost)
G+IF+IF(+IF+IF)	(prijelaznost)

Tradicionalno se modalnost, vrijeme i vid ne smatraju dijelom predikacije. Predikativ u imenskim rečenicama ima svoju tipologiju. Prema logičko-semantičkim kriterijima predikativ može biti ekvativni, atributivni, egzistencijalni i posesivni.

2.2.1. Ekvativna rečenica

Činjenica je da su interpretacije imenske, kopulativne rečenice često nejasne, ali svi se slažu da je fraza iza kopule predikativ, a da kopula, osim što nosi informaciju o vremenu, nema neki semantički doprinos osim izjednačavanja prvog i drugog konstituenta. Ovakve rečenice izuzetno su važne za razumijevanje sintaksičko-semantičkog međudjelovanja. Ekvativna rečenica u arapskom jeziku je bezglagolska rečenica, rečenica bez kopule. Kopula je u arapskom jeziku fonetski i semantički prazna. Rečenička struktura ekvativne rečenice nije arbitrarna jukstapozicija dvaju elemenata, već se podrazumijevaju i određena formalna obilježja ovih elemenata. Naime, subjekt je određen (*al-ma'rifa*), a predikat neodređen (*al-nakira*). Može se reći da se kopula u arapskom jeziku realizira kontrastom izraženim u gramatičkoj kategoriji određenosti subjekta i neodređenosti predikata. Ovakva struktura je paradigma (*al-'ašl*) iz koje se deriviraju druge

⁶⁴ U literaturi problematiziran redosljed elemenata SGO bit će razmatran u poglavlju posvećenom aktualizaciji u okviru analize rečenice sa strukturom topik-komentar.

⁶⁵ Šema je preuzeta od Lyonsa (John Lyons, *Semantics*, Vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1979., str. 469.) i modificirana kako bi odražavala rečeničke strukture ostvarene u arapskom jeziku.

varijante imenske rečenice. U rečeničkoj strukturi, subjekt paradigmatski dolazi na prvom, a predikat na drugom mjestu.⁶⁶

U ekvativnim rečenicama, subjekt je referent, ono što se identifikuje. U ovoj binarnoj strukturi subjekt i predikat su permutabilni. Međutim u slučaju izraženog odnosa atribucije, kada je na poziciji predikata pridjevska fraza, a subjekt je imenička fraza, permutacija je stilistički krajnje markirana i neuobičajena. Dakle, semantička razlika između prve i druge vrste rečenica jest u tome što u ekvativnoj rečenici predikat služi da identifikira referent (subjekt): (الإعلان الدستوري، م) *Libija je nezavisna demokratska država* [Ustavna deklaracija, čl. 1], a druga da pripiše subjektu određenu osobinu: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٣٢-١٣١) *Ova soba je puna blaga, od poda do plafona* (Sezona seobe na sever, 91). U posljednjem primjeru iza pridjevskog predikata slijedi najprije adverbijalni modifikator (مِنْ أَرْضِهَا إِلَى سَقْفِهَا) *od poda do plafona*), a potom i komplement pridjeva (بِالْكُؤُوزِ) *blaga*).

U okviru ekvativne rečenice realizira se predikativna komparacija u arapskom jeziku, kao način izražavanja graduelnosti i semantičkog dominiranja jednog elementa nad drugim. Na položaju subjekta je ono što se poredi ili “objekt graduelne jezičke lokalizacije”,⁶⁷ a na poziciji predikata pridjev u formi elativa, kojim se izražava povišeni intenzitet svojstva ispoljenog u spomenutom objektu u odnosu na graduelni lokalizator ili element s kojim se poredi. Vertikala stepenovanja izražena je upotrebom prijedloga مِنْ kojemu je primarno prostorno značenje. U arapskom jeziku česta je upotreba perifrastičkog komparativa,⁶⁸ kada se elativom izražava samo viši ili niži stupanj kvalifikacije, a njegov se semantički sadržaj izražava komplementom u formi imeničke fraze, tj. “akuzativa specifikacije” ili prijedložne fraze, koji dolazi u finalnoj poziciji, kao u primjeru: وَأَبُوكَ

⁶⁶ Terminologija koja se koristi da označi subjekt i imenski predikat u arapskoj ekvativnoj rečenici nije ujednačena. Često se koriste termini topik i komentar, tema i predikat, subjekt i komplement i td.

⁶⁷ U opisu komparativne konstrukcije termini koji se vezuju za sastavne elemente preuzeti su iz: Predrag Piper, i dr., *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*, red. Milka Ivić, Matica srpska, Beograd, 2005., str. 847.

⁶⁸ Perifrastički komparativ obično se koristi za izražavanje višeg intenziteta boje, zato što forma pridjeva kojima se izražavaju boje u pozitivu uzima oblik elativa. Međutim, toj sintaksički uvjetovanoj upotrebi perifrastičkog komparativa, koja se ne odnosi samo na boje, već i na pridjevske riječi koje se tvore iz proširenih formi glagola, pridružena je i neuvjetovana upotreba ovog tipa kompariranja za sve pridjeve koji izražavaju komparabilna svojstva.

(مريود، ٨٥) *Tvoj otac je pravedniji i od tebe i od tvog djeda* [Bandarshah, 122].⁶⁹

U slučaju određenog subjekta, postoji obavezan red riječi. Subjekt je obavezno u inicijalnoj poziciji kao određena imenička fraza, a predikat može biti neodređena pridjevska fraza, neodređena imenička fraza,⁷⁰ zamjenica, komplementska klauza, prijedložna fraza, kao u primjeru: الحَمْدُ لِلَّهِ *Hvala Allahu* (hvala:IM:ODR:NOM. za:PRIJ Allah:IM:ODR:GEN).⁷¹ Subjekt može biti gramatički određena imenička fraza, lična zamjenica, pokazna zamjenica, odnosna zamjenica, ali i infinitivna rečenica⁷² zamjenljiva glagolskom imenicom. Upotreba infinitivne rečenice na poziciji subjekta je, iako podrazumijeva neutralni poredak elemenata, ekspresivnija forma:⁷³ ... أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ ... *za vas je bolje da postite...* (Kur'an, 2:184).⁷⁴

Imenska rečenica⁷⁵ može se sastojati od određenog subjekta i određenog predikata, te od neodređenog subjekta i neodređenog predikata. Jedino mogućnost određivanja predikata ukoliko je subjekt neodređen ne postoji. U slučaju određenosti i subjekta i predikata ulogu kopule preuzima naglašena lična zamjenica (*damīr al-faṣl*): ٣ (روتانا، *Prvo, Muhamed je vođa benda* [Rūtānā, 3. oktobar 2007., 24]. Insercija zamjenice, koja sa subjektom kongruira u rodu i broju, služi kao potvrda predikacije, odnosno kao rješenje sintaksičkog problema formalnim sredstvom. Mogućnost da se i subjekt i predikat nađu neodre-

⁶⁹ Analitički prikaz navedenog primjera glasi: *tvoj otac*:IF:NOM *onaj koji preteže*:ELAT *od*:PRIJ-*ti*:ZAMJ:GEN *i*:KO *od*:PRIJ *tvoj djed*:IF:GEN *na*:PRIJ *tas pravde*:IF:GEN.

⁷⁰ Ukoliko je imenička fraza u formi genitivne veze, onda se ne isključuje mogućnost da predikat bude gramatički određen.

⁷¹ Određeni subjekt može doći u semantički uvjetovanoj inverziji subjekta i predikata u strukturi u kojoj je iza prijedložne fraze u funkciji predikata upotrijebljen gramatički određeni subjekt realiziran imeničkom frazom u značenju generičkog pojma, kao u primjeru: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨) *neko je radnik, neko seljak, neko učitelj...* (*Sezona seobe na sever*, 7).

⁷² Arapski jezik ne poznaje glagolski oblik infinitiva. Infinitivna rečenica izražena je upotrebom konjunktivne partikule i glagola u konjunktivu imperfekta, tako da analitički prikaz navedene rečenice glasi: *da*:KONJ.PART *postiti*:PREZ:KONJ:MN:M.R.:2.L. *dobro*:KOMPAR *za*:PRIJ-*vi*:ZAMJ:GEN.

⁷³ Upor.: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., 602.

⁷⁴ Ova rečenica se može parafrazirati nominaliziranom konstrukcijom الصَّوْمُ خَيْرٌ لَكُمْ *Post je za vas bolji*.

⁷⁵ Termin *imenska rečenica* se odnosi na rečenice bez punoznačnih glagola, čime se obuhvataju svi semantički odnosi koji u takvim rečenicama mogu biti ostvareni.

đeni komunikacijski je manje prihvatljiva budući da izostaje identifikacija subjekta, čime se on lišava i pragmatičke funkcije topika. Stoga se obično neodređeni subjekt dodatno specificira nekom informacijom koja je poznata i govorniku i sagovorniku. Takva se konstrukcija nerijetko nađe u novinskim naslovima. Neodređeni subjekt u inicijalnoj poziciji u ekvativnim rečenicama nije moguć, budući da takva konstrukcija nema rečeničku već fraznu referenciju. Identifikacija je naročito značajana za proces komunikacije. Otuda je subjekt uglavnom određena imenička fraza jer se njime identificira ono što je zajedničko govorniku i sagovorniku.

Kada ekvativna rečenica izražava sadašnje vrijeme, kopula je nulte vrijednosti, dok se za izražavanje prošlog i budućeg vremena upotrebljava semikopulativni glagol كَانَ (*biti*). Prema mišljenju Moutaouakila, rečenice sa pomoćnim glagolom liče na ekvativne rečenice po predikacijskoj i funkcionalnoj strukturi, a na glagolske po konstituentnoj strukturi.⁷⁶ Skloni smo se složiti sa ovakvom tvrdnjom, budući da pomoćni glagoli uglavnom modificiraju ostvarenu predikaciju ne mijenjajući tip rečenice. Istovremeno, oni zahtijevaju akuzativ imenskog predikata, čime se on poistovjećuje sa komplementom: كانَ الْبَلَدُ كَعَادَتِهِ صَامِتًا فِي تِلْكَ السَّاعَةِ مِنَ اللَّيْلِ... (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٠) *Selo je, kao i obično, u tim noćnim satima, bilo tiho (Sezona seobe na sever, 42)* (*biti*:PERF:JED.3.L.:M.R. *selo*:IM:ODR:NOM:JED:M.R. *tih*:PTCP:NEODR:AK:JED:M.R.).⁷⁷

Ekvativne rečenice, prema mišljenju nekih lingvista, ne mogu imati inverziju redoslijeda konstituenata.⁷⁸ No, nas zanimaju inverzije neutralnog tipa, odnosno inverzije koje su sintaksički uvjetovane i semantički neobičajene. Inverzija subjekta i predikata u ekvativnim rečenicama sa permutiranim redoslijedom dvaju temeljnih elemenata obavezna je ukoliko se u

⁷⁶ Vidi: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., str. 93.

⁷⁷ U analitičkom prikazu izostavili smo prijedložne fraze u funkciji rečeničkog priloga i adverbijala za vrijeme. Naglasili bismo još da na isti način predikaciju modificiraju i drugi semantički nepotpuni i sintaksički nesamostalni glagoli, te glagol لَيْسَ kojim se negira sadržaj imenske rečenice.

⁷⁸ Caroline Heycock and Anthony Krosh, "Inversion and Equation in Copular Sentences", Internet. 20.05.2011., str. 8. U poglavlju u kojem ćemo govoriti o stilskim potencijalima inverzije pokazat ćemo da je inverzija u ekvativnoj rečenici moguća i nije uvjetovana tipom predikata. Inverzija elemenata koja podrazumijeva da neodređeni predikat dođe u inicijalnu poziciju u ekvativnoj rečenici, iako nije sintaksički ili semantički uvjetovan, gramatičan je i korektan redoslijed, mada je takav redoslijed semantički i pragmatički markiran i snažno pojačava ekspresivnost iskaza.

funkciji subjekta javi formalno neodređena ili, preciznije, kontekstualno neuključena riječ. Inverzija baznih elemenata motivirana je ostvarivanjem predikacije. Permutacija subjekta i imenskog predikata u primjeru koji slijedi izmješta subjekt, neodređenu imeničku frazu modificiranu pridjevskim atributima i relativnom rečenicom, u položaj iza predikata u formi prijedložne fraze: فِي تِلْكَ (الوَاحَةِ) عَلَى حَافَةِ الصَّحْرَاءِ، شَيْءٌ مُخِيفٌ، لَذِيذٌ رَهِيْبٌ، يُعْرِي بِالْإِسْتِكْشَافِ (عرس الزين، ٥٣) *U toj dolini na rubu pustinje ima nešto zastrašujuće, slatko i užasno, što mami na istraživanje* [*The Wedding of Zein and other stories*, 60]. Prijedložna fraza u funkciji imenskog predikata kontekstualno je jasno uključena prisustvom deiktičkog elementa, koji signalizira datost informacije. Primjeri poput navedenog frekventna su šema egzistencijalne rečenice za izražavanje semantičkog odnosa lokativnosti⁷⁹ i posesivnosti.

Imenska rečenica sa prijedložnom frazom u inicijalnoj poziciji, koju prati imenička fraza u nominativu sa lokativnim, posesivnim ili egzistencijalnim značenjem, otvara teorijska i praktična pitanja.⁸⁰ Arapski gramatičari ovakve rečenice smatraju imenskim rečenicama sa inverzijom, tj. obrnutim redosljedom subjekta i predikata, odnosno topika i komentara, tako da topik kasni (*al-mubtada' al-mu'ahḥar*), a prijedložna fraza dolazi kao preponirani komentar (*al-ḥabar al-muqaddam*). Ovakva analiza problematična je iz više razloga, ali ponajviše zato što se javlja neodređeni topik koji uz to nije u inicijalnoj poziciji. Topik se definira kao imenica ili imenička fraza u inicijalnoj poziciji u rečenici, koja je obično određena, budući da predstavlja datu informaciju poznatu govorniku i sagovorniku. Zbog takve definicije topika, neki autori tvrde da je neodređena imenica iza prijedložne fraze predikat rečenice.⁸¹

Smatramo da u ovakvim slučajevima prijedložna fraza, iako ne funkcionira kao komentar, tj. ne referira na neko inherentno svojstvo subjekta, već na njegovu lokaciju, ipak ima funkciju predikata. Kada se u analizi rečenica poistovjećuju sintaksička funkcija subjekta i pragmatička funkci-

⁷⁹ Na poziciji predikata po istom modelu mogu doći i prilozici.

⁸⁰ Ovaj tip rečenice Kouloughli naziva "lokativnim rečenicama" (D. E. Kouloughli, "On Locative Sentences in Arabic", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 41, 2002.). Mi ćemo se poslužiti ovim terminom iz praktičnih razloga. Inače, u slučaju kada nam semantička distinkcija relacija između subjekta i imenskog predikata ne bude relevantna za razmatranje nekog pitanja, nastaviti ćemo koristiti hiperonim - *ekvativna rečenica* ili pak *imenska rečenica*.

⁸¹ Upor., na primjer: D. E. Kouloughli, *Ibid.*, str. 9.; A. F. L. Beeston, *The Arabic Language Today*, Hutchinson University Library, London, 1970., 68.

ja topika, upada se u zamku pogrešnog zaključivanja. Opravdanje za našu analizu možemo naći u klasičnom konceptu *'istaqarra*,⁸² koji u dubinskoj reprezentaciji rečenica ovakve strukture podrazumijeva nerealizirani predikat (*al-muqaddar*) sa značenjem čistog postojanja ili lokacije (*nalaziti se*). Ovakvu našu analizu možemo potkrijepiti činjenicom da topik, kako ćemo vidjeti u narednom poglavlju, može predstavljati vremenski ili mjesni okvir za uvođenje neke nove informacije, novog fokusa u diskurs o kojem će se kasnije govoriti, diskurs koji se tek otvara. Ovakva struktura primjer je neutralne sintaksički uvjetovane inverzije, s tim da treba imati u vidu da ovakva rečenička struktura sa neodređenim subjektom ne može ni imati svoj rečenički pandan markiran inverzijom.

U savremenom arapskom jeziku nerijetko se javlja predikat u inicijalnoj poziciji u formi partitivne prijedložne fraze sa prijedlogom مِنْ kao svojevrsna parafraza relativne rečenice ... مِمَّا (među onim...), kao u primjeru: مِنَ الْمَأْمُولِ الْآنَ أَنْ نَقْضِيَ الْمُفَاوِضَاتِ النَّثَائِيَّةَ أَوْ مُرَاقَبَةَ وَكَالَةِ الطَّاقَةِ النَّوَوِيَّةِ... (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ٢٤ *Sada se nadamo [ono čemu se nadamo je] da ćemo sprovesti bilateralne pregovore ili kontrolu Agencije za nuklearnu energiju... [al-Dīblūmāsī, novembar 2006., 24] (od:PRIJ ono čemu se nada:PTCP. PAS:ODR:GEN sada:PRIL da:KOMP. sprovesti:PREZ:KONJ:MN:1.L...)). Komplement prijedloga obično je pridjev ili particip. Subjekt je ili imenička fraza ili klauza uvedena komplementizatorima أَنْ ili أَنَّ. Prvim se obično uvodi klauza čiji sadržaj odgovara činjenicama, dok se drugim uvodi klauza čiji se sadržaj vezuje za mogućnost realizovanja.⁸³ Ono što je neobično jest da jezik dozvoljava i supstituciju prijedložne gramatički neodređenim predikatom, kao u primjeru: سَدِجِيحٌ أَنْ أَسْعَارَ الْفُطْنِ ارْتَفَعَتْ ارْتِفَاعًا مُنْقَطِعَ النَّظِيرِ (عرس الزين، ٦٢) *Tačno je da su cijene pamuka te godine skočile kao nikad prije... [The Wedding of Zein and other stories, 77].* Subjekt se uvodi komplementizatorom أَنَّ, te se konstrukcija najčešće prevodi prema formuli "... je ...da...".*

2.2.2. Glagolska rečenica

Diskursni princip da neutralni redosljed elemenata u rečenici potvrđuje matricu mentalnog procesa po kojoj subjekt teži da se nađe bliže početku

⁸² Više o ovome, vidi u: Yishai Peled, *Sentence Types and Word-Order Patterns in Written Arabic. Medieval and Modern Perspectives*, Brill, Leiden, 2009., str. 156-67.

⁸³ Lista najfrekventnijih prijedložnih fraza koje se upotrebljavaju u ovakvoj konstrukciji navodi se u: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 318.

rečenice prezentiran je u arapskom jeziku rečeničkom šemom GSO koja u informacionoj strukturi rečenice ne služi da u diskurs uvede događaj, već referente događaja. Aktivni odnos predikata i subjekta u glagolskoj rečenici potvrđen je susjednošću ovih dviju komponenata, što znači da je sama glagolska fraza, ukoliko sadrži dopune i dodatke, presječena, tj. realizirana diskontinuiranim elementom. U arapskom jeziku jednočlane proste rečenice moguće su samo uz upotrebu glagola specifične semantike u trećem licu muškog roda jednine, koji ne zahtijevaju ekspliciranje subjekta: بَرَكَ (sjevnulo je), رَعَدَ (zagrmljelo je) ili يُمَطِرُ (kiši). Obezličjenje se može postići upotrebom unipersonalnih glagola i pasivnih formi.

Rečenice koje započinju glagolom često nemaju nezavisni, leksički realiziran subjekt, već samo sintaksički, koji je markiran fleksijom na glagolu. Dakle, u glagolskoj frazi sa jednovalentnim glagolom ili neprijelaznim glagolom javlja se još minimalno implicitni agens, čiji se rod, broj i lice izražavaju glagolskom formom. Lične subjekatske zamjenice se, prema jednom od stavova zastupanih u klasičnoj arapskoj gramatici, javljaju, po principu supstitucije, inkorporirane u formi glagola u perfektu.⁸⁴ Postoji i drugo mišljenje, prema kojem su ovi afiksi markeri roda i broja koji impliciraju agens kao “pronomeni intentum”.⁸⁵ To bi značilo da subjekt, ukoliko je lična zamjenica nije elidiran, već impliciran tj. “skriven” (*al-mustatir*) u skladu s teorijom praznih kategorija.⁸⁶ Implicirana lična zamjenica se u tom smislu javlja u svakom licu, rodu, broju, načinu i vremenu. Mi ćemo ove afikse smatrati markerima za izražavanje gramatičkih kategorija roda, broja, lica i načina.

Za glagolsku frazu, veoma su važni odnosi prijelaznosti i slaganja glagola i subjekta u gramatičkim kategorijama. Kada je subjekt eksplicitno izražena leksema i dolazi iza glagola, kongruentni odnos svodi se

⁸⁴ Upor.: Jonathan Owens, “Structure, Class and Dependency. Modern Linguistic Theory and the Arabic Grammatical Tradition”, *Lingua*, No. 64, Elsevier Science Publisher, North-Holland, 1984., str. 58.

⁸⁵ G. Goldenberg, “Subject and Predicate in Arab Grammatical Tradition”, *ZDMG*, Vol. 138, 1988., pp. 39-73., str. 66.

⁸⁶ Arapska gramatika koristi dva termina za eliziju: *al-'idmār*, koji se odnosi na eliziju određene kategorije uz ostvajanje nekog signala na njenoj poziciji i referira obično na eliziju agensa glagola u formi lične zamjenice, i *al-hadf*, koji označava eliziju bilo koje kategorije (više vidjeti u: Ali Al-Hroot, “Invisible Subject Pronouns in Arabic”, *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989., str. 39-40.). O formama i poziciji ličnih zamjenica govorit ćemo više u narednom poglavlju, pošto se one eksplicirane javljaju samo u markiranim strukturama.

na kategoriju roda. Dakle, glagol uvijek stoji u trećem licu jednine. Ovaj osnovni rečenički model može se proširivati i drugim neglagolskim riječima: objektom, direktnim i indirektnim, komplementima, dodacima, obavezanim i neobavezanim. Hijerarhija rasporeda imeničkih elemenata prema Keenanu podrazumijeva subjekt, objekt, indirektni objekt i td.⁸⁷ Rečenice koje imaju paradigmu GSO opisuju se terminima iz teorije regensa, tako da je glagol formalni regens koji zahtijeva subjekt u nominativu i objekt u akuzativu.

Proširena glagolska fraza sadrži u svojoj konfiguraciji različite komplemente i opcionalne adverbijale. Komplementska struktura glagola može biti realizirana imeničkom frazom, prijedložnom frazom i komplementskom klauzom. Različite glagolske forme aktiva ili pasiva, ovisno o supkategorizaciji, imaju različit broj obaveznih argumenata. Broj opcionalnih argumenata u tom smislu nije ograničen. Važniji referenti su obično u antepoziciji, zbog čega u većini jezika važniji direktni objekt prethodi indirektnom objektu.⁸⁸

U arapskom jeziku nekoliko grupa glagola u svojoj supkategorizaciji imaju dva komplementa u formi imeničke fraze u akuzativu. To su glagoli davanja, glagoli transformacije i glagoli mišljenja. Neutralni poredak komplementa prema semantičkoj distribuciji kod glagola davanja je +ljudsko/-ljudsko. Obrnut redosljed moguć je u slučaju kontekstualne uključenosti drugog objekta, kada se on aktualizira i pomjera bliže glagolu. Jedan od objekata glagola davanja često uzima formu prijedložne fraze. Razlika između glagola davanja i drugih dviju grupa glagola je u tome što je kod ovih prvih dozvoljena elizija jednog od komplementa.⁸⁹ Redosljed komplementa glagola transformacije i glagola mišljenja je obavezan, budući da je karakter semantičkog odnosa među njima podudaran onom koji postoji između subjekta i predikata ekvativne rečenice. Semantički odnos identifikacije i individualizacije razlog je zbog kojeg inverzija komplementa nije moguća. Štaviše, njihov redosljed je tako striktno određen da bilo kakvo remećenje neutralnog rasporeda elemenata dovodi do potpunog kršenja sintaksičkih pravila. Interpoliranje glagola između ovih dviju komple-

⁸⁷ Podatak preuzet iz: Sven-Olof Dahlgren, *Word Order in Arabic*, Ekbald & Co., Västerwik, 1998., str. 108.

⁸⁸ Upor.: Ibid., str. 56.

⁸⁹ Vidi, na primjer: Muḥammad Ḥ. Muḡālasa, *al-Naḥw al-šāfi*, Mu'assasa al-risāla, Bayrūt, 1997., str. 270.

menta dozvoljava potpuno dokidanje glagolske rekcije, tako da se i jedan i drugi komplement javljaju u neutralnoj formi nominativa.⁹⁰

Kratko ćemo se zadržati na strukturi glagolskog kompleksa. Teško je komparirati semantičke doprinose nekih glagola iz ovih grupa sa glagolima u indoevropskim jezicima, budući da se neki od njih koriste u značenju adverbijala. U arapskom jeziku glagolske kolokacije se uglavnom vezuju za unipersonalne, modalne i pomoćne glagole.⁹¹ Poziciona struktura rečeničkih šema sa glagolskim kompleksom proističe iz strukture zavisnosti. Glagoli koji dodaju informaciju o modalnosti, vidu i vremenu glagolske radnje dolaze u inicijalnoj poziciji u rečenici, a složenu strukturu kompleksa razbija leksički subjekt, koji se umeće kako bi na taj način strukturno “teški” element postao “lakši” u skladu sa ritmičkim principom, o kojemu će više riječi biti kada budemo govorili o aktualizaciji redosljeda riječi u rečenici.

Funkcionalna svojstva adverbijala doprinose raznovrsnosti pozicija koje mogu zauzeti unutar rečenice. Adverbijali su sve riječi koje služe da izraze okolnosti radnje iskazane glagolom i vezuju se za glagol prije nego za glagolsku frazu. Kao sekundarni ili periferni elementi rečenice mogu zauzeti različite pozicije linearnog poretka konstituenata. Adverbijali koji modificiraju glagole mogu se javiti u predglagolskoj i postglagolskoj poziciji. Mogu se prebacivati iz pozicije na poziciju cijelom linearnom matricom glagolske fraze, zahvaljujući pravilima hijerarhijskog poretka.⁹² U nemarkiranom kontekstu, adverbijali u arapskom jeziku obično dolaze na kraju rečenice.⁹³

⁹⁰ Upor.: Ramzi Baalbaki, “The Relation between *Naḥw* and *Balāga*. A Comparative Study of the Methods of *Sībawayhi* and *Ġurġānī*”, *Journal of Arabic Linguistics*, Vol. 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1983. str. 18.

⁹¹ Glagolski komplement, koji ima svoj imenički pandan, ima nekoliko heterogenih grupa glagola koji se međusobno povezuju, ali i diferenciraju prema sintaksičkoj upotrebi i semantičkim obilježjima. Kako su uvjeti njihove upotrebe i njihova značenja detaljno razmatrani u gramatikama arapskog jezika, mi ćemo samo spomenuti distribuciju pozicija unutar neutralne strukture glagolske rečenice. O svim ovim glagolima više pogledati u: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 394-434.

⁹² Kontekstualno uvjetovane opozicije adverbijala bit će razmatrane u narednom poglavlju.

⁹³ Vidi: Nuha Suleiman Al-Shurafa, “Word Order, Function and Morphosyntactic Features of Adverbs and Adverbials in Arabic”, *Journal of King Saud University*, Vol. 18, 2005., str. 93.

Budući da arapski jezik poznaje samo par pravih priloga, u funkciji adverbijala se upotrebljavaju različite sintaksičke kategorije. Funkciju adverbijala u arapskom jeziku vrše imeničke i pridjevske fraze gramatički markirane akuzativom, prijedložne fraze i klauze. U primjeru: *فَفَرَ فَفْرَةً عَالِيَةً فِي الْهَوَاءِ فَاسْتَقَرَّ فِي وَسْطِ الدَّائِرَةِ (عرس الزين، ١١٢) ...i skoči visoko u zrak i spusti se u centar kruga* [*The Wedding of Zein and other stories*, 120], za izražavanje načina vršenja glagolske radnje (*visoko*) u prvoj rečenici upotrijebljena je gramatički neodređena imenica u akuzativu modificirana pridjevskim atributom *فَفْرَةً عَالِيَةً* (*visokim skokom*).⁹⁴ Pridjev je dodatno modificiran prijedložnom frazom za mjesto *فِي الْهَوَاءِ* (*u zrak*). Prijedložna fraza, opet u funkciji adverbijala mjesta, upotrebljena je i u drugoj rečenici *فِي وَسْطِ الدَّائِرَةِ* (*u centar kruga*). Adverbijali se mogu javiti sindetski koordinirani ili pak jukstaponirani. Mogu pripadati istoj kategoriji ili različitim kategorijama adverbijala.

Kao posebnu klasu, potrebno je izdvojiti rečeničke priloge, koji se realiziraju istim sintaksičkim kategorijama kao adverbijali. Njihova pozicija nije fiksna, ali primarna pozicija u kojoj se najčešće javljaju je inicijalna. Rečenički prilozima imaju širi opseg modifikacije, referiraju na kontekst cijele rečenice i nemaju funkciju modifikacije glagola. Iza rečeničkog priloga obično stoji pauza prije rečeničkog sadržaja, što se reflektira u upotrebi zarezova.

Promjena neutralnog poretka konstituenata u rečenici je sintaksičke prirode, gramatički je markirana, semantički i komunikacijski orijentirana i katkada stilski obilježena. Način na koji će govornici nizati riječi u jednom iskazu zavisi od nemalog broja faktora različitog značaja.

⁹⁴ U primjeru je upotrijebljen tzv. "apsolutni akuzativ". Apsolutni akuzativ (*al-maf'ūl al-muṭlaq*) predstavlja način pojačavanja intenziteta glagola upotrebom neodređene glagolske imenice koja je izvedena iz istog korijena kao i glagol čije značenja pojačava i poslije kojega stoji (vidi: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., str. 436-7.; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Vol. 2, Librairie du Liban, Beirut, 1974., str. 53.). Ova imenica može doći modificirana atributom ili zavisnim članom u genitivnoj vezi. Takva konstrukcija se prevodi adverbijalima načina ili prilozima čiji leksički sadržaj nose upravo modifikatori glagolske imenice. Dizdar navodi da je ova imenica kao upravni član atributivne konstrukcije semantički "prazna" i često se izostavlja, a njen modifikator preuzima njenu sintaksičku funkciju (vidi: Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 25.). Imeničke fraze u akuzativu, obično gramatički neodređene, služe da izraze i značenja uzroka, svrhe, mjesta, vremena, načina i td. Upotreba riječi u akuzativu koje služe za izražavanje različitih modifikatora, ne samo adverbijala, u arapskom jeziku je izuzetno razrađena i akribično opisivana (vidi, na primjer: 'Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfī*, Vol. 4, Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, 1999., 204-413.).

3. Aktualizacija reda riječi u arapskoj rečenici

Red riječi kao linearna struktura jezičkih elemenata izuzetno je značajna kategorija gramatičke strukture. Međutim, ono što ovu kategoriju čini permanentnim predmetom moderne lingvistike jeste činjenica da se različitom organizacijom jezičkih jedinica formiraju različite poruke u tekstu, a njihovi semantički potencijali ostvaruju se tek aktualizacijom rečenica u kontekstu i tekstu. Svaka analiza rečenice, uprkos obrascima, paradigmatima i uopće normama kojim podliježu rečeničke strukture koje se smatraju neutralnima, mora se koncipirati na konkretno ostvarenoj strukturi u kontekstu i tekstu, izdvojenoj iz neuhvatljivog, nepreglednog i promjenljivog svijeta aktualizacija. U tom smislu, red riječi više je “tekstualna strategija”⁹⁵ nego gramatičko obilježje. Veze među rečenicama u tekstu su različite i uspostavljaju se kroz uređivanje informacije unutar svake rečenice i rečenica koje dolaze ispred i iza nje, a kontekst prije i poslije iskaza tvori komunikacijski sadržaj iskaza.

Rečenice koje se povezuju sačinjavajući tekst moraju biti na određen način organizirane i imati specifičnu strukturu kako bi se omogućio protok ili, bolje rečeno, prijenos informacije. Svaka rečenica oblikuje se u svijesti govornika/pošiljaoca/adresanta, ali se svaki govornik prilagođava sagovorniku/recipientu/adresatu u procesu formiranja rečenice, jer ima za cilj da odgovori zahtjevima i očekivanjima sagovornika kako bi uspostavio uspješnu komunikaciju. Dakle, nikada se ne smije ignorirati aktivno učešće sagovornika u izboru ovakve ili drugačije strukture koji pravi govornik, a čija se uspješnost tek u svijesti recipienta ovjerava. Da bi komunikacija bila uspješna, govornik mora poznavati ili pretpostavljati kakve su kognitivne sposobnosti primatelja poruke, te poznavati karakteristike konteksta koji je psihološki konstrukt sagovornikovih predodžbi svijeta. Jasno je da pošiljalac i primalac poruke moraju dijeliti isti kôd kako bi komunikacija mogla biti ostvarena. Dakle, interakcija između adresanta i adresata postaje, pored gramatičkih odnosa koji se ostvaruju u jednoj rečenici, još jedan neophodan činilac za organizaciju i razumijevanje poruke, a

⁹⁵ Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 119.

red riječi omogućava da se postignu različite komunikacijske funkcije, ali i specifični stilski efekti.

Iako je strukturalizam usmjeren na opis jezika kao apstraktnog sistema i na opis potencijalno ostvarljivih struktura, doprinosi funkcionalista koji su stasali u okrilju praške lingvističke škole okrenuti su ka upotrebnoj vrijednosti jezika i struktura ostvarenih u komunikaciji. S druge strane, multidisciplinarno koncipirana analiza teksta i diskursa zasniva se na pramalingvističkom pristupu jeziku kao sredstvu komunikacije.⁹⁶ U komunikacijskom procesu, iskaz je izuzetno dinamična i složena pojava i mora se posmatrati polifunkcionalno u raznovrsnim kontekstima i kroz opis različitih funkcionalnih stilova u okviru kojih se realizira standardni jezik.

Neke od pragmatičkih funkcija bile su istraživane u okviru tradicionalne arapske lingvističke misli u djelima iz retorike (*al-balāġa*), budući da su arapski retoričari istraživali odnose između iskaza (*al-maqāl*) i diskursa ili lingvističkog okruženja (*al-maqām*), uzimajući u obzir pragmatičke funkcije konstituenata u različitim situacionim kontekstima, kao i strukturne osobine uzrokovane komunikacijskim razlozima. Svaka rečenica mora prenijeti informaciju (*al-'iḥbār*) i imati komunikacijsku vrijednost (*al-fā'ida*).

Rečenica kao poruka analizira se kroz njenu tematsku i informacionu strukturu, koje se u okviru teorije funkcionalnih rečeničkih perspektiva objedinjeno opisuju. Halliday ih razdvaja na dva nivoa opisa. Mi ćemo pokušati doprinose ovih, te nekih drugih funkcionalnih pristupa,⁹⁷ eklektički iskoristiti u analizi rečeničkih struktura i njihovog komunikacijskog potencijala. Pri tome ćemo pokušati na najbolji način, s nemalom mukom se krećući kroz terminološki konglomerat, razmrsiti klupko sačinjeno od predloženih i opisanih dihotomija koje se preklapaju, spajaju, razdvajaju, udaljavaju, razmiču, primiču, kao što su *tema-rema*, *topik-fokus*, *topik-komentar* i sl., a koje su obrađivane u teorijski heterogenim studijama, sintaksičkim, semantičkim, pragmatičkim te analizi teksta.

⁹⁶ Relativiziranjem granice rečenice koja se aktualizira tek u tekstu, morali bismo se upustiti u analizu složenih, dinamičkih odnosa koji se ostvaruju u tekstu, a za pravilno razumijevanje poruke neizostavno je razumijevanje međusobnog djelovanja teksta i konteksta, čime se bavi analiza diskursa. Mi ćemo se zadržati na onim činiocima koji utječu na linearnu organizaciju rečenice, jer bi analize teksta i diskursa zahtijevala savim drugačije koncipirano istraživanje.

⁹⁷ Ovdje, prije svega, mislimo na principe koje su u svojim teorijskim razmatranjima usvojili Dik, Givón, Thompson i Li.

3.1. Tematska struktura: tema vs. rema

Tematska struktura podrazumijeva linearnu organizaciju rečenice podijeljenu na dva segmenta, temu i remu.⁹⁸ Tema je prvi segment poruke i definira se tako što se uključuju semantički i sintaksički parametri. Primarni zadatak jeste definirati temu, pošto se temi komplementarna rema može definirati i negativnom definicijom teme, a označava upravo ono što govornik izjavljuje o temi i predstavlja cilj poruke. Mathesius temu definira kao “ono što je poznato ili u najmanju ruku jasno u datoj situaciji i od čega govornik kreće”.⁹⁹ U drugom dijelu definicije prepoznaje se Hallidayev opis teme kao “polazne tačke poruke”.¹⁰⁰ Ovaj sintaksički opis dopunjava se semantičkom činjenicom da se tema uvijek identificira kao element o kojemu se pruža neka informacija. Dok je, po Hallidayu, tema poziciono uvjetovana i određena iskustvom učesnika u komunikaciji, Firbas naglašava njenu kontekstualnu uključenost. Ističe se njen relaciono-semantički status, budući da se ona obično orijentira prema prethodnim iskazima u diskursu i identificira kao “deiktički” element kojim se održava koherentnost teksta.

Tema i rema se često pri definiranju uspoređuju sa tradicionalnim shvatanjem subjekta i predikata. Međutim, tema i rema dobijaju vrijednost tek uključivanjem rečenice u tekst, te se zato govori o prihvatljivosti rečenice, a ne njenoj gramatičnosti. Postoje sintaksički i semantički gramatične rečenice koje ne ispunjavaju uvjete pragmatičke prihvatljivosti, i samim tim ne mogu uspješno biti uključene u kontekst.¹⁰¹ Tema se, dakle, mora definirati uz snažno referiranje na topik u diskursu u smislu tekstualnog i

⁹⁸ U potpoglavlju posvećenom informacionoj strukturi vidjet ćemo da je Firbas ovu binarnu segmentaciju rečenice pretvorio u tripartitnu, dodajući tranziciju kao netematski element.

⁹⁹ Citat preuzet iz: Peter Collins, *Cleft and Pseudo-Cleft Constructions in English*, Routledge, London and New York, 1991., str. 77.

¹⁰⁰ M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., str. 37.

¹⁰¹ Bilo bi zanimljivo vidjeti na primjerima ne-teksta, koje bi u svrhu ilustracije valjalo konstruirati, kako pogrešna izmjenjena tema može utjecati na koherentnost. No, takav zadatak bi nas duboko uvukao u složene odnose koji se razvijaju u tekstu, a odlučili smo ne prelaziti prečesto granicu koja postoji između rečenice i teksta. Ovu ne tako propusnu granicu brisat ćemo i preskakati samo za potrebe neophodnih i neizostavnih opisa rečeničke strukture.

ekstralingvističkog konteksta,¹⁰² dok je rema najuže povezana sa propozicijom, odnosno sadržajem rečenice.

U jezicima sa osnovnim poretkom riječi SGO postoji visoka korelacija između teme i subjekta i reme i predikata.¹⁰³ Zapravo, antička gramatička distinkcija između subjekta i predikata primjenljiva je u velikom broju slučajeva i na distinkciju teme i reme, ali se ne smije upadati u zamku potpune podudarnosti elemenata gramatičke strukture i elemenata tematske strukture rečenice. Distinkcija teme i reme tekstualno je određena, a prema Hallidayu i poziciono, što je za analizu tematske strukture arapske rečenice od izuzetne važnosti. Prema definiciji, tema za govornika/autora predstavlja “tačku polaska svake klauze, čime se sugerira da je njena organizaciona uloga važnija od one koju ima rema”.¹⁰⁴

Kada je u pitanju tematska struktura, tj. pozicija i identifikacija ili sadržaj teme i reme u arapskoj rečenici aktualiziranoj uključivanjem u kontekst, postavljaju se brojna, izuzetno značajna pitanja na koja se nude različiti i malobrojni odgovori.¹⁰⁵ Analiza tematske strukture arapske rečenice usložnjava se činjenicom da u arapskom jeziku u neutralnom poretku riječi u glagolskoj rečenici stoji glagol u inicijalnoj poziciji. Zato se nameću pi-

¹⁰² Budući da je tekst, odnosno jezički kontekst uvijek otvoren prema vanjezičkoj situaciji i stvarnosti, ova tradicionalna podjela obično se u novijim istraživanjima kritikuje i zamjenjuje jezičkim (mikro)kontekstom i nadjezičkim (makro)kontekstom (upor.: Lada Badurina, *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb-Rijeka, 2008., str. 67).

¹⁰³ Podsjećamo da je arapska gramatika u svom klasičnom periodu u strukturi tzv. imenske rečenice identificirala dva dijela iskaza: *al-mubtada'* (subjekt/tema/topik) i *al-ḥabar* (predikat/rema/komentar). Jasan je utjecaj grčke antičke gramatike. Platon je, naime, podijelio rečenicu na subjekt i predikat koristeći termine *ónoma* i *rhema* (upor: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 123.).

¹⁰⁴ Autorica ovdje, prije svega misli na organizaciju teksta implicirajući da će tip teksta zavisiti od izbora tema. Tako, recimo, turistički vodiči za teme najčešće biraju adverbijale. Ibid., str. 126.

¹⁰⁵ Tematskom strukturom u arapskom jeziku, i uopće pragmatičkim funkcijama u strukturi rečenice bavio se mali broj lingvista. Mi smo u istraživanju naišli na svega nekoliko studija koje na specifičan način obrađuju spomenute fenomene. Među njima izdvajamo: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989.; El-Sayed Osman Mirghani, *On the Communicative Role of Word Order in Writen Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University of Salford, Salford, 1989.; Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992.

tanja može li glagol biti tema i može li poredak rema-tema biti neutralan i kakva je, uistinu, priroda “devijacije” tematske strukture arapske rečenice.

Glagoli u arapskom jeziku markirani su flektivnim afiksima za rod, broj i lice, i u tom smislu se razlikuju od glagola u engleskom ili francuskom jeziku, koji zahtijevaju javljanje naglašene forme ličnih zamjenica uz njih. Kada finitni glagolski oblik stoji u inicijalnoj poziciji u arapskoj rečenici, gdje povući graničnu liniju između teme i reme? Ako prihvatimo Hallidayev stav da tema ne mora biti imenička fraza, već se može realizirati i kao adverbijalna ili prijedložna fraza, da li možemo pronaći opravdanje da opseg gramatičkih klasa na poziciji teme proširimo na glagol? Halliday kao teme markira finitne glagolske forme u imperativnim i upitnim rečenicama uz upitne priloge.¹⁰⁶ Međutim, Hallidayev model se odnosi na engleski jezik i vezuje za njega. Mogućnost njegove univerzalne primjene onemogućena je upravo zbog problema koji se javljaju pri tematskoj segmentaciji rečenica u jezicima sa neutralnim redosljedom riječi GSO.

Kako bismo dali zadovoljavajući odgovor na postavljeno pitanje, moramo se osvrnuti na distribuciju različitih vrsta riječi, kao i različitih semantičkih i sintaksičkih funkcija u tematskoj poziciji. Neki elementi nisu dio temeljne tematske strukture. Među njima su: rečenički konektori, koordinatori i subordinatori, lekseme koje pružaju informacije o modalnosti i sl. Budući da ovi elementi u arapskom jeziku uglavnom dolaze na početku rečenice, bilo zavisne, bilo nezavisne, mogu se smatrati tematskim segmentom, ali ne u smislu u kojem se temom mogu smatrati temeljni rečenički elementi, subjekt, predikat i objekt.

Arapski jezik preferira tematizaciju procesa, ne subjekta ili agensa. Mona Baker kaže da je potrebno “egocentrični obrazac potpuno primjenljiv na engleski jezik u mnogim kontekstima zamijeniti obrascem orijentiranim na proces koji je tipičan za arapski jezik”.¹⁰⁷ Specifična narativna kompetencija arapskog jezika, kojom se glagolom u inicijalnoj poziciji u tekst uvode događaji, kognitivna dešavanja, govorni činovi i td., nameće kao jedan od mogućih opisa takve rečeničke strukture inverziju teme i reme, tako da rematski elementi prethode tematskim. Ovakvo rješenje, djelomično usklađeno s modelom funkcionalnih rečeničkih perspektiva, ima za posljedicu entropiju u opisu postupaka topikalizacije, dislokacije,

¹⁰⁶ Upor.: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., str. 45.

¹⁰⁷ Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 128.

ekstrapozicije i sl., budući da bi primjena takvog modela temu smjestila u finalni položaj. Smatramo da je u analizi tematske strukture arapske rečenice potrebno zahvatiti kognitivno-pragmatičku perspektivu i uzeti u obzir sintaksičke i semantičke specifičnosti arapskog jezika. Granice teme i reme ne moraju biti tako strogo postavljene. Dovoljno je pogledati glagolsku formu perfekta ili imperfekta u arapskom jeziku koja uključuje implicirani inkorporirani subjekt čiji tematski utjecaj sasvim sigurno nije isti kao kod naglašenih ličnih zamjenica ili imeničkih fraza. Zato je najbolje, uvažavajući mentalni sklop arapskog govornika, temu više posmatrati kao “tematski koncept ili referent te strukture, što je koncept na koji će se neka druga informacija vezati”.¹⁰⁸

Razumijevanje spomenutog mentalnog koncepta može ići u dva pravca. Prvi temi dodjeljuje drugu poziciju direktno iza glagola. Uzmemo li u obzir činjenicu da je u gramatičkom poretku jedinica GSO glagolska fraza diskontinuirani element, možemo reći da se rema može posmatrati na sličan način, iako odbacujemo podudarnost glagolske fraze i reme. Tema je u tom slučaju jezički element progan na drugu poziciju i uronjen u rematsku strukturu. Drugi pravac podrazumijeva prihvatanje, pored drugih gramatičkih kategorija, i finitnog glagolskog oblika za temu rečenice.¹⁰⁹ Zbog spomenutih otvorenih definicija teme i tematskog segmenta skloniji smo upravo ovakvoj analizi. Ono na što želimo skrenuti pažnju jeste da glagol u inicijalnoj poziciji služi da uvede referente i opiše događaj. Arapski jezik dozvoljava promjene pozicija elemenata iza glagola uz neka sintaksička ograničenja, što sugerise da je i postglagolska informaciona struktura arapske rečenice izuzetno dinamična.

¹⁰⁸ Doris L. Payne, “Verb Initial Languages and Information Order”, in: *Word Order in Discourse*, ed. P. Downing and M. Noonan, John Benjamins Comp., Amsterdam and Philadelphia, 1995. str. 451.

¹⁰⁹ Mona Baker ne odbacuje ovu mogućnost (vidi: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 128.). Moramo reći da ona nije usamljen slučaj. Abdul-Raof glagolu, bez obzira na to da li sadrži novu ili poznatu informaciju, da li ima inkorporirani ili eksplicirani subjekt, pripisuje tematsku funkciju (vidi: Hussein Abdul-Raof, *Arabic Stylistics. A Coursebook*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2001., str., 84.). Isto tako, Ismail Palić tematski markira glagole zajedno sa subjektom u bosanskom jeziku, doduše temu definira kao dio rečenice “koji ne sadrži novu obavijest” (vidi: Dževad Jahić, Senahid Halilović i Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000., str. 4534.). S druge strane, u konsultiranim studijama koja se bave jezicima sa redosljedom riječi GSO takav opis nije potvrđen.

3.2. Informaciona struktura: topik vs. fokus

Druga perspektiva komunikacijskog organiziranja poruke i rečenice jest informaciona struktura. Iako informacionu, kao i tematsku strukturu selektira i kodira govornik, ovaj aspekt orijentiran je na poruku i primaoca poruke, ne na pošiljaoca poruke, ka kojemu je orijentiran odnos tema-remu.¹¹⁰ Informaciona struktura rečenice tradicionalno se zasniva na rasporedu elemenata koji su poznati ili dati u određenoj govornoj situaciji, koji čine temu ili topik i elemenata koji su novi i nepoznati recipijentu koji čine remu, komentar ili fokus.¹¹¹ Zajedničko polje adresanta i adresata svakako

¹¹⁰ Upor: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., str. 299.

¹¹¹ Topik i fokus zajedno sa svim svojim suptipovima su, prema Diku, centralne pragmatičke funkcije koje on povezuje sa adresatu poznatom (*topic*) i novom (*focus*) informacijom. S druge strane, tema, resumptivni topik (*tail*), postavka (*setting*) su ekstrakluzalne pragmatičke funkcije (upor.: Christopher S. Butler, *Structure and Function. A Guide to Three Major Structural-Functional Theories*, Vol. 2 (From Clause to Discourse and beyond), Studies in Language Companion Series, Vol. 634, John Benjamins Co., Amsterdam and Philadelphia, 2003., str. 612.). Moutaouakil preuzima donekle modificiranu Dikovu klasifikaciju pragmatičkih funkcija pri analizi arapske rečenice. Naime, on smatra da ograničenja moraju postojati na sva tri nivoa, sintaksičkom, semantičkom i pragmatičkom. Tvrdi da nijedan konstituent ne može imati više od po jednu funkciju na trima nivoima analize i da određena funkcija može biti pripisana samo jednom konstituentu u rečenici. Ova tvrdnja ne odnosi se na pragmatičke funkcije, budući da jednu te istu pragmatičku funkciju može imati više konstituenta (vidi: Moutaouakil, Ahmed, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., str. 6.). Smatramo da su odnosi elemenata informacione rečeničke strukture daleko kompliciraniji, te je ovakva klasifikacija pragmatičkih funkcija neodrživa i neprihvatljiva. Izvjesno je da niti drugi dio iskaza autora nije tačan, budući da jedan element može imati više funkcija, kako ćemo vidjeti. Problem je u složenom pitanju odnosa teme i topika, termina koji je kasnije uveden. Između njih je teško postaviti oštre granice, budući da se njihove realizacije često preklapaju. Neki renomirani autori stavljaju znak jednakosti između ovih termina (vidi, na primjer: Talmy Givón, "Topic Continuity in Discourse: An Introduction", in: *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language Study*, Typological Studies in Language, Vol. 3, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam, 1983. str. 5.). Terminološka neuređenost, u najmanju ruku, koja se vezuje za upotrebu termina *tema* i *rema*, *topik*, *komentar* i *fokus*, nastala je tako što su se različiti termini upotrebljavali da označe isti koncept ili isti termini da označe različite koncepte. Nije ni moguće postaviti uske granice između tematske i informacione strukture, ali je, u najmanju ruku, moguće markirati jasne i sive ili zamagljene zone definicija termina. Najjednostavnije bi bilo reći da je tema konstituent o kojem se trenutno govori, a topik referira na ono o čemu se i ranije govorilo u diskursu. Zato smo se odlučili termin *tema* koristiti kada referiramo na tematsku strukturu, a *topik* kada referiramo na informacio-

je poznata informacija, ili ono što je dato u iskazu, mada postoje i sadržaji propozicije koje su sačinjene isključivo od nove informacije, recimo u odgovorima na pitanje: *Šta se desilo?* Dakle, markiranje datog i novog u rečeničkoj strukturi svakako zavisi od mikrokonteksta i makrokonteksta i nije nimalo jednostavan zadatak. Ista propozicija, neovisno o tematskoj strukturi, može biti podijeljena na različite informacione jedinice, tj. različito analizirana.¹¹² U određenim kontekstualnim uvjetima, govornik se može poigravati tim neobičnim odnosom tematske linearne i informacione strukture i proizvesti začudne efekte.

Komunikacijski proces podrazumijeva korelaciju lingvističkih i ekstralingvističkih procesa. Dakle, informaciona struktura daje vrijednosti datog i novog informacionim jedinicama referirajući na prethodno u diskursu, dok tematizacija ostaje zatvorena u granicama klauze, odnosno rečenice.¹¹³ Uokviren diskursom, odnos pošiljalac-recipient poruke pruža govorniku različite mogućnosti sagledavanja informacije pri kodiranju poruke. Informacija može biti spomenuta u diskursu i samim tim poznata recipientu, ili ne mora biti spomenuta, ali je govornik može smatrati poznatom sagovorniku. S druge strane, može biti spomenuta u diskursu, a opet nepoznata sagovorniku, ili nespomenuta u diskursu i nepoznata sagovorniku. Dakle, jedan iskaz može se odlikovati informacionom entropijom i kombinacijama koje se prema pravilu reflektiraju na organizacionu strukturu rečenice. Ovakve ili slične odnose, koji postoje u informacio-

nu strukturu rečenice, s tim da ćemo pri predstavljanju modela zadržati termine koji su izbor određenog autora i eventualno ih usporediti s terminima drugih autora.

¹¹² Informaciona struktura značajnija je kao obilježje govornog nego pisanog jezika, budući da se informacione jedinice uglavnom javljaju kao jedinstveni intonacioni blokovi. Informaciona jedinica termin je koji koristi Halliday pri opisivanju informacione strukture rečenice i ovoj jedinici u govornom jeziku direktno priskrbljuje jedinstvenu i specifičnu intonacionu vrijednost (vidi.: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., *passim*). U pisanom jeziku kontekst katkada pomaže u određivanju informacione strukture, međutim, ona se u govornom jasnije uočava. Tonski akcent važan je signal određivanja granice između date i nove informacije. U arapskom jeziku tu ulogu preuzima, pretpostavljamo, intonacijsko naglašavanje posljednjeg elementa nove informacije. Korpus je, svakako, ograničen na pisani standardni arapski jezik, tako da ćemo se zadržati samo na kontekstu, te, uz veliki oprez, i na interpunkciji, kao indikatoru granice između poznate i nove informacije u arapskoj rečenici.

¹¹³ Upor.: El-Sayed Osman Mirghani, *On the Communicative Role of Word Order in Written Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University of Salford, Salford, 1989., str. 58.

noj strukturi rečenice, prepoznala je i arapska klasična retorika. Jedan od najznačajnijih predstavnika arapske klasične stilističke misli, al-Sakkākī, predložio je tripartitnu tipologiju situacionog konteksta: kontekst u kojem se govornik obraća neinformiranom sagovorniku (*ḥālī al-dīhn*), kontekst u kojemu se govornik obraća sagovorniku koji se dvoumi (*al-mutaraddid*) i kontekst u kojemu se govornik obraća sagovorniku koji niječe jedan dio informacije (*al-munkir*).¹¹⁴

Postoji opća tendencija u jezicima da se razlika između date i nove informacije iskazuje naglaskom ili redom riječi. Govornik poznatu informaciju stavlja na početak u tematski blok strukture, a novu informaciju pomjera ka kraju ili rematskom dijelu strukture rečenice. Iz rečenog proizlazi da se topik vrlo često preklapa sa temom i još češće sa gramatičkim ili logičkim subjektom, dok fokus predstavlja najistaknutiji dio reme ili komentara.¹¹⁵ Postavljanje date informacije na početak, a nove na kraj u neutralnom poretku rečeničke informacione strukture motivirano je po-

¹¹⁴ Upor.: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., str. 18.

¹¹⁵ Dik fokus definira kao “najvažniju ili najistaknutiju informaciju u određenoj strukturi”, ili kao “one konstituente koji čine informaciju, što predstavlja razliku u pragmatičkoj informiranosti govornika i sagovornika po procjeni govornika” (citat preuzet iz: Christopher S. Butler, *Structure and Function. A Guide to Three Major Structural-Functional Theories*, Vol. 2 (From Clause to Discourse and beyond), Studies in Language Companion Series, Vol. 63-4, John Benjamins Co., Amsterdam and Philadelphia, 2003., str. 65.). Dakle, fokusirani konstituent determiniran je pragmatičkim setom presupozicija koje imaju govornik i sagovornik u određenom vremenskom trenutku i diskursu i uvijek se nalazi na istaknutoj poziciji u rečenici, inicijalnoj ili finalnoj. Iz ponuđene definicije proistječe najvažnija podjela fokusa na novi ili informacioni fokus i kontrastivni fokus. Informacioni fokus se javlja u okviru komentara, konteksta u kojemu govornik pruža novu informaciju, i uvijek zauzima poziciju prema svojoj sintaksičkoj ili semantičkoj ulozi u rečenici iza presuponiranog dijela rečenice prema pravilima komunikacijskog dinamizma. Kontrastivni fokus se javlja u kontekstu gdje je pružena informacija u konfliktu ili u suprotnosti sa nekom već poznatom, u kontekstu u kojem govornik daje informaciju koja ne odgovara postojećoj, tj. korigira je ili pak izdvaja jednu iz seta mogućih presupozicija i on obično teži da stoji u predglagolskoj poziciji ili se pokreće bliže glagolu ka početku rečenice.

U tradicionalnoj arapskoj lingvističkoj misli fenomen fokusa nije zapostavljen. Koncept koji bi se mogao usporediti sa savremenim shvatanjem kontrastivnog fokusa bio je predmet istraživanja retorike. Arapski retoričari su, analizirajući konstituente koji se javljaju u antepoziciji ili se pomjeraju naprijed u strukturi iskaza, pribjegavali upotrebi termina kao što su *al-'ināya* ili *al-'ihtimām* (pridavanje pažnje), *al-ḥaṣr* (restrikcija), *al-taqwiyya* (ojačanje), *al-taḥṣīs* (specifikacija) i sl. (vidi: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., str. 18.).

trebom da linearna organizacija rečenice odražava vrijednost informacije, od informacije niže ka informaciji više vrijednosti, čime se topik stavlja u tematsku ili bliže tematskoj poziciji, a fokus bliže finalnom položaju. No, ono što je bit Hallidayeve teorije jest da se tematska i informaciona struktura ne moraju apsolutno preklapati. Prema Hallidayu, i tema i rema mogu biti, i veoma često to i jesu, rema pogotovo, kombinacija datog i novog u iskazu.¹¹⁶

Kada su u pitanju funkcionalni pristupi komunikacijskoj strukturi rečenice, realizaciji i funkciji teme i reme, datog i novog u tekstu, Praška škola razvila je teorijski pristup *funkcionalnih rečeničkih perspektiva* koji se teorijski odvojio od Hallidayevog. Međutim, u bitnome se ova dva pristupa ne razlikuju. Funkcionalne rečeničke perspektive pokazale su se prihvatljivijim i prijemčivijim modelom pri opisu jezika sa slobodnim redom riječi i uglavnom su iskorištavane kao model pri opisu jezika sa redolsijedom riječi SGO. Dakle, ni ovaj model nije olakšao analizu jezika sa glagolom u inicijalnoj poziciji. Komplikiranost modela funkcionalnih rečeničkih perspektiva usložnjava ionako neobičnu i u informacionom smislu nedovoljno opisanu strukturu arapske rečenice.¹¹⁷

Model funkcionalnih rečeničkih perspektiva, kojeg je uveo Mathesius, a razvio Firbas, koncentrira se isključivo na informacionu strukturu rečenice, odnose datog i novog, poznatog i nepoznatog, presupozicije, propozicije i td. Za njega su tema i rema, dato i novo, koncepti koji se međusobno nadopunjuju. On dozvoljava preplitanje različitih informacionih sadržaja u rečenici i to objašnjava konceptom *komunikacijskog dinamizma*. Prema Firbasovom mišljenju, postoje elementi koji su temeljni i kontekstom određeni i od konteksta ovisni, i kao takvi čine temu, koja korespondira

¹¹⁶ Vidi.: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., str. 300-1.

¹¹⁷ Kako su oba modela na koja se oslanjamo nastala u razmatranjima arapskom jeziku tiploški nesrodnih jezika (Hallidayev model na temelju analitičkog engleskog jezika sa fiksnim redoslijedom SGO, a praški model na temelju sintetičkog češkog jezika sa slobodnim redom riječi, ali, također, sa osnovnim redoslijedom konstituenata SGO), nije moguća dosljedna primjena niti jednog od njih na arapski jezik. Hallidayevom modelu smo u razumijevanju pojmova tema i rema dali prednost, prilagodivši ga i iskoristivši kao potku za naučno objašnjenje kompliciranih pragmatičkih funkcija gramatičkih elemenata u arapskoj rečenici, a posebno rečeničkih elemenata u inicijalnoj poziciji. Kada je u pitanju informaciona struktura rečenice, model funkcionalnih rečeničkih perspektiva se može uspješno prilagoditi opisu arapske rečenice.

savremenom poimanju topika.¹¹⁸ Remu, konsekventno tome, čine elementi koji ne zavise od konteksta i pomažu da se komunikacija razvija. Glavni segment reme je tačka prema kojoj se komunikacija orijentira i onaj element koji najviše doprinosi njenom održavanju i razvijanju. Taj segment je informacioni fokus rečenice. Firbas termin “orijentiranje” zamjenjuje terminom “perspektiva”.¹¹⁹ Mona Baker izvrsno zaključuje da su kriteriji zavisnosti/nezavisnosti od konteksta striktni,¹²⁰ te da je topik ograničen neposrednom relevantnom govornom situacijom ili kontekstom.¹²¹

Firbas u određivanju teme i reme ne uključuje kriterij pozicije koji je za Hallidaya ključni parametar. Zagovornici funkcionalnih rečeničkih perspektiva dozvoljavaju permutacije pozicija, pod utjecajem sintaksičkih i semantičkih faktora, te konteksta. Firbas uspostavlja hijerarhiju lingvističkih elemenata koji mogu biti nosioci komunikacijskog dinamizma, zbog čega se često razlikuje linearna organizacija rečenice od njene interpretacije. Dakle, interpretacija pragmatičkih dinamičkih funkcija i njihov linearni raspored uopće ne moraju koincidirati što usložnjava opis informacione strukture rečenice, ali se neki njegovi postulati daju sasvim prirodno primijeniti na opis informacione strukture arapske rečenice.

Nosioci komunikacijskog dinamizma mogu biti svi elementi gramatičke strukture. Dinamički snažniji elementi imaju tendenciju da se kreću ka kraju rečenice, pogotovo u govornom jeziku. Vjerovatno u ovoj činjenici treba tražiti razlog zašto su dijalekti arapskog jezika pretežno jezici sa rečeničkim obrascem SGO, te zašto ovaj redosljed konstituenata ima visoku frekvenciju upotrebe i u modernom standardnom arapskom jeziku. Glagol, kao komunikacijski dinamičan element, ima tendenciju da se udaljava od inicijalne pozicije, a objekt, kao kontekstualno najmanje zavisn i ko-

¹¹⁸ Termin topik, iako je izostao u ranim istraživanjima praške lingvističke škole, u novijim studijama lingvisti ove škole se redovno upotrebljava za kontekstualno zavisni element poznat sagovorniku u određenom trenutku, referencijalni ulaz koji propoziciju smješta u određeni kontekst. Pri predstavljanju ovog modela zadržali smo izvorne termine, no mora se naglasiti da Firbas temom imenuje koncept što više odgovara pragmatičkoj funkciji topika, koji uistinu asimilira koncept teme i nove informacije u savremenim studijama funkcionalista.

¹¹⁹ Vidi: Jan Firbas, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992., str. 6.

¹²⁰ Kontekst se šire shvata kao kontekst zajedničkog iskustva govornika i sagovornika i *ad hoc* kontekst trenutnog iskustva kojeg stvara trenutna govorna situacija.

¹²¹ Vidi: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 152.

munikacijski najdinamičniji element, da se približava finalnoj poziciji.¹²² Izrečeno se može dovesti u vezu sa stajalištem ranih arapskih gramatičara da je fleksibilnost određene vrste riječi pri pomjeranju u linearnoj strukturi rečenice, tj. mogućnost njenog antepioniranja i postpioniranja, u vezi sa njenom, kako Sībawayh kaže, snagom (*al-quwwa*), koja inače stoji u uskoj vezi sa promjenljivošću riječi.¹²³ Tako glagoli u arapskom jeziku, oblikom i flektivno najkompleksnija vrsta riječi, najlakše mijenjaju poziciju, dok neke partikule to ne mogu. Da zaključimo - u informacionoj strukturi rečenice, dakle, komunikacijski najmanje dinamičan element je data informacija ili topik, a u okviru komentara, informacije koju govornik pruža o topiku, najdinamičniji segment jest informacioni fokus.

3.3. Komunikacijska uloga elemenata u inicijalnoj poziciji u arapskom jeziku

Pri opisu tematske strukture arapske rečenice, opseg elemenata u tematskoj poziciji kako ju je definirao Halliday, bez obzira na njihov sintaksički ili diskursni status, uključuje i finitni glagol. Dakle, poziciju teme mogu zauzeti sljedeći elementi klauze: subjekt, objekt, predikat i adverbijal. Naravno, izbor pojedinačnih sintaksičkih funkcija na poziciji teme ima poseban značaj u procesu komunikacije, budući da pošiljalac poruke izborom pozicije za određene elemente određuje i njihov značaj u poruci. Elementi koji u neutralnom poretku obično zauzimaju posttematsku poziciju, ukoliko dođu u tematskoj poziciji, naći će se u markiranom položaju. Dakle, u arapskom jeziku, ukoliko govornik tematizira bilo koji element osim glagola u glagolskoj i imperativnoj rečenici, upitnih priloga u upitnim rečenicama i subjekta u imenskoj rečenici, on time bira markiranu strukturu. Tema uvijek predstavlja okvir koji zavisi od sintaksičkih i semantičkih parametara.

U analizi rečenice sa redosljedom elemenata GSO ne možemo govoriti o markiranoj tematizaciji, budući da se glagol u neutralnom poretku nalazi na poziciji teme. Međutim, želimo naglasiti činjenicu da je moguće markirati finitni glagol u inicijalnoj poziciji bez postupka tematizacije kada

¹²² Upor.: Jan Firbas, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992., str. 42.

¹²³ Upor.: Ramzi Baalbaki, "The Relation between *Naḥw* and *Balāga*. A Comparative Study of the Methods of Sībawayhi and Ġurġānī", *Journal of Arabic Linguistics*, Vol. 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1983., str. 22.

se semantička markiranost, odnosno isticanje glagola i njegova fokalizacija na *in situ* poziciji teme ostvaruje upotrebom partikula *لَفْدٌ* i *فَدٌ*. Ovakva emfatička funkcija spomenutih partikula ograničena je samo na glagolske forme perfekta:¹²⁴ *وَقَدْ طَلَبْتُ أَنَا وَالْمُنْتَبِجُ جَمَالَ الْعَدْلِ الْاِخْتِصَارِ... (روتانا، ٣ أوكتوبر ٢٠٠٧، ١٥)* (*Zatražila sam zajedno sa rediteljem Džemalom el-Adlom skraćivanje... [Rūtānā, 3. oktobar 2007., 15]*).

Tematizacija nekih elemenata manje je obilježen postupak od tematizacije drugih. Ističe se problem analize rečenica sa redosljedom elemenata SGO, čiju "neutralnost" smo odbacili u prethodnom poglavlju. Također, tematizacija adverbijala u arapskom jeziku izuzetno je frekventan, samim tim i očekivan postupak, dok je tematizacija komplemenata, recimo, neuobičajen proces. Iz navedenog se dâ zaključiti da postoje nivoi markiranosti tematskih struktura rečenice u arapskom jeziku. Izbor teme većeg nivoa markiranosti podrazumijeva i veću potrebu govornika, snažnije motivirano kontekstom, da istakne određeni dio iskaza kao polazište poruke.

Šta motivira pošiljaoca poruke da odbaci neutralni poredak elemenata? Koja je funkcija markirane teme? Kao odgovor na prvo postavljeno pitanje, Baker primjećuje jednostavan razlog, a to je da se omogući jasnije povezivanje sa diskursom koji prethodi poruci.¹²⁵ Međutim, razlozi tematizacije elemenata koji obično nemaju funkciju teme ne iscrpljuju se navedenim, s obzirom na to da postoje različite rečeničke preoblike s kojima se mogu postići isti ili slični rezultati i efekti. Ista autorica postavlja pitanje da li markirana tema podrazumijeva naglašavanje i isticanje, budući da elementi koji su značajni za komunikaciju uvijek zauzimaju finalnu poziciju kao informaciono istaknuto mjesto. Problem rješava uvodeći distinkciju između lokalnog isticanja i diskursnog isticanja.¹²⁶ Dakle, markiranje teme nerijetko ima za cilj trenutno ili privremeno naglašavanje, dok rema i dalje ostaje bit i glavni dio poruke.

¹²⁴ Ista partikula, koja se u navedenom primjeru i većini sličnih primjera ne prevodi, kada se nađe ispred glagola u prezentu ima funkciju komplementarnu navedenoj, tj. označava nesigurnost radnje, mogućnost i vjerovatnoću, te se prevodi rečeničkim priložima.

¹²⁵ Vidi: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 131.

¹²⁶ Uvodeći spomenutu distinkciju, autorica se poziva na radove Sinclaira i Kirkwooda (vidi: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 131.). Mi smo ovu dihotomiju uveli pri opisu informacione strukture rečenica, definicijama kontrastivnog i informacionog fokusa, na koje autorica sigurno referira.

U narednim redovima bit će potvrđena korelacija koja postoji između sintaksičkih i semantičkih obilježja, tematske i informacione strukture. Ova interakcija zasniva se na aksiomatskim principima čvrste veze strukture i funkcije, na kojima počiva funkcionalni pristup jeziku. Prema Hallidayu, postoje tri tipa markiranih tema u engleskom jeziku: preponirana, predmetna i identifikaciona tema. U arapskom jeziku prominentna je i upotreba ekstraponirane teme u okviru specifičnog tipa rečeničke strukture topik-komentar. U istaknutoj inicijalnoj tematskoj poziciji mogu se, kako ćemo vidjeti na primjerima, naći imenička fraza, prijedložna fraza, pridjevska fraza i finitna rečenica sa funkcijama subjekta, direktnog objekta, indirektnog objekta, imenskog predikata i adverbijala. Njihov sintaksički i semantički okvir razlikovat će se prema tipu teme.¹²⁷

3.3.1. Preponirana tema: topikalizacija

Preponirana tema označava rečenički element pomjeren u inicijalnu poziciju u kojoj obično ne stoji i, između ostalog, služi da uspostavi vezu sa prethodnim diskursom. Markiranost teme direktno je povezana sa stepenom frekventnosti pojavljivanja neke jezičke jedinice na toj poziciji. Topikalizacija¹²⁸ podrazumijeva pomjerenje nekog elementa u tematsku poziciju, uz zadržavanje svih sintaksičkih kategorija koje je imao u osnovnoj (neutralnoj) poziciji, a da u tom procesu ne ostavi trag na originalnoj poziciji. Koja će rečenička jedinica zauzeti inicijalnu poziciju u rečenici ovisit će od brojnih faktora koji se tiču organizacije teksta, a koji uključuju-

¹²⁷ Treba naglasiti da je u prijevodu nemoguće očuvati izvorni tematski obrazac. Problem nastaje pri samom prevođenju neutralnog poretka elemenata, pošto se arapski i bosanski jezik tipološki razlikuju. Različitim strukturama izražavaju se različiti postupci tematizacije. Ondje gdje prijevodom primjera ne bude moguće predstaviti strukturu arapske rečenice, a ukaže se potreba za tim, ponudit ćemo analitički prikaz.

¹²⁸ Moramo naglasiti da preuzimamo ustaljeni termin *topikalizacija* za opisani tip pomjerenja jezičkih elemenata u okviru rečenice. Ovaj termin se ne smije dovoditi u potpunu korelaciju sa terminom *topik*, čiji različiti podtipovi mogu zauzeti postglagolske pozicije. Isto tako, u literaturi se može naći ovaj termin upotrijebljen pri opisu rečeničke strukture topik-komentar, za što postoje naučna opravdanja, o čemu ćemo kasnije detaljno govoriti. Međutim, mi smo se odlučili u svrhu preciznijeg i jasnijeg opisa u biti potpuno različitih struktura zanemariti terminološku neuređenost prisutnu u literaturi i izabrati definicije topikalizacije i dislokacije kako ih iznosi Alazzawie (upor.: Abdulkhaliq K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, Simon Fraser University, Burnaby, 1990., str. 97.).

ju psihološke i sociološke razloge anteponiranja i postponiranja u okviru neke strukture.¹²⁹

Preponiranje (*al-taqdīm*) i njemu komplementaran postupak postponiranja (*al-ta'ḥīr*) sintaksički su procesi, semantički orijentirani i pragmatički uvjetovani, koji su detaljno analizirani u okviru klasične arapske retorike i gramatike kao temeljna argumentativna vrijednost diskursa. U arapskom jeziku dozvoljeno je preponiranje objekta, adverbijala i predikata imenske rečenice.¹³⁰

3.3.1.1. Topikalizacija objekta

Prema Sībawayhu, govornik je taj koji bira da li će inicijalnu poziciju zauzeti subjekt, objekt ili nešto drugo, ali govornikov primarni interes (*al-'ināya*) vezuje se za subjekt te stoga subjekt uglavnom dolazi prije objekta u strukturama SGO i GSO, dok će topikalizacija objekta izborom strukture OGS reflektirati govornikovu namjeru da dâ veći značaj objektu.¹³¹ Međutim, topikalizacija, ukoliko je preponirani element objekt, može dati rečeničku strukturu OGS i OSG, koje se najčešće smatraju identičnim u značenju. Studije većine autora, a naročito generativističke orijentacije, vrve konstruisanim primjerima koji obje strukturne kombinacije predstavljaju mogućima. Sa sigurnošću možemo reći da se prvi redosljed elementa javlja u stilski izrazito markiranom kontekstu, dok ćemo iz analize potpuno isključiti strukturu OSG rečenice kao neovjerenu u pregledanom korpusu.¹³²

¹²⁹ Ovi faktori nisu zanemarivani ni u arapskoj klasičnoj gramatičkoj misli. Njima se detaljno bavio al-Ġurġānī, kako navodi Baalbaki (vidi: Ramzi Baalbaki, "The Relation between *Naḥw* and *Balāga*. A Comparative Study of the Methods of Sībawayhi and Ġurġānī", *Journal of Arabic Linguistics*, Vol. 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1983., str. 17.).

¹³⁰ Hijerarhija dostupnosti sintaksičkih funkcija koje se mogu naći topikalizirane ne sadrži sintaksičke jedinice kao što su: većina formi u kojima se javlja atribut, komplement prijedloga, upravni i zavisni član aneksije. Razlog leži u činjenici da je riječ o elementima koji su članovi različitih fraza, te se izolirano, raskinuvši čvrste veze što su ih uspostavili unutar fraza, ne mogu niti premještati sa jedne pozicije na drugu. Izuzetak bi mogli biti atributivni modifikatori u formi prijedložne fraze i u stilski izrazito obilježenoj strukturi.

¹³¹ Vidi: Ramzi Baalbaki, "The Relation between *Naḥw* and *Balāga*. A Comparative Study of the Methods of Sībawayhi and Ġurġānī", *Journal of Arabic Linguistics*, Vol. 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1983., str. 17.

¹³² Prilježno pregledan korpus potvrdio je da se struktura OSG u jeziku ne ostvaruje. Zašto je to tako, pokušat ćemo objasniti kada budemo govorili o dislokaciji. Sumnju ko-

S druge strane, da bi se struktura OGS javila, potrebno je isključiti svaku mogućnost dvosmislenosti propozicije. Jedan od razloga što je ovaj strukturni obrazac izostao iz odabranih tekstova korpusa leži u činjenici da se flektivni padežni markeri javljaju u vokalskom segmentu riječi čiji ortografski izraz u nevokaliziranim tekstovima izostaje.¹³³ Dvosmislenost rečenice može se ukloniti i semantičkom valentnošću glagola, koji zahtijeva, recimo, subjekt sa semantičkim obilježjem +ljudsko i komplement sa obilježjem –ljudsko, kao u primjeru koji navodi Holes: الْحَقِيقَةَ لَمْ يَقُلْ أَحُوكَ *Istinu tvoj brat nije rekao*,¹³⁴ ili u kontrastu roda i broja subjekta i objekta.

Usprkos svim sintaksičko-semantičkim obilježjima kojima bi se anulirala svaka mogućnost dvosmislenosti iskaza, topikalizaciju direktnog objekta pronalazimo, izrazito rijetko i samo u visoko stiliziranom tekstu *Kur'ana*: ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ *Potom mu put lagahnim učini* (Kur'an, 80:20) ili: ... فَأَمَّا...فَ مَا...فَ... *pa ste proglašavali lažnima neke, a neke druge ubijali ste?!* (Kur'an, 2:87).¹³⁵ Češće se javlja u okviru konstrukcije ...فَ مَا...فَ مَا...فَ مَا... *Zato – nipošto ne ucivilo siroče, / I nipošto na prosjaka ne diži vike, / A o blagodati Gospodara svo-ga pronosi glase!* (Kur'an, 93:911). Ovom primjeru treba posvetiti dodatnu pažnju. Naime, tri uzastopna ajeta, inače rečenice u koordinaciji, tvore sin-

liko se zapravo često javlja i da li se javlja spomenuti strukturni obrazac izrazilo je, tek u natuknicama, samo par autora (vidi, na primjer: Mohammed Khalid El-Yasin, "Basic Word Order in Classical Arabic and Jordanian Arabic", *Lingua*, Vol. 65, 1985., str. 114.; Yishai Peled, *Sentence Types and Word-Order Patterns in Written Arabic. Medieval and Modern Perspectives*, Brill, Leiden, 2009., str. 49.).

¹³³ Izuzetak su neodređene imenice što završavaju konsonantom i u pisanoj formi u akuzativu imaju tzv. "noseći elif" uz koji se naslanjaju dvije *fethe* kao oznaka akuzativa, kakav će se naći uz riječ فَرِيْقٌ u jednom od sljedećih primjera iz *Kur'ana*. Međutim, nismo našli dokaze koji bi ovakvu formu imenica svrstali na viši nivo u hijerarhiji dostupnosti topikalizaciji.

¹³⁴ Upor.: Clive Holes, *Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties*, Longman, London and New York, 1995., str. 207.

¹³⁵ Dio ajeta koji sadrži dvije koordinirane rečenice sa preponiranim direktnim objektom u repetitiji preveden je na bosanski jezik anadiplozom pojačanom permutacijom. Izbor ove izuzetno stilogene hijastične strukture u prijevodu uspio je prenijeti ne samo ritam izvornog Teksta, nego i dodatnu ekspresivnost koju imaju rijetki slučajevi preponiranja direktnog objekta u arapskom jeziku, a koja bi se doslovnim prijevodom izgubila. Isti je slučaj i sa primjerom koji slijedi.

¹³⁶ Termin *tematizacija* označavat će svako pomijeranje riječi u inicijalnu poziciju, te ćemo ga koristiti kao nedređeni termin terminima *topikalizacija* i *dislokacija*.

taksički paralelizam kojemu, pored perfektne ritmiziranosti i elemenata u repetitiji, posebnu vrijednost daruje i rima koja spaja prva dva ajeta. Ona ujedinjuje upravo one rečenice koje za preponirani element imaju direktni objekt. U trećem ajetu preponiran je indirektni objekt, koji se nalazi na višoj poziciji u hijerarhiji dostupnosti topikalizaciji, a samim tim je njegov izbor manje ekspresivan. Ova promjena praćena je i zamjenom prohibitiva imperativom u trećem ajetu, te izostankom rime. Čini se da je ovaj primjer još jedan sjajan dokaz da su “binarnost i dual vrhunski izraz Božije Milosti” i da su “vrhovne vrijednost svijeta i Kosmosa [...] u binarnosti i dualu...”.¹³⁷

Iako nešto češći, ništa manje ekspresivan postupak nije preponiranje lične zamjenice u funkciji direktnog objekta. Lične zamjenice u funkciji direktnog objekta dolaze u enklitičkoj formi, tj. kao pronominalni sufiksi uz oblik prijelaznog glagola. U slučaju topikalizacije, koristi se naglašena forma rastavljene lične zamjenice u akuzativu.¹³⁸ Preponiranjem ove neobične forme ličnih zamjenica gradi se izvanredan svijet stilskih i semantičkih efekata, koje je najlakše uočiti u neiscrpnom vrelu stilskih zbivanja, sakralnom tekstu *Kur'ana*. O značenju i značaju ekspresivne vrijednosti koju može donijeti ovaj postupak govori i činjenica da nas “iznenađuje” već u prvom suri *Kur'ana*, tim “dverima u stilistički bes kraj”¹³⁹ sakralnog Teksta, u ajetu: *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ Tebe obožavamo i pomoć tražimo od Tebe* (*Kur'an*, 1:4). Topikalizacija lične zamjenice drugog lica jednine u funkciji direktnog objekta snažno je semantički motivirana u obje koordinirane rečenice od kojih se sastoji ajet. Interpretacija njene referencije ide unazad, kao i kod svake anaforičke lične zamjenice, i popunjava se semantičkim sadržajem prisutnim u diskursu koji prethodi, a sadržanim u prva tri ajeta što se odnose na Gospodara svjetova.

Allah, Uzgajatelj svjetova, rečenički je topik koji ostaje tema i navedenog ajeta, iako se mijenjaju sintaksička funkcija i morfološka kategorija

¹³⁷ Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstem Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., str. 49.

¹³⁸ Termin “rastavljena lična zamjenica u akuzativu” prijevod je arapskog termina *al-ḍamīr al-munfaṣil li al-naṣb*, koji služi za označavanje specifične forme ličnih zamjenica (vidi: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., str. 400.). To je forma pronominalnog sufiksa spojena sa partikulom *لِأ* kao signalom naglašenosti lične zamjenice. Uz pomoć ovog sredstva obično se rješava se problem uvođenja drugog zamjeničkog direktnog objekta dvostruko prijelaznih glagola.

¹³⁹ Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstem Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., str. 197.

u kojima se javlja. Uvođenjem govornika upotrebom finitnih glagolskih oblika i procesom anaforizacije zamjenicom drugog, a ne trećeg lica, dolazi do “promjene perspektive impersonalnosti”, kojom se izražava “nužnost trenutnog personalnog, dakle individualnog i neposredničkog odnosa s maločas opisanim Uzgajateljem/Gospodarom svjetova”.¹⁴⁰ Dakle, ekspresivnosti sure, pored rime, ritma, paralelizma i niza drugih stilskih vrijednosti, snažno doprinosi i realizacija upravo ove figure, koju Esad Duraković naziva *retoričkim obratom*.¹⁴¹ Moramo ustvrditi da bi semantički efekt postignut topikalizacijom ostao približno isti i uz upotrebu lične zamjenice trećeg lica jednine (إِيَّاهُ نَعْبُدُ), iako bi se tako, isticanjem distanciranosti Boga i gubljenjem “uvjeta iznenadnosti”,¹⁴² zasigurno ublažila ekspresivnost ajeta.

Topikalizirani objekt, pored toga što nužno predstavlja smisaonu vezu sa kontekstom koji mu prethodi, predstavlja kontrastivni fokus rečenice.¹⁴³ Značaj ove fokalizacije je u tome što se njome kategorički isključuju svi drugi entiteti za koje bi se mogao vezivati sadržaj finitnih glagolskih oblika u ajetu.¹⁴⁴ Neobično je kako se topikalizacijom direktnog objekta i izoliranom inverzijom unutar ajeta naglašava kontrast između ovog ajeta i ostatka sure, u kojoj dominira neutralni poredak elemenata. Na taj način se naglo, binarnim iskazom proklamuje i afirmira po prvi put u Tekstu najznačajniji ideološki cilj poruke – jednoća Stvoritelja, kojemu se ne smije pripisati drug. “Sintaksičkim sredstvima, a ne sredstvima leksike, ovdje je naglašen monoteizam: *Tebe obožavamo...*”¹⁴⁵ Upotrebom neutralnog poretka elemenata iste propozicije, u potpunosti bi nestala i izgubila se

¹⁴⁰ Ibid., str. 202.

¹⁴¹ O stilskoj kompleksnosti *al-Fātihe*, te stilskoj bremenitosti ovoga ajeta u kojemu se, između ostalih, realizira figura što se u arapskoj stilistici naziva *'iltifāt*, a koju Esad Duraković naziva *retorički obrat*, vidi više u: Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstem Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., str. 21925.

¹⁴² Esad Duraković, *op. cit.*, str. 221.

¹⁴³ Funkcija fokalizacije (*al-taḥṣiṣ*) sintaksički je usko povezana sa preponiranjem (*al-taqdīm*). Iako je fokus bez sumnje pragmatička funkcija i kategorija diskursa, fokalizacija se vrši prema sintaksičkim pravilima.

¹⁴⁴ Samo naglašavanje objekta moglo se postići i upotrebom partikule za izuzimanje (أَيْ) (*osim*) u negativnoj rečenici, čime se ustvari postiže naglašavanje i intenzifikacija osamostaljivanjem direktnog zamjeničkog objekta: لا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاكَ *Obožavamo samo Tebe*. Sakralni Tekst, međutim, teži da sadržini podari formu koja će njegovu vrijednost estetski podržavati i dodatno potvrditi. Izborom alternativnih struktura urušila bi se savršena ritmovana i rimovana konstrukcija sure.

¹⁴⁵ Esad Duraković, *op. cit.*, str. 212.

osvješčujuća snaga i istinska vrijednost poruke. Zapanjujuće skladno i besprijeckorno udruživanje stilističkih, sintaksičkih i semantičkih sredstava pri prenošenju poruke omogućuje primaocu/vjerniku njeno intenzivnije i jasnije prihvatanje. On je potaknut na promišljanje značenjskog bogatstva impresivne kompozicije elemenata kojom se sadržaj poruke prenosi, te na ovladavanje njime.

Preponiranju indirektnog objekta pošiljalac poruke će pribjeći u slučaju kada želi naglasiti taj dio poruke, u slučaju namjere isticanja kontrasta, tj. fokalizacije te kontekstualnog povezivanja.¹⁴⁶ Topikalizacija indirektnog objekta izostala je u većini funkcionalnih stilova kojima pripadaju analizirani tekstovi. Nalazimo je u sakralnom stilu, kao u primjeru: *وَ أَلَى رَبِّكَ فَأَرْغَبُ I za Gospodarom svojim žudi!* (Kur'an, 94:8) ili u već spomenutom primjeru u okviru konstrukcije *أَمَّا...ف... وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ A o blagodati Gospodara svoga pronosi glase!* (Kur'an, 93:11). Ne treba zaboraviti činjenicu da je ovakvo preponiranje indirektnog objekta u *Kur'anu* motivirano ne samo semantičkim razlozima nego zahtjevima ritma i rime.

Kada je u pitanju sakralni Tekst, nije zanemariva korelacija topikalizacije objekta i imperativnih i prohibitivnih glagolskih formi u rečeniče koj strukturi. Ilokucijska snaga u nedostatku eksplicitnih performativnih oblika, obično "vuče" ove forme prema inicijalnoj poziciji govornog čina koji zahtijeva akciju sagovornika. Snaga fokalizacije, kako se potvrđuje u navedenim primjerima, međutim, nadjačava ilokucijske snage, dodatno markirajući neuobičajen redosljed elemenata rečeničke strukture. Ukoliko pažljivije analiziramo semantički opseg elemenata na poziciji teme u funkciji datog topika, tj. kontrastivnog fokusa u sakralnom stilu *Kur'ana*, uočiti ćemo da tematizacija ima upravo svrhu isticanja njegova Tvorca ekg splicitno, imenicom *Allah*, ili implicitno, anaforičkom zamjenicom bilo samostalno bilo u funkciji upravnog (رَبُّكَ) ili zavisnog člana genitivne veze (نِعْمَةُ رَبِّكَ). Često u inicijalnoj poziciji zatičemo i neko od lijepih Božijih imena, antonomastički upotrijebljeno.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Beeston indirektnom objektu, što je objekt izražen u formi prijedložne fraze, odriče mogućnost preponiranja predikatu, uzevši red riječi kao parametar distinkcije indirektnog objekta i različitih klasa adverbijala u formi prijedložne fraze (vidi: A. F. L. Beeston, *The Arabic Language Today*, Hutchinson University Library, London, 1970., str. 88.).

¹⁴⁷ Tematizacija tzv. "Božijih atributa", kako se označavaju svojstva imenice *Allah*, uobičajenija je u postupku dislokacije.

Kontrastivni fokus ne može stajati ispred markera ilokucione snage kao što su upitne riječi. Zanimljiva je u tom smislu upotreba upitne imenice أَيُّ (*kofi*), što dolazi kao prvi član genitivne veze u padežu koji zahtijeva funkcija u rečenici. Na primjer, u ajetu sure *al-Rahmān*, koji se javlja kao refren u formi retoričkog pitanja o Božijim blagodatima, ova upitna imenica dolazi u okviru prijedložne fraze u funkciji indirektnog objekta: فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *Pa poričete koju blagodat Gospodara svoga?! (Kur'an, 55:13).*¹⁴⁸ Bez obzira na upotrebu prezentskih oblika i upitnih formi, ovaj ajet pokazuje kako u specifičnom kontekstu identična sintaksička struktura može ostvariti različite ilokucijske mogućnosti, izražavajući pitanje, zabranu, naredbu, upozorenje, prijetnju i sl. Izmjena ovih funkcija realizira se kroz neobičnu distribuciju refrena, koji prati efektanu gradaciju već zastupljenu u sadržaju sure. Duraković uočava da se refren “na semantičkom polju u najširem značenju, u kontekstu gradira!”¹⁴⁹ prolazeći tako put kroz različite govorne činove, od pitanja, preko začuđenosti, prijekora, upozorenja do zabrane.¹⁵⁰

Primjere preponiranja indirektnog objekta pronašli smo još samo u novinskom funkcionalnom stilu. Riječ je o relativno čestom preponiranju trećeg objekta glagola قَالَ (*reći, kazati*) prema supkategorizaciji koja se navodi u *Arapsko-bosanskom rječniku* Teufika Muftića, a prema kojoj ovaj glagol pored direktnog i prijedložnog objekta s prijedlogom ل što korespondira s našim dativnim objektom, kao treću komplementsku opciju ima indirektni objekt u formi prijedložne fraze sa prijedlogom عَنْ (*o*).¹⁵¹ Ta-

¹⁴⁸ Analitički prikaz ajeta bi glasio: *pa:KON-PRIJ-kofi:GEN:M.R. blagodat:IM:GEN:MN:M.R. Gospodar:IM:GEN:JED:M.R.-vaš:DET:DV poricati:PREZ:DV.*

¹⁴⁹ Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., str. 53.

¹⁵⁰ O izvanrednoj stilogenosti i ekspresivnim potencijalima i funkcijama spomenutog refrena više pogledati u akribičnoj analizi stilskih vrijednosti sure *al-Rahmān* u: *Ibid.*, str. 41-56.

¹⁵¹ Vidi: Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997., str. 1247. Neki nalazi do kojih smo došli na osnovu analize novinskog stila ponukali su nas da postavimo pitanje koliko se zaista radi o indirektnom objektu, a koliko o nekoj vrsti situativnog dodatka. Naime, ovakva forma preponirane teme (katkada uz upotrebu sekundarnog prijedloga حَوْلَ u značenju prijedloga عَنْ) javlja se i uz neke druge glagole govorenja i mišljenja, poput ذَكَرَ (*spomenuti*), رَأَى (*smatrati, misliti*), أَسْمَرَ إِلَى (*natuknuti*) i sl., koji u svojoj supkategorizaciji nemaju komplement opisanog tipa, kao u primjeru: وَ حَوْلَ عِلَاجِ الْحَالَاتِ الَّتِي تُصِيبُ الْعَيْنَ فِي هَذِهِ الْأَجْزَاءِ وَ خَاصَّةً مَرَضِ الْحَسَاسِيَّةِ أَسْمَرَ إِلَى أَنَّهُ يُنْصَحُ الْأَشْخَاصَ... (الوطن، ٢٦ يونيو ٢٠١٠، ٣) O liječenju stanja koja pogađaju oko pri ovakvim vremenskim prilikama, a naročito alergija, natuknuo je da on ljudima savjetuje... [al-Waṭan, 26. juni 2010.,

tuenata, uglavnom služi naglašavanju, izražavanju kontrasta i tekstualnom povezivanju.

Redoslijed adverbijala obično se zasniva na logičko-semantičkoj determiniranosti i uslovljeni su semantičkim faktorima i odnosom prema upravnom glagolu. Od funkcionalne klase kojoj pripadaju zavisit će i mogućnost njihovog pomjeranja prema inicijalnoj poziciji i javljanja u inicijalnoj poziciji. Međutim, tendencija da se ova kategorija u arapskom jeziku i jezicima svijeta uopće pomjera u inicijalnu poziciju svjedoči o činjenici da se adverbijali odlikuju nekim značajnim formalnim obilježjima koja karakteriziraju topike. Topik, kako ga vidi Chafe, “nije obavezno ono o čemu se govori u rečenici. Umjesto toga, topik postavlja mjesni, vremenski i individualni okvir koji ograničava primjenu glavne predikacije na neko uže područje”.¹⁵² Iz toga slijedi da se naročito često vrši topikalizacija adverbijala mjesta i vremena. Njihova topikalizacija služi da uspostavi spacio-temporalni kontekst nekog događaja. Opće je pravilo da situativni dodaci koji “situiraju (po vremenu, mestu, uzroku itd.) sadržaj cele rečenice (ne samo glagola kao modifikativni dodaci)”¹⁵³ često dolaze ispred ostalih adverbijala, izuzimajući rečeničke priloge.¹⁵⁴

Stoga, ne čudi da se adverbijali vremena nerijetko nađu topikalizirani. Preponirani se mogu naći adverbijali kojima se izražava “simultanost lokacije”,¹⁵⁵ odnosno lociranje situacije u referentno vrijeme, tj. vrijeme druge situacije ili ograničene jedinice vremena. Ovi odnosi najčešće su iskazani u formi prijedložne fraze, kao na primjer: فِي لَحْظَةٍ لَا تَزِيدُ عَنْ مَقْدَارِ مَا يَشِيرُ الْبَرَقُ ثُمَّ يَحْتَفِي، رَأَيْتُ فِي عَيْنِي الشَّابَّ الْجَالِسَ قُبَالَتِي شُعُورًا وَاضِحًا حَيًّا مَلْمُوسًا (U trenu ne dužem nego što je potrebno da

¹⁵² Citat preuzet iz: Naphtali Kinberg, *Studies in the Linguistic Structure of Classical Arabic*, Studies in Semitic Languages and linguistics, Vol. 31, ed. Muraoka T. and C. H. M. Versteegh, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001., str. 45.

¹⁵³ Pavica Mrazović i Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Novi Sad, 1990., str. 574.

¹⁵⁴ Podsjećanja radi, za rečeničke priloge ili govorniku orijentirane adverbijale u prethodnom poglavlju smo rekli da, iako nisu fiksno pozicionirani u rečenici, uglavnom, a katkada i obavezno stoje u inicijalnoj poziciji i ispred svih ostalih klasa adverbijala. Kako je inicijalna pozicija za ovu klasu adverbijala pragmatički determinirana, ali ne-markirana, njih i ne karakterizira mogućnost preponiranja.

¹⁵⁵ Termin preuzet iz: Martin Haspelmath, *From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages*, Lincom Europa, München-Newcastle, 1997., str. 29. Ovaj termin povezuje se sa opisom vremena kao apstraktne lokacije, čime se semantički povezuje sa prostornim odnosima. Mi ćemo se zadržati na onim zastupljenim u inicijalnoj poziciji u arapskoj rečenici.

munja sevne i potom nestane, videh u očima mladića koji je sedeo naspram mene, jasno i živo, opipljivo, osećanje užasa (Sezona seobe na sever, 50), وَ عِنْدَ قِرَاءَةِ هَذِهِ الرَّسَائِلِ يَجِبُ أَلَّا تَنْسَى أَنَّ إِبْرَاهِيمَ يَكْتُبُ لِأَخْتِهِ وَ هُوَ يَعْرِفُ أَنَّهَا مَحْرُومَةٌ (الوطن، ٤٢ يونيو ٢٠١٠، ٦) Dok čitamo ova pisma, ne smijemo zaboraviti da Ibrahim piše sestri znajući da joj je zabranjeno ići u školu [al-Waṭan, 24. juni 2010., 6]. Topikalizacijom adverbijali često izražavaju kanoničku jedinicu vremena: (الأجنحة المتكسرة، ١٤) فِي تِلْكَ السَّنَةِ وُلِدْتُ ثَانِيَةً (Slomljena krila, 14). Nerijetko, kako se vidi i iz navedenih primjera, forme adverbijala sadrže pokazne zamjenice, kao deiktičke komponente koje preponiranu temu vezuju za entitete ili situacije iz konteksta što joj prethodi.

Adverbijali vremena kojima se izražava sukcesivnost također mogu biti preponirani glagolu i smješteni u inicijalnoj poziciji. Svaka temporalnost je predstavljena linearnošću. Tako linearni redoslijed korespondira sa vremenskom sekvencom referentnih koncepata. Dakle, kada se opisuje serija događaja koji se dešavaju u nekom vremenu, “neutralni” poredak će ih iskazati redoslijedom kojim se dešavaju u realnosti, tj. konceptualni svijet bit će determiniran realnim svijetom. Logično je da su u korpusu, naročito narativnom diskursu književnoumjetničkog stila, zastupljeniji primjeri sa adverbijalima u značenju posteriornosti, koji lociranu situaciju vezuju za referentno vrijeme neke ranije situacije: (الأجنحة المتكسرة، ١٠٠) بَعْدَ دَوَيْقَةٍ دَخَلْتُ أَشْجَعَةَ الشَّمْسِ مِنْ بَيْنِ سَتَائِرِ النَّافِذَةِ... (الوطن، ٢٤ يونيو ٢٠١٠، ١٠٠) Malo zatim sunčeva zraka uđe kroz zavjesu na prozoru (Slomljena krila, 117). Također, topikalizirani adverbijali nerijetko sadržavaju deiktičke elemente, kao u primjeru: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩) بَعْدَ هَذَا بَنَحُو أُسْبُوعٍ، حَدَثَ شَيْءٌ أَذْهَلَنِي (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩) Oko nedelju dana posle ovoga dogodi se nešto što me prenerazilo (Sezona seobe na sever, 14). Iako rjeđe zastupljeno u korpusu, moguće je i preponiranje adverbijala vremena kojima se izražava anteriornost: (الوطن، ٢٤ يونيو ٢٠١٠، ١٢) قَبْلَ مُعَادَرَةِ وَفْدِ الْوَكَالَةِ الْيَهُودِيَّةِ الْمُفَاوِضِ فِي الْأَمَمِ الْمُتَّحِدَةِ عَانِدًا إِلَى تَلِّ أَبِيبِ اجْتَمَعَ وَإِيزْمَانُ بَرْتِيْسِ الْوَفْدِ (الوطن، ٢٤ يونيو ٢٠١٠، ١٢) Prije povratka delegacije Jevrejske agencije koja je pregovarala u Ujedinjenim Nacijama u Tel Aviv, Weissman se susreo sa vođom delegacije... [al-Waṭan, 24. juni 2010., 12].

Adverbijali učestalosti, koje se značenjski opravdano smatraju adverbijalima vremena, također nerijetko dolaze u tematskoj poziciji i izražavaju različite stepene učestalosti, kao, na primjer, kontinuitet radnje: (مريود، ٣١) دَائِمًا يَرَاهُ فِي جَمَاعَةٍ، عَلَى يَمِينِهِ مَخْتَارٌ وَدَّ حَسَبِ الرَّسُولِ وَ عَلَى يَسَارِهِ حَمْدٌ وَدَّ حَلِيمَةَ... (مريود، ٣١) *Uvijek ga viđa u grupi: zdesna mu je Muhtar Ved Haseb al-Resul, a slijeva Hamad Ved Halima...* [Bandarshah, 84]. Kada su u pitanju adverbijali niske i visoke učestalosti, u čijoj formi pored pridjevske fraze u neodre-

đenom akuzativu učestvuje partikula ما, one se, prema pravilu upotrebe, smještaju neposredno ispred glagolske fraze, tako da primjeri poput ovoga koji slijedi ne predstavljaju primjer topikalizacije ili pomjeranja, odnosno nemaju svrhu emfatičkog isticanja ili neku drugu funkciju topikalizacije adverbijala: (٤٢) ... رِيْجَتَكَ بِيْ سَمْعِ الْبَحْرِ ... نَادِرًا مَا كَانَ يُفْلِتُ مِنْ يَدِهِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٤٢) *rijetko bi se ko uspio spasiti iz njegovih ruku (Sezona seobe na sjever, 28).*

Adverbijali mjesta kao situativni dodaci nerijetko dolaze u funkciji preponirane teme, iako u neutralnom poretku elemenata oni obično dolaze iza glagola i iza adverbijala vremena. Preponiraju se kada predstavljaju kontekstualno uključene i kontekstom uvjetovane komponente rečenice, dakle kao neinformativni dio iskaza niske vrijednosti komunikacijskog dinamizma.¹⁵⁶ To su obično adverbijali mjesta sa lokacionim i orijentacionim značenjem, ne i direktivnim ili ablativnim, koje se zbog spomenutih pragmatičkih karakteristika u narativnim deskripcijama književnoumjetničkog stila znaju naći nanizani na počecima sukcesivnih odlomaka, kontrastivno postavljeni. Tako, recimo, između primjera التَّلُوْلِ وَ الْبِسَاتِيْنَ وَ بَيْنَ تِلْكَ الْبِسَاتِيْنَ وَ التَّلُوْلِ الْبَيْتِ تَصِلُ أَطْرَافُ بَيْرُوتَ بِأَدْيَالِ لُبْنَانَ يُوجَدُ مَعْبَدٌ صَغِيرٌ قَدِيمٌ الْعَهْدِ... (الأجنحة المتكسرة، ٧٧) *Među vrtovima i brežuljcima što poput skuta planine Libanona sežu do rubova Bejruta ima jedna mala bogomolja iz drevnih vremena...* (Slomljena krila, 90) فِي هَذَا الْهَيْكَلِ الْمَجْهُولِ كُنْتُ أَلْتَقِي سَلْمَى كَرَامَةَ مَرَّةً فِي الشَّهْرِ... (الأجنحة المتكسرة، ٧٩) *U tom nepoznatom hramu sastajao sam se sa Selmom jedanput mjesečno...* (Slomljena krila, 92) u slijedu jedan iza drugoga stoje odlomci koji započinju adverbijalima mjesta, čime se informacioni fokusi, tj. nove informacije rečenica kontinuirano pomjeraju ka finalnoj poziciji. Budući da je topikalizacija adverbijala mjesta, ali i vremena, u narativnom diskursu izuzetno čest postupak, markiranost takvog postupka je niska.

Kada su u pitanju adverbijali načina, oni su gotovo uvijek kontekstualno nezavisni,¹⁵⁷ te su zbog toga s glagolom snažnije povezani kao njegovi modifikatori. Odlikuju se većim stepenom komunikacijskog dinamizma od glagola, bez obzira na njihovu poziciju. Međutim, upravo zbog te činje-

¹⁵⁶ Činjenica da je adverbijal iz neutralne finalne pozicije prebačen u inicijalnu trebala bi indicirati viši stepen komunikacijskog dinamizma pomjerenog elementa. Međutim, budući da je riječ o kontekstualno uvjetovanoj permutaciji elemenata, stepen komunikacijskog dinamizma adverbijala opada, a stepen komunikacijskog dinamizma glagola raste (upor.: Josip Silić, *Od rečenice do teksta. Teoretsko-metodološke pretpostavke na-drečeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 63.).

¹⁵⁷ Upor.: Jan Firbas, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992., str. 53.

nice teže ka tome da se javljaju iza glagola i teško prelaze granicu koju u pomjeranju naprijed u iskazu za njih predstavlja glagol. Neki od njih, poput riječi *حَدِيدًا* (*dobro*), koja predstavlja eliptični modifikator “apsolutnog akuzativa”, ne mogu doći u antepoziciju u odnosu na glagol, a za topikalizaciju onih izraženih u formi “apsolutnog akuzativa” u korpusu nije pronađen niti jedan primjer. Međutim, ne može se reći da za ovu klasu adverbijala vrijedi apsolutno ograničenije pravila preponiranja, jer je topikalizacija, a samim tim, i aktualizacija adverbijala načina moguća u stilski obojenom kontekstu, kojeg ekspresivno nijansira naglašavanjem, na primjer: *بِحَرَارَةٍ حَضَنَهَا بَعْدَ أَنْ اُنْحَدَى مِنْهَا إِلَى الْأَسْفَلِ وَاضْعًا وَجْهَهُ عَلَى خَدِّهَا...* (الصباح، ٦ يونيو ٢٠١١، (١) *Toplo je zagri nakon što se pognu i prisloni lice uz njen obraz...* [*al-Šabāh*, 6. juni 2011., 11].

Većina ostalih adverbijala može se naći topikalizirana. Tako u sljedećim primjerima u tematskoj poziciji imamo adverbijal sa značenjem prpratnih okolnosti: *وَمَعَ الشَّوَاءِ وَ النَّبِيذِ، اُنْفَجَرَتْ أَسَارِيرُهَا...* (موسم الهجرة إلى الشمال، (٥٣) *Uz pečenje i vino njene se crte na licu rastvoriše...* (*Sezona seobe na sever*, 37), namjere: *وَرَدًّا عَلَى سُؤَالِ بِشْأَنِ اِحْتِمَالَاتِ اِطْلَاقِ سِرَاحِ «شَالِيَت» دُونَ اِطْلَاقِ Kao odgovor na pitanje mogućnosti da se Šalit pusti na slobodu, a da se stotine palestinskih zatočenika ne pusti, većina je rekla...* [*al-Waṭan*, 26. juni 2010., 26], sredstva: *عَنْ طَرِيقِ الْحَقَائِقِ وَ الْأَرْقَامِ وَ الْإِحْصَائِيَّاتِ، يُمَكِّنُ أَنْ تُقَبَّلُوا وَاقِعَكُمْ...* (الوطن، ٦٢ يونيو ٢٠١٠، (٧٥) *Pomoću činjenica, brojeva i statistike mogli biste prihvatiti svoju stvarnost...* (*Sezona seobe na sever*, 53) i td.

Na samom dnu hijerarhije dostupnosti topikalizaciji ostavili bismo *ḥāl*, ili “akuzativ stanja”, kao kategoriju koja uglavnom mora pratiti svoj antecedent ili imenicu o čijem stanju pruža informaciju.¹⁵⁸ Radi se o jednom tipu *rečeničkog kondenzatora*,¹⁵⁹ nepredikativnoj jedinici koja ima informacionu vrijednost klauze. Neki autori odriču mogućnost topikalizacije ovog elementa. Štaviše, dopuštaju njegovo anteponiranje samo u okviru

¹⁵⁸ Ovaj akuzativ spominjali smo u prethodnom poglavlju kao *asindetski kvalifikator okolnosti*. Može biti izražen izvedenim imenom, najčešće participom aktivnim, u neodređenom akuzativu, i modificira “stanje” subjekta ili objekta u vrijeme vršenja glagolske radnje. Na bosanski jezik obično se prevodi glagolskim priložima. Iako modificira prethodno spomenutu imenicu njihov semantički doprinos može se uporediti sa semantičkim doprinosom vremenske rečenice kojom se izražava istovremenost glagolskih radnji, i to je jedini razlog zbog kojega ga opisujemo u okviru analize topikalizacije adverbijala.

¹⁵⁹ Termin preuzet iz: Dževad Jahić, Senahid Halilović i Ismail Palić, *Gramatika bosanske jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000., str. 446.

upitne i negativne rečenice, kada može prethoditi antecedentu, ali ne i glagolu, koji ostaje u inicijalnoj poziciji.¹⁶⁰ Drugi pak dozvoljavaju antepoziciju akuzativa stanja u slučaju kada glagol, koji se u gramatikama arapskog jezika smatra regensom ovog elementa, stoji neposredno iza njega.¹⁶¹ U visoko stiliziranom tekstu *Kur'ana* pronalazimo primjer i za ovaj izuzetno rijedak postupak: *كَا غَلَسْنِيكُو هِتَايُجِي: ٱلْوَعْدُ إِلَى الدَّاعِ يُقُولُ الكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسِيرٍ* *Ka glasniku hitajući: Ovo je dan tegoban!*, *krivovjerni će govoriti* (Kur'an, 54:8).¹⁶² U spomenutom primjeru, akuzativ stanja *مُهْطِعِينَ* i prijedložna fraza kao modifikator čine topikalizirani element. Ovaj ajet, iako je autosemantička rečenica, karakterizira struktura kojom se njen sadržaj, topikalizacijom elementa što sadrži anaforičku komponentu *الدَّاعِ* (*glasnik*), snažnije povezuje sa prethodnim kontekstom. Hasan, da spomenemo na kraju, dozvoljava preponiranje akuzativa stanja u odnosu na regens, tj. glagol i glagolske imenice i u odnosu na antecedent (u tom slučaju postcedent), ponudivši i primjere za takvu tvrdnju: *وَإِقْفَا أَنْشَدَ الشَّاعِرُ الْقَصِيدَةَ* *Stojeći je pjesnik izrecitirao poemu* i *مُسْرَعَةً الطَّائِرَةُ مُسَافِرَةٌ*.¹⁶³

Ukoliko pogledamo navedene primjere preponiranja različitih adverbijala u glagolskim rečenicama, uočiti ćemo jednu njihovu značajnu zajedničku strukturnu karakteristiku, a to je da se sve rečenice odlikuju AdvG(...) redosljedom riječi. Naime, adverbijali preponirani rečeničkoj strukturi SGO, u okviru koje već imamo izvršenu tematizaciju subjekta u postupku dislokacije, mogu doći samo kao leksički konektori, tj. one adverbijalne konstrukcije i prilozni koji su istovremeno deiktički supstitutivni ili nesupstitutivni konektori u ulozi organizatora teksta, o čemu ćemo govoriti ne-

¹⁶⁰ Vidi na primjer.: Ibrāhīm 'Anīs, *Min 'asrār al-luġa*, Maktaba al-'Anġlū al-mišriyya, al-Qāhira, 1966., str. 318.

¹⁶¹ Upor.: 'Alī Abū al-Mukāram, *al-Ġumla al-fi'liyya*, Mu'assasa al-muhtār, al-Qāhira, 2007., str. 264.

¹⁶² Analitički prikaz primjera glasio bi: *oni koji hitaju*: PTCP:AKT:NEOD:AK:MN:M.R. *ka*: PRIJ *glasnik*: IM:ODR:GEN:JED *reći*: PREZ:3.L.:JED:M.R. *krivovjerni*: IM:ODR:NOM:MN:M.R. *ovaj*: ZAMJ:JED:M.R. *dan*: IM:NEODR:NOM:JED:M.R. *te-goban*: PRIDJ:NOM:JED:M.R.

¹⁶³ Drugi primjer predstavlja ekvativnu rečenicu sa preponiranim akuzativom stanja, u kojoj funkciju predikata ima particip aktivni, te bi analitički prikaz primjera glasio: *onaj koji žuri*:PTCP:AKT:NEOD:AK:JED:Ž.R. *avion*:IM:ODR:NOM:JED *onaj koji putuje*: PTCP:AKT:NEOD:NOM:JED:Ž.R. Prijevod koji zadržava redosljed komponenata, ali ne i njihovu morfološku strukturu, glasio bi: *Brzo avion leti* (vidi: 'Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfī*, Vol. 2, Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, 1999., str. 384.).

što kasnije. Ovaj zaključak u uskoj je vezi sa brojnim ograničenjima koja se tiču mogućnosti kombinacija konstituenata u okviru arapske rečenice.

3.3.2. Ekstraponirana tema: dislokacija

Prije nego što kažemo nešto o predmetnoj i identificirajućoj temi prema Hallidayevom modelu tematske strukture rečenice, potrebno je posvetiti posebnu pažnju ekstraponiranoj temi. Javlja se u okviru strukture topik-komentar, koju ćemo pokušati opisati parametrima tematske strukture. Ova struktura zaslužuje detaljniji opis zahvaljujući činjenici da dislokacija predstavlja relativno frekventnu strategiju tematizacije i fokalizacije u arapskom jeziku. Isto tako, da bismo uopće uočili korelaciju između strukture topik-komentar, u kojoj se javlja ekstraponirana tema, i rascijepljenih konstrukcija, u kojima se javljaju predmetna i identifikaciona tema, nužno je razumjeti i opisati specifični mehanizam dislokacije.

Jeziци sa relativno slobodnim poretком jezičkih jedinica imaju mogućnost da tematiziraju različite rečeničke elemente jednostavnim postupkom pomjeranja ili izmještanja, a da u strukturi ne ostane nikakav signal da se takva operacija izvršila. Takav je i arapski jezik, kako smo vidjeli na primjerima preponirane teme. Međutim, arapski jezik, kao jezik ograničene slobode permutacije elemenata unutar rečeničke strukture, češće koristi jedan drugi mehanizam tematizacije, a to je dislokacija, strategija upotrebe specifične strukture u kojoj na mjestu ekstrapozicije ostaje signal "originalne" pozicije i funkcije tematiziranog elementa.¹⁶⁴ Dakle, u procesu topikalizacije, na poziciji sintaksičke kategorije koja je "otkinuta" i pomjerena u inicijalnu poziciju ne ostaje neka druga sintaksička kategorija kao trag pomjeranja. S druge strane, dislokacija ne podrazumijeva pomjeranje kategorija, već se prije može govoriti o "kopiranju" neke sintaksičke kategorije na inicijalnu poziciju topika. U okviru komentara, koji predstavlja strukturno potpunu rečenicu, funkcija topika je kodirana sintaksičkom formom koja sa topikom kongruira u rodu i broju. Tipična struktura topik-komentar sastoji se od imenička fraze u funkciji topika, sintaksički

¹⁶⁴ Bosanski/hrvatski/srpski jezik također razlikuje ove dvije strategije tematizacije. Sabina Halupka-Rešetar ih kratko opisuje, s tim da termin *topikalizacija* ne poznaje i zamjenjuje ga terminom *tematizacija* (vidi: Sabina Halupka-Rešetar, "Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LII/2, Novi Sad, 2009. str. 1745.).

izoliranog i separiranog od ostatka rečenice.¹⁶⁵ Topik prati klauza u funkciji komentara, koja obično sadrži resumptivnu zamjenicu (*al-rābiṭ*) što je, kao zamjenica trećeg lica, inherentno referencijalna, te anaforički referira na antecedent-topik, ili, bolje reći, koincidira sa njim: هَاتَانِ الْفَتَاتَانِ لَمْ يَفْتُلْهُمَا مُصْطَفَى سَعِيدٌ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٤٣) *Te dvije djevojke nije ubio Mustafa Said (Sezona seobe na sjever, 29).*¹⁶⁶

Problem kategorizacije strukture tipa topik-komentar je slojevit. Ukratko ćemo pokazati kako pojedinačni predstavnici arapske klasične misli tretiraju ovu rečenicu. Osvrnut ćemo se na dva mišljenja najbliža savremenom pristupu kojem se priklanjamo. Prisjetimo se arapske terminologije za tradicionalno označenu imensku rečenicu, tj. rečenicu koja u započinje imeničkom frazom. Imenička fraza u inicijalnoj poziciji u arapskom se jeziku označava terminom *al-mubtada'* (početni ili temeljni element, inhoativ), a nova informacija terminom *al-ḥabar* (vijest, informacija), koji se

¹⁶⁵ Pri definiranju i razumijevanju rečenice sa strukturom topik-komentar, u najvećoj mjeri se priklanjamo definiranju i opisu ove strukture kako su ih predložili El-Said Badawi, Michael G. Carter i Adrian Gully (vidi: *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 32637.) ili Kristen Brustad (vidi: *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2000., str. 3307.). S druge strane, strukturom topik-komentar često se u arabističkoj literaturi opisuje svaka rečenica koja počinje imenskom riječi, odnosno svaka rečenica u kojoj u inicijalnoj poziciji ne stoji glagol (vidi, na primjer: James Dickins and Janet C. E. Watson, *Standard Arabic: An advanced course*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999., str. 338.). Preciznosti radi, mi se slažemo i sa ovim opisom budući da se u diskursu gotovo svaka rečenica, pa i ekvativna, može opisati kao struktura topik-komentar, ukoliko se analizira njen informacioni sadržaj. Lutanja u definiranju ovog tipa rečenice proistekla su iz jednostavne činjenice da je topik u ovom slučaju i pragmatička i strukturna kategorija. Bakir ide u krajnost i smatra topik u okviru opisane strukture čisto sintaksičkom kategorijom, što apsolutno odbacujemo (upor.: *Aspects of Clause Structure in Arabic. A Study in Word Order Variation in Literary Arabic*, Indiana University Linguistic Club, Bloomington, Indiana, 1980., str. 215.). Ovaj tip rečenice se, bez obzira na to kako je nazivaju, često obrađuje u sklopu imenske rečenice (vidi, na primjer: A. F. L. Beeston, *Written Arabic: An Approach to the Basic Structures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968., str. 58.; Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., str. 6034.).

¹⁶⁶ Analitički prikaz navedenog primjera glasi: *ove dvije djevojke*:IF:ODR:NOM:DV:Ž.R. PART:NEG *ubiti*:IMPERF:JUS-RES:AK:DV:3.L.:Ž.R. *Mustafa Said*:IF:NOM. Prevodioci sva tri prijevoda ovu rečenicu preveli su kao da je riječ o preponiranoj temi. To je standardni način prevođenja ovih struktura, budući da se struktura koja bi predstavljala doslovni prijevod rijetko može ovjeriti u bosanskom jeziku. Bukvalni prijevod, koji se da izvesti iz analitičkog prikaza, glasio bi: *Ove dvije djevojke, nije ih ubio Mustafa Said.*

obično prevodi kao *predikat*, iako neki autori koriste i termin *komentar*. Dakle, ovaj tip rečenice opisivan je istim terminima kojim je opisivana, recimo, ekvativna rečenica, s tim da su je gramatičari smatrali složenom rečenicom (*al-ğumla al-kubrā*), sastavljenom od inhoativa-topika i predikatske klauze.¹⁶⁷ Razlozi što se takve rečenice analiziraju kao imenske leže u njihovoj dependencijalnoj strukturi. Prema postulatima teorije regensa u klasičnoj arapskoj gramatici, imenička fraza je inhoativni element (*al-mubtada'*), a ne subjekt, ne zato što se nalazi ispred glagola, već zato što dolazi iza apstraktnog regensa imenske rečenice (*al-'ibtidā'*). Subjekt u takvoj strukturi može biti samo zamjenički afiks na glagolu, jer glagol, prema protagonistima basranske škole, ne može regirati istovremeno i imeničku frazu u antepoziciji i zamjenički sufiks koji na nju referira.

Al-Ġurġānī, koji se posvetio minucioznim opisima različitih struktura kojima se izražava isti sadržaj ili značenje, izdvaja tri faze transformacije iste obavijesti, a to su: glagolska rečenica sa neutralnim redosljedom komponenata *Udario sam Abdullaha* (ضَرَبْتُ عَبْدَ اللَّهِ), rečenica sa preponiranim objektom *Abdulaha sam udario* (عَبَدَ اللَّهُ ضَرَبْتُ), što je za nas postupak topikalizacije, i na kraju tip rečenice sa predikatskom klauzom i uvedenim pronominalnim objektom *Abdullah, udario sam ga* (عَبَدُ اللَّهِ ضَرَبْتُهُ). Preponiranom elementu u posljednjem primjeru pripisuje se semantički regens i na taj način ga se izdvaja iz predikacije ostvarene glagolom i stavlja u ekstrapoziciju. Ibn 'Abī al-Rabī' se još više približava stavovima modernih lingvista. On smatra da se predikatska klauza nalazi na poziciji predikata, ali da nije stvarni predikat rečenice, budući da može funkcionirati kao nezavisna rečenica.¹⁶⁸ Štaviše, za ovaj specifičan vid preponiranja elemee nata (*al-taqdīm*), arapski gramatičari su, u nešto kasnijem periodu, usvojili termin *al-'išṭigāl*, na neki način razdvajajući slučajeve dislokacije od topikalizacije.

Mi ćemo pokušati ponuditi opširniji opis strukture topik-komentar, nslanjajući se na funkcionalni pristup rečeničkoj tipologiji, koja u klasifikaciji rečenica uzima u obzir, pored sintaksičkih, i semantičke i pragmatičke uloge rečeničkih konstituenata. Na taj način nudi se kompletniji i precizniji opis modela arapske rečenice od onoga kojega nudi strukturalna tipologija,

¹⁶⁷ Vidi: 'Amīl al-Badī' Ya'qūb, *Mawsū' al-naḥw wa al-šarf wa al-'i'rāb*, Dār al-'ilm li al-malāyīn, Bayrūt, 1988., str. 328.

¹⁶⁸ O mišljenju arapskih klasičara više pogledati u: Yishai Peled, *Sentence Types and Word-Order Patterns in Written Arabic. Medieval and Modern Perspectives*, Brill, Leiden, 2009., 90-1.

koja istražuje samo sintaksičke funkcije konstituenata, subjekta, objekta i glagola. Jednu novu tipološku klasifikaciju jezika, danas već općeprihvaćenu, ponudili su Li i Thompson, krenuvši od tvrdnje da je za opis nekih jezika pojam topika značajan koliko i subjekt.¹⁶⁹ Među takvim jezicima je i arapski jezik budući da se u okviru temeljnih rečeničkih modela, koji su predstavljeni strukturama bez pomjeranja baznih konstituenata, u inicijalnoj poziciji mogu naći i topik i subjekt.

Po mišljenju spomenutih autora, topik, u najkraćem, podrazumijeva sljedeće:

obavezno je određena inicijalna imenička fraza;

ne mora biti argument nekog glagola u rečenici, tj. ne mora ostvariti selekcionu vezu sa nekim predikatskim konstituentom;

njegov izbor je neovisan o glagolu, za razliku od subjekta kojeg je moguće donekle i predvidjeti glagolskim oblikom;

povezan je sa strukturom diskursa, i objavljuje temu diskursa specificirajući domen predikacije;

topik može biti morfološki markiran, ali je uvijek kodiran inicijalnom pozicijom u rečenici;

topik je sintaksički neovisan o ostatku rečenice.¹⁷⁰

Kako su autori topik definirali na primjeru kineskog jezika, moramo reći da za arapski jezik ne vrijede specifičnosti koje se vezuju za jezike gde je topik i morfološki kodiran, kakav je kineski jezik.¹⁷¹

¹⁶⁹ U analizi koju prezentiraju Li i Thompson postoje četiri osnovna tipa jezika, klasificiranih prema strukturnoj istaknutosti kategorija subjekta i topika, koja se ogleda u njihovoj inicijalnoj poziciji: jezici u kojima na istaknutoj poziciji dominira subjekt (*subject-prominent*), jezici u kojima na istaknutoj poziciji dominira topik (*topic-prominent*), jezici koji mogu imati u inicijalnoj poziciji obje kategorije i jezici koji ne spadaju niti u jedan spomenuti tip (vidi: Charles N. Li and Sandra A. Thompson, "Subject and Topic: A New Typology of Language", in: *Subject and Topic*, ed. Charls N. Li, Academic Press, London and New York, 1976., str. 459.).

¹⁷⁰ Vidi: Ibid., str. 459-485.

¹⁷¹ Nužno je ovdje još jednom istaći razliku između rečeničkog topika i diskursnog topika. Topik na rečeničkom nivou je termin koji u tehničkom smislu referira na određenu pragmatičku funkciju u rečenicama sa strukturom topik-komentar. Na diskursnom nivou, topik referira na jedan od većeg broja subjekata o kojima se govori u datoj konverzaciji. Topik se tada usko povezuje sa reprezentacijom sadržaja diskursa i može biti izražen frazom ili rečenicom. (O tipovima topika više vidi: G. Brown and G. Yule, *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983., str. 70-3.)

3.3.2.1. Sintaksičko-semantička obilježja konstituenata rečenice sa strukturom topik-komentar

U klasičnim djelima ovaj tip strukture se nazivao *ġumla dāt waġhayn* (“rečenica sa dva početka”). Wright ovu arapsku frazu prevodi kao “rečenica sa dva lica”, aludirajući na njenu dvostruku formalnu - imensku i glagolsku - prirodu.¹⁷² Ako se uzme u obzir osnovna podjela rečeničkih tipova na imensku i glagolsku rečenicu, rečenica sa strukturom topik-komentar može se naći u okviru oba tipa, budući da topik u ovakvom tipu rečenice smatra- mo ekstraponiranim elementom.¹⁷³ Komentar u okviru strukture topik-komentar može biti glagolska rečenica: الْحِكَايَةُ تَرْوِي تَفَاصِلَهَا الْمُذْبَعَةُ شَيْمَاءُ السَّبَّاعِي (روتانا، ١٩ سبتمبر ٢٠٠٧، ٤٦) *Detalje priče prenosi spikerica Šejma el-Sabbai...* [Rūtānā, 19. septembar 2008., 46],¹⁷⁴ ekvativna rečenica: الرِّجَالُ فِي أَيْدِيهِمُ الْمَصَابِيحُ وَ بَعْضُهُمْ فِي الْقَوَارِبِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٩) *Ljudi su nosili fenjere, a neki su bili u čamcima (Sezona seobe na sever, 41)*,¹⁷⁵ složena rečenica sa kondicionalnom rečenicom u svom sastavu: (أَبُونَا الْحَزِينُ إِنْ كَانَ مَا مَاتَ كَانَ حَضَرَ الْعُرْسَ (عرس الزين، ١١١) *Da nije umro, naš cijenjeni otac Hanin bi došao na svadbu [The Wedding of Zein and other stories, 119]*¹⁷⁶ upitna rečenica: وَ الرَّسَالَةُ الَّتِي تَرَكَهَا فِي ظَرْفٍ مَخْتُومٍ بِالشَّمْعِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨١) *A pismo koje je ostavio u kovertu zapečaćenom crvenim voskom – kad li ga je pisao? (Sezona seobe na sever, 57)*. Posljednji primjer predstavlja jedan od rijetkih slučajeva gdje se struktura arapske rečenice može prenijeti i u bosanskom jeziku. Komentar

¹⁷² Vidi: W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Vol. 2, Libraire du Liban, Beirut, 1974., str. 256.

¹⁷³ Ova značajna strukturna karakteristika primijećena je i u klasičnim djelima, budući da su rečenicu sa strukturom topik-komentar, čiji je komentar ekvativna rečenica, prema definicijama koje su usvojili, nazivali *ġumla dāt waġh* (“rečenica s jednim licem”) (vidi, na primjer: Fahr al-Dīn Qabāwa, *T'rāb al-ġumal wa 'ašbāh al- ġumal*, Dār al-'awzā'ī, Bayrūt, 1986., str. 28.).

¹⁷⁴ Analitički prikaz rečenice bi glasio: *priča:ODR:NOM prenosi:PREZ:JED:Ž.R. detalj:AK:MN-ona:RES.GEN spikerica:ODR:NOM Šejma el-Sebai (Priča, prenosi nje-ne detalje spikerica Šejma al-Sebai)*. Za ovu konstrukciju katkada ćemo u zagradi ponuditi prevodilačko riješenje koje prenosi i nijanse njene formalne organizacije.

¹⁷⁵ Analitički prikaz navedenog primjera glasi: *čovjek:ODR:NOM:MN:M.R. u:PRIJ ruka:GEN:MN-oni:RES fenjer:ODR:NOM:MN a:KO neko:DET:NOM-oni:RES u:PRIJ čamac:ODR:GEN:MN (Ljudi, u njihovim rukama su fenjere, a neki od njih su u čamcima)*.

¹⁷⁶ Analitički prikaz ove rečenice glasi: *naš otac Hanin:IF:NOM da:SUB biti:PERF:3.L.:M.R. ne:PART:NEG umrijeti:PERF:3.L.:M.R. biti:PERF:3.L.:M.R.doći: PERF:3.L.:M.R. svadba:ODR:AK (Naš otac Hanin, da nije umro, došao bi na svadbu)*

sadrži informacioni fokus, tj. novu informaciju u rečenici. Koja će jedinica biti informacioni fokus, zavisi od konteksta diskursa, što se obično testira postavljanjem pitanja.

Lijeva dislokacija jest strategija govornika da markira topik, tj. da ga postavi ili vrati u centar pažnje. Topik se ističe zasebnom intonacijom, neutralizacijom padežnog markera i resumptivnom zamjenicom u okviru klauze koja slijedi.¹⁷⁷ No, ne treba zaboraviti da se ovakvim isticanjem topika ustvari naglašava i sama propozicija. Ne postoji opći stav o tome da li je topik ekstraponirani konstituent sa pozicije argumenta¹⁷⁸ ili se radi o izvanrečeničnom elementu koji koincidira sa klitikom ili nekim drugim markerom, koji mogu kontrolirati njegove sintaksičke funkcije unutar rečenične strukture. On je adjunkcija osnovnoj strukturi. Intonacijska pauza koja ga jasno odvaja od ostatka rečenice, padežni konflikt, semantička, ali ne i sintaksička veza topika sa komentarom, samo su neki od elemenata koji su dovoljni da topik smatramo, kao i većina lingvista, eksternim elementom koji nema sintaksičku funkciju unutar ostvarene predikacije.

3.3.2.1.1. Padež topika

Dislocirana imenička fraza je u nominativu zbog izostanka eksplicitnog formalnog regensa. To bi trebalo značiti da je i u arapskom jeziku, kao i u bosanskom, dislokaciju i topicalizaciju moguće razlikovati, između osta-

¹⁷⁷ Više autora je primijetilo sličnost strategija formiranja rečenice sa strukturom topik-komentar i formiranja atributivne relativne rečenice, gdje je obavezna upotreba resumptivne zamjenice na poziciji koja kodira sintaksičku funkciju antecedenta (vidi, na primjer: Nancy K. Lewkowicz, "Topic-Comment and Relative Clause in Arabic", *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971.; Ali Al-Hroot, "Invisible Subject Pronouns in Arabic", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989.).

¹⁷⁸ Givón ga smatra subjektom koji je gramatikalizirani topik u rečenici sa dva subjekta (vidi: Talmy Givón, "Topic Continuity in Discourse: An Introduction", in: *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language Study*, Typological Studies in Language, Vol. 3, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam, 1983.). Thompson i Li rečenice sa strukturom topik-komentar smatraju rečenicama sa "dvostrukim subjektom" (vidi: Charles N. Li and Sandra A. Thompson, "Subject and Topic: A New Typology of Language", in: *Subject and Topic*, ed. Charles N. Li, Academic Press, London and New York, 1976.), a Doron i Heycock smatraju da se u ovom slučaju radi o multiplikaciji subjekta, tako da postoji vanjski subjekt i unutrašnji subjekt, s tim da vanjski subjekt nema funkciju fokusa, topika ili dislocirane fraze (Edit Doron and Caroline Heycock, "Filling and Licensing Multiple Specifiers", *Semitic Archive Linguistics Research Papers*, Internet. 27.07.2009.) i td. Ostali autori tvrde da je riječ o eksternom elementu bez sintaksičke funkcije.

log, i po padežu elementa u inicijalnoj poziciji. Međutim, ovakvo što može se ustvrditi samo za savremeni arapski jezik, budući da klasične gramatike, pa i neke savremene, navode mogućnost da dislocirani element bude u akuzativu.¹⁷⁹ Potvrdu ove forme topika nalazimo jedino u primjerima iz sakralnog stila, budući da je to jedini vokalizirani segment korpusa: *وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ* *Nebo je uzdigao i odredio da bude terazija* - (Kur'an, 55:7)¹⁸⁰ ili *وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ* *I mjesecu smo faze odredili, sve dok se kao palma stara grana ne vrati* (Kur'an, 36:39).¹⁸¹ Upravo ovakve konstrukcije sa topikom u akuzativu, uz upotrebu resumptivne zamjenice s funkcijom direktnog objekta u okviru klauze-komentara, najprije su postale poznate kao *al-'išṭigāl* konstrukcije.¹⁸² Prema Hrootu, takve konstrukcije dodatno naglašavaju fokusirani element.¹⁸³ Arapski gramatičari su smatrali da je regens dislocirane imeničke fraze koji zahtijeva akuzativ sam narator ili elidirani glagol. Razlog tome je to što, prema depedencijalnom modelu i arapskoj gramatici zavisnosti, jedan glagol ne može istovremeno regirati i imeničku frazu u prepoziciji i koreferentnu zamjenicu.¹⁸⁴ Iz svega navedenog slijedi da se invarijabilnost nominativa kao padeža topika može vezati samo za moderni standardni arapski jezik.

3.3.2.1.2. Određenost topika

Kada je riječ o određenosti, odnosno neodređenosti, funkcionalisti postavljaju uvjet obavezne određenosti topika u rečenici sa strukturom to-

¹⁷⁹ Detaljno obrađenu distribuciju padeža dislociranog elementa, od obavezne upotrebe nominativa do obavezne upotrebe akuzativa pogledati, na primjer u: Bahā' al-Dīn 'Abd Allāh Ibn 'Aqīl, *Šarḥ Ibn 'Aqīl 'alā 'Alfiyya Ibn Mālik*. ed. M. M. 'Abd al-Ḥamīd. Vol. 2, al-Maktaba al-'ašriyya, Bayrūt, 1993., str. 469-80.

¹⁸⁰ Analitički prikaz relevantnog dijela navedenog ajeta glasi: *nebo:IM:ODR:AK:JED:Ž.R. podići:PERF:JED:3.L.-on:RES:AK:JED:Ž.R.*

¹⁸¹ U sakralnom tekstu mogu se pronaći i primjeri sa topikom u formi imeničke fraze u nominativu bez resumptivne zamjenice koja bi signalizirala objekatsku funkciju u komentaru. No, takvi se primjeri svakako mogu objasniti samo elizijom, i to obično zbog ritmiziranja i rimovanja teksta.

¹⁸² Konstrukcije koje su podrazumijevale upotrebu topika u nominativu kasnije su nazivane *'ibtidā'* konstrukcijama (upor: Abdulkhaliq K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990., str. 115.).

¹⁸³ Vidi: Ali Al-Hroot, "Invisible Subject Pronouns in Arabic", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989., str. 53.

¹⁸⁴ Upor.: Aryeh Levin, "The Distinction between Nominal and Verbal Sentences According to the Arab Grammarians", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 15, 1985., str. 125..

pik-komentar.¹⁸⁵ Međutim, njegova određenost nije formalne prirode, već diskursne, tj. određenost je posljedica referencijalnosti konstituenta koji funkcionira kao tema. Ovo proizlazi iz jednostavne činjenice da početnu, tematsku poziciju u rečenici zauzima po pravilu dati topik, što je pragmatička funkcija u informacionoj strukturi rečenice. Dislokacija se mora razumjeti kao diskursna strategija, budući da je topik tema diskursa, a da bi se poštovala redosljed informacija u svrhu komunikacije, ono što je tema mora biti najprije uvedeno. Prisustvo određenog člana kao determinatora dislocirane imeničke fraze, dakle, nije obavezno.

Topik kao data informacija može imati tri izvora: govornu situaciju ili okolnost (deiktički), zajedničko kulturno iskustvo (generički) i trenutno diskursno pamćenje (tekstualni).¹⁸⁶ Dakle, u diskursu imenička fraza mora ispunjavati nekoliko uvjeta da bi imala status određene fraze: mora biti ranije spomenuta u diskursu, biti član univerzalnog seta entiteta, ili, prema mišljenju govornika, prepoznatljiva sagovorniku. To je informacija koja je prisutna i aktivna u umu recipijenta poruke. On mora biti sposoban da identificira referent na koji tema upućuje, bilo da se radi o pojedincu ili klasi. Referencijalnost konstituenta koji ima funkciju ekstraponirane teme povezana je sa znanjem koje učesnici u govornoj situaciji dijele, tj. sa njihovim poznavanjem određenog konteksta. Dakle, prisustvo određenog člana kao determinatora imeničke fraze nije uvjet za njenu dislokaciju, već je uvjet da imenička fraza na neki način bude specificirana.¹⁸⁷

Hijerarhija diskursne određenosti topika kreće od vlastitih imenica, toponima, ličnih zamjenica preko općih imenica, do formalno određenih imenica, kao u primjerima: (كلمة معمر القذافي) *Tunis ima prednost* [govor Muamera Gadafija],¹⁸⁸ (كلمة معمر ...)

¹⁸⁵ Topikalizirana imenička fraza bez koreferencijalne enklitičke zamjenice ne podliježe takvom pravilu, zato što izostanak anaforičke zamjenice osigurava predikaciju, te tako izostaje mogućnost da se konstrukcija analizira kao modificirana imenička fraza.

¹⁸⁶ Upor.: Dahlgren, Sven-Olof, *Word Order in Arabic*, Ekbald & Co., Västerrik, 1998., str. 56.

¹⁸⁷ Mnogi autori smatraju da se ne može topikalizirati neodređena imenička fraza zato što ona konstituira temu rečenice, koja, po pravilu, mora biti generička imenica ili anaforički element, gdje se pod anaforičkim elementom smatra entitet ranije registrovan u diskursu ili entitet koji je dio permanentnog registra.

¹⁸⁸ Analitički prikaz rečenice bi glasio: *Tunis:NOM:Ž.R. PRIJ-ona:RES prednost:ODR:NOM (Tunis, on ima prednost)*.

الإنسانُ *Mene zanima tuniški narod* [govor Muamera Gadafija],¹⁸⁹ الْوَاقِعَةُ يَرْوِيهَا صَاحِبُ الْإِتِّهَامِ... (روتانا، ٣) *Čovjek, koliko god ambiciozan bio, sin je žene* [Bandarshah, 57]¹⁹⁰ O događaju priča tužitelj... [Rūtānā, 3. oktobar 2007., 47].¹⁹¹ Sve dislocirane imenice i zamjenice poznate su učesnicima u govornom događaju bilo da su dio zajedničkog znanja i iskustva (*čovjek, Tunis*), bilo da se vezuju za prethodni sadržaj diskursa (*događaj*), ili su dio govorne situacije (*ja*).

Formalno neodređene specificirane imenice obično su modificirane pridjevskom frazom, relativnom rečenicom ili genitivnom vezom.¹⁹² Primjere formalno neodređene dislocirane imeničke fraze u funkciji ekstraponirane teme ili topika teško je prepoznati budući da se formalno ne razlikuju od atributivne konstrukcije sastavljene od neodređenog antecedenta i relativne rečenice sa nultim relativizatorom. U sljedećem primjeru, dislocirana formalno neodređena imenica modificirana je pridjevom: اسْدُنَّلَةُ كَثِيرَةٌ رَدَدْتُ عَلَيْهَا حَسَبَ عِلْمِي (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧) *Na bujicu pitanja sam odgovarao kako sam znao i umio* (*Vrijeme seobe na sjever*, 6).¹⁹³ U ovom

¹⁸⁹ Analitički prikaz ove rečenice glasio bi: *ja*:ZAMJ *zanimati*:PREZ:JED:3.L.M.R.-*ja*:RES.AK *tuniški narod*:IF:ODR:NOM (*Ja, zanima me tuniški narod*).

¹⁹⁰ Analitički prikaz ovog primjera sa generičkom imenicom u funkciji topika bi glasio: *čovjek*:ODR:NOM *koliko god*:SUB *stići*:PERF:JED:3.L.:M.R. PRIJ:ON:RES:GEN *ambicija*:ODR:NOM:JED:M.R. RES.PART-ON:ZAMJ *sin žene*:IF:NOM.

¹⁹¹ Analitički prikaz rečenice glasi: *događaj*:ODR:NOM:JED:Ž.R. *pričati*:PREZ:JED:3.L.:M.R.-ON:RES:AK *tužitelj*:IF:ODR:NOM (*Događaj, o njemu priča tužitelj*).

¹⁹² Prema Alazzawieu, neodređena imenička fraza može biti dislocirana, pored spomenutih slučajeva sintaksičke modifikacije, i u slučaju kada je imenička fraza specificirana morfološki (na primjer, deminutiv) ili je semantički odnos između neodređene riječi i predikacije neobičan. Autor svoje stajalište potvrđuje primjerom iz klasičnog djela Ibn Hišāma, *Muḡnī al-labīb*, i to rečenicom *baqarat-un takallam-at* [*Jedna krava je progovorila*] (vidi: Abdulkhaliq K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990., str. 112-3.).

¹⁹³ Izabrali smo prijevod kojim se najjasnije prenosi rečenički karakter strukture topik-komentar u bosanskom jeziku, budući da je prevoditeljica stavila objekt u prepoziciju. Druga dva prevodioca, kao prevodilačko rješenje izabrali su eliptične rečenice bez subjekta: *Mnoštvo pitanja, a ja sam odgovarao kako sam znao i umeo* (*Sezona seobe na sever*, 6) i *Uglavnom, mnoštvo pitanja na koja sam odgovarao kako sam znao i umio* (*Sezona seobe na sjever*, 6). Drugi prijevod potvrđuje strukturnu podudarnost strukture topik-komentar sa neodređenom imeničkom frazom na poziciji topika i atributivne konstrukcije sa relativnom rečenicom na poziciji atributa. Na taj način bi, prema Badawiju i koautorima, ovakve rečenice trebalo analizirati, a, pretpostavljamo, i prevoditi (vidi:

primjeru riječ je o diskursno određenoj imeničkoj frazi koja referira na nekoliko pitanja navedenih u predrečeničkom kontekstu.

Primjeri formalno neodređenih konstrukcija u funkciji topika češći su ukoliko je riječ o obaveznoj formalnoj neodređenosti broja ili imenice kao drugog člana genitivne veze sa determinatorom na poziciji prvog člana u svrhu izražavanja značenja općih zamjenica *svaki*, *-a*, *-o*. Zavisni član genitivne veze, bez obzira na to da li je sam formalno determiniran određenim članom, djelomično je određen upravnim članom: *كُلُّ أَحَدٍ سَأَلَنِي وَ سَأَلْتُهُ* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧) *Svak me je nešto pitao i ja sam svakog nešto pitao* (*Sezona seobe na sever*, 6).

3.3.2.1.3. Pozicija resumptivne zamjenice

Ekstraponirane teme stoje izvan predikativnog odnosa, a njihova funkcija signalizirana je u okviru komentara i kodirana naglašenom, nenaglašenom ili nultom resumptivnom zamjenicom. Antecedent, tj. topik i resumptivna zamjenica, može se slobodno reći, ponašaju se kao diskontinuirani element, budući da supostoje. Broj jezičkih jedinica koje mogu stajati između dislocirane imeničke fraze i njene originalne pozicije koju kodira resumptivna zamjenica je arbitraran. Resumptivna zamjenica se u sintaksičkoj strukturi komentara može javiti na poziciji¹⁹⁴ direktnog objekta: *هَذَاكَ، كُنْتُ أَتَخَيَّلُهَا، قَمِيحَةً أَوْ سَوْدَاءَ، فَتَبَدُّوا وَجُوهًا لِقَوْمٍ أَعْرَفُهُمْ* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٣) *Tamošnja lica zamišljao sam kao mrka ili crna da bi mi ličila na lica ljudi koje sam poznavao* (*Sezona seobe na sever*, 44) [Tamošnja lica, zamišljao sam ih...]; indirektnog objekta: *وَ أَنَا مَثَلًا لِلنَّاسِ تَقُولُ لِي وَدَّ حَلِيمَةَ مَا فِي* *Mene, na primjer, ljudi zovu Ved Halima, niko ne koristi Abdul Halik* [*Bandarshah*, 20] [Ja, na primjer, ljudi me zovu...]; zavisnog člana genitivne veze u funkciji modifikatora: *تُونيسُ* (*كلمة معمر القذافي*) *Pozicija Tunisa je izvanredna* [govor Muamera Gadafija]¹⁹⁵ i zavisnog člana genitivne veze u funkciji komplementa: *عَشْرَاتُ الْمَسَاكِينِ الَّذِينَ فِي السِّجْنِ يَتِمُّ قَتْلُهُمْ فِي السِّجْنِ* (*كلمة معمر القذافي*)

El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 329).

¹⁹⁴ Koristimo konstrukciju “na poziciji” a ne “u funkciji” zbog toga što želimo naglasiti funkciju koju bi imala dislocirana imenička fraza da se našla u rečenici sa neutralnim poretkom elemenata. U okviru komentara njena funkcija može biti izmijenjena, jer lične zamjenice na poziciji zavisnog člana aneksije imaju funkciju determinatora ili komplementa (vidi: treći i četvrti primjer koji slijede).

¹⁹⁵ Analitički prikaz primjera glasi: *Tunis:NOM pozicija:NOM-ona:RES:GEN izvanredan:NEODR:NOM*.

jadnika po zatvorima budu ubijeni u zatvoru [govor Muamera Gadafija];¹⁹⁶ komplementa prijedloga u prijedložnoj frazi u funkciji predikata imenske rečenice: (كلمة معمر القذافي) ... أنا أمامي تَقَارِيرُ دَوْلِيَّةٌ ... *Preda mno su državni izvještaji* [govor Muamera Gadafija].¹⁹⁷

U svim navedenim primjerima javlja se resumptivna zamjenica kao signal sintaksičke funkcije dislociranog elementa unutar komentara. Budući da se resumptivna zamjenica ne pojavljuje u funkciji subjekta, u narednim redovima pokušat ćemo utvrditi da li je struktura SGO primjer dislokacije ili topikalizacije.

3.3.2.2. *Struktura SGO i topikalizacija nasuprot strukturi topik-komentar i dislokaciji*

Analiza strukture topik-komentar se usložnjava kada je dislocirani konstituent koreferencijalno povezan sa gramatičkim subjektom. Tako kufska škola stoji na stajalištu da je agens uvijek agens, bio preponiran ili postponiran, dok basranska škola tvrdi da je struktura SGO rečenica sa strukturom topik-komentar. Razlike u stavovima proizlaze iz dva pristupa istom fenomenu, kognitivnom i semantičko-strukturnom. Protagonisti basranske škole smatraju da je komentar u rečenici sa strukturom topik-komentar glagolska klauza u okviru koje je agens anaforički element, zamjenica inkorporirana u formu glagola, te da govornik bira hoće li postaviti subjekt u inicijalnu poziciju iskaza, a u svrhu isticanja značenja.¹⁹⁸

U čemu je, ustvari, problem? Resumptivna zamjenica, kao obavezni signal strukture topik-komentar o kojoj govorimo, može zauzimati pozicije i kodirati funkcije različitih komplemenata: objekta, prijedložnog objekta, zavisnog člana aneksije. Postoje konstituentna ograničenja i u tom smislu, budući da se na poziciji topika ne može naći, recimo, upravni član imeničke fraze bez njegovih modifikatora ili komplemenata. Pitanje koje se ovdje postavlja jest da li se resumptivna zamjenica može javiti na poziciji subjekta.

¹⁹⁶ Analitički prikaz rečenice glasio bi: *desetine jadnika koji su u zatvoru*: IF:NOM *izvršiti se*: PREZ:JED:3.L.:M.R. *ubistvo*: IM:NOM:JED-*oni*: RES:GEN u: PRIJ *zatvor*: IM:ODR:GEN (*Desetine jadnika koji su u zatvoru, izvrši se njihovo ubistvo u zatvoru*).

¹⁹⁷ Analitički prikaz: *ja*:ZAMJ *ispred*:PRIJ-*ja*:RES:GEN *izvještaj*:IM:NEOD:NOM:MN *državni*:PRIDJ:NEODR:NOM:JED:Ž.R. (*Ja, ispred mene je državni izvještaj*).

¹⁹⁸ Vidi, na primjer: Khalil Amairah, "al-Nazariyya al-tawlīdiyya al-taḥwīliyya wa 'uṣūluḥā fī al-naḥw al-'arabī", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol 1, No. 2, 1984., str. 80.

Izrazita neslaganja postoje po pitanju realiziranja lične zamjenice na poziciji subjekta glagolske rečenice. Lična zamjenica se u naglašenoj, slobodnoj, nevezanoj formi iza glagola javlja jedino u funkciji isticanja agensa, kao u primjeru: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٥٣) *I ona zaplaka kao što je plakao i moj deda (Sezona seobe na sever, 107)*. Ovo je primjer markirane pozicije subjekta, kada se zamjenica obično ponaša kao kontrastivni fokus i označava promjenu diskursnog topika, distancu, iznenađenje ili neočekivanost.

Kako smo vidjeli, lična zamjenica se u nenaglašenoj, enklitičkoj formi iza glagola javlja samo u funkciji direktnog objekta. Međutim, neki autori tvrde da postoji specifična forma lične zamjenice u nominativu koja dolazi skrivena u glagolskoj formi, tj. inkorporirana u formu glagola kao “specifični vezani alomorf subjekatske zamjenice”.¹⁹⁹ Ovaj koncept inkorporirane subjekatske “skrivenene” zamjenice (*al-mustatir*) u arapskoj gramatici proističe iz teorije semantičkog jedinstva glagola i subjekta, te “povezujućeg simbolizma” glagola, kako kaže Weiss.²⁰⁰

Anshen i Schreiber dio su veće skupine autora koji preuzimaju klasični model arapske analize rečenice SGO i smatraju da glagoli nemaju formalnu oznaku broja u arapskom jeziku i da glagolska i imenska neekvativna rečenica stoje u odnosu “transformacije fokusa”, što je ustvari proces koji će drugi autori kasnije nazvati dislokacijom. Zato zaključuju da su gramatički morfemi koji se smatraju flektivnim glagolskim markerima (*ḍarab-tu, ḍarab-ti* i td.) u stvari enklitičke, s glagolom spojene forme ličnih zamjenica u funkciji subjekta u nominativu.²⁰¹ Spomenimo i one autore, poput Bakira i Bulka, koji dozvoljavaju strukturnu dvoznačnost, te rečenice sa antepoviranim “subjektom” tumače dvojako, kao topikalizaciju i kao strukturu topik-komentar.²⁰²

¹⁹⁹ Nancy K. Lewkowicz, “Topic-Comment and Relative Clause in Arabic”, *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971., str. 811.

²⁰⁰ Bernard Weiss, “Subject and Predicate in the Thinking of the Arabic Philologists”, *Journal of American Oriental Society*, Vol. 105, No. 4, 1985., str. 614.

²⁰¹ Vidi: Frank Anshen and Peter A. Schreiber, “A Focus Transformation of Modern Standard Arabic”, *Language*, Vol. 44, No. 4, Linguistic Society of America, 1968., *passim*.

²⁰² Upor: Murteda J. Bakir, *Aspects of Clause Structure in Arabic. A Study in Word Order Variation in Literary Arabic*, Indiana University Linguistic Club, Bloomington, Indiana, 1980., *passim*.; Andreas Bulk, “Word order, Clitics and Agreement in Arabic Information Structure”, in: *The Discourse Potential of Underspecified Structures*, ed. Anita Steube, Walter de Gruyter, Berlin and New York, 2008., str. 461.

Na kraju treba reći da je generativistička struja u lingvistici lutala, dokazujući da je redosljed SGO primjer lijeve dislokacije, ali da sufiksi koji se javljaju na glagolima koji kongruiraju sa fokusiranim subjektom nisu subjekatske pronominalne klitike, već samo markeri gramatičkog broja. Nešto kasnije su pobijali sopstvene zaključke, dokazujući da se radi o topikalizaciji, koja za posljedicu ima kongruenciju subjekta i glagola što izođ staje u neutralnom poretku konstituenata.²⁰³

Zanimljivo je da većina lingvista smatra da rečenice tipa يَذْهَبُ الرَّجَالُ *Idu ljudi (ya-dħab-u al-riġāl-u)* i الرَّجَالُ يَذْهَبُونَ *Ljudi idu (al-riġāl-u ya-dħab-ūna)* pokazuju jednu vrstu asimetrije u kongruentnom obrascu, koja može izgledati čudno. Međutim, mi tvrdimo da u takvoj “kongruenciji” nema ničeg neobičnog iz prostog razloga što se radi o tipičnoj rečenici sa strukturom topik-komentar, a ne o preponiranju subjekta i rečeničkom obrascu SGO. S druge strane, ne slažemo se ni s klasičnom analizom, koju su prihvatili i dalje razradili neki od savremenih autora, a koja flektivne markere roda i broja opisuje kao enklitičke forme lične zamjenice u funkciji subjekta. Smatramo da se u inicijalnoj poziciji našao topik. Signal nje-gove funkcije unutar komentara nije resumptivna zamjenica, ali jest njen refleks u formi glagolskh markera broja. “Kongruencija” koja se javlja, ustvari je glagol u finitnoj formi sa afiksima, konjugacionim markerima za rod, broj i lice u inicijalnoj poziciji glagolske klauze komentara. Struktura komentara jest obrazac GSO u kojemu subjekt nema leksički izraz. Dakle, iako resumptivna zamjenica ima nultu vrijednost, funkcija topika unutar komentara kodirana je glagolskim afiksima koji izostaju u strukturi GSO. Objašnjena na ovaj način, struktura topik-komentar potvrđuje nezavisnost topika od ostatka rečenice. Potvrđuje i činjenicu da u jezicima u kojima na istaknutoj poziciji rečenice dominira topik uglavnom izostaje kongruencija glagola i topika. Prema tome, možemo zaključiti da, kada se uzmu u obzir diskursne funkcije, tzv. struktura SGO u potpunosti korespondira sa topik-komentar rečenicama.

Topik koreferencijalno povezan sa subjektom rečenice podliježe skoro svim sintaksičko-semantičkim uvjetima koji se odnose na topik korefe-rencijalno povezanim sa enklitičkom resumptivnom zamjenicom. Dakle,

²⁰³ Vidi, na primjer: Mohammad A. Mohammad, *Word Order, Agreement and Pronominalization in Standard and Palestinian Arabic*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, 1999., 66-80.; Abdelkader Fassi Fehri, *Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 29, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Boston and London, 1993., 27-38.

topik može biti određena, kontekstualno uključena imenička fraza, kao u primjeru: (موسم) مِنْهُ هَذِهِ الْأَفْكَارُ أَوْصَلْتَنِي إِلَى فِرَاشِي وَصَاحِبَتَنِي بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى الْخَرْطُومِ... (موسم: Ovakve misli su me pratile do postelje, a kasnije i do Kartuma... (Vrijeme seobe na sjever, 47) ili u primjeru: عَدَمَاءُ الْأَرْضِ يَجِيئُونَ: “Ve-likodostojnici će dolaziti iz svojih kraljevstava da piju nektar tvoje ljepote i čaroliju tvojih vrlina, dragi” (Suza i osmijeh, 80) i formalno neodređena imenička fraza, na neki način modificirana ili poznata sagovorniku iz diskursa, kao u primjerima: لَكِنَّ أَشْيَاءَ مُبْهَمَةً فِي رُوحِي وَ فِي دَمِي تَدْفَعُنِي إِلَى مَنَاطِقَ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٣) *Ali neke tajanstvene stvari u mojoj duši, u krvi, gone me ka dalekim predelima koji mi se priviđaju i na koje ne mogu da ne mislim* (Sezona seobe na sever, 58); شَيْئٌ مَا لَمْ يَفْهَمْهُ أَهْلُ الْبَلَدِ، مَنَّعَ الرَّجُلَ مِنْ اتِّخَاذِ الْخُطْوَةِ الْحَاسِمَةِ: حُرْمَانِ ابْنِهِ مِنَ الْمِيرَاثِ (عرس الزين، ٥٥) *nešto seljanima neshvatljivo spriječilo je čovjeka da donese konačnu odluku i isključi sina iz nasljedstva* [The Wedding of Zein and other stories, 71], i تَقْرِيرٌ أَنَّ «الصَّبَاحَ» أَنْ تُقْرَأَ فِي النَّسْرِيحِ الطِّبِّيِّ غَيْرِ نَهَائِيٍّ عَلَى اعْتِبَارِ أَنَّ هُنَاكَ عَيِّنَاتٌ تَمَّ نَقْلُهَا إِلَى أَحَدِ الْمُخْتَبِرَاتِ بِالْذَّارِ Sudski izvor koji je želio da ostane anonimn potvrdio je za “al-Šabāh” kako izvješće sa obdukcije nije konačno na temelju činjenice da postoje uzorci koji su poslani u laboratorije u Kazablanki... [al-Šabāh, 6. juni 2011., 3].²⁰⁴

Komentar također može biti složena rečenica: إِنَّمَا إِذْ نَتَأَهَّبُ لِحَوْضِ الْإِنْتِخَابَاتِ: Mi se, budući da se spremamo za predstojeću izbornu utrku, ponosimo transparentnim računom koji nudimo biračima [govor Husnija Mubaraka, novembar 2010.] kao i upitna rečenica: (دومة ود) هَذِهِ الْمَرْأَةُ، لِمَاذَا لَا تَفْهَمُ أَتْبِيَّ ضَعِيفٌ... (Ova žena, zašto ne razumije da sam slab... [Dūma Wadd Ḥāmid, 78]. Primjećujemo da imeničke fraze u funkciji topika determinirane po-

²⁰⁴ Fassi Fehri smatra da postoje referencijalna obilježja po kojima se razlikuje predglagolski topik od predglagolskog subjekta. Naime, prema njemu, topik mora biti određen, dok subjekt može biti neodređen, ali na neki način specificiran (vidi: Abdelkader Fassi Fehri, *Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 29, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Boston and London, 1993., str. 28.). S druge strane, Brustad navodi princip da u standardnom jeziku nije dozvoljeno javljanje neodređenog subjekta u inicijalnoj poziciji, dok je u dijalektima izuzetno rijetko (vidi: Kristen E. Brustad, *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2000., str. 332.). Mi, kako je ranije i objašnjeno, sve ove primjere smatramo primjerima strukture topik-komentar.

kaznom zamjenicom često stoje u predglagolskoj poziciji. Ta tendencija vjerovatno proističe iz ekstralingvističke referencije ovih zamjenica. Najprije pokazujemo entitet, a onda govorimo o njemu. U arapskom jeziku, pokazne zamjenice služe vrlo često kao sredstva za markiranje važnih rečeničkih elemenata. Međutim, ne treba zaboraviti da za odabir takve strukture imeničke fraze u funkciji topika katkada postoji pragmatički razlog, a to je da se ona po prvi put u tekstu javlja kao topik, nakon što je u prethodnoj rečenici bila informacioni fokus.

Ostaje pitanje da li se ekvativna rečenica može javiti na poziciji komentara tako da rastavljaću ličnu zamjenicu tretiramo kao resumptivnu zamjenicu u funkciji subjekta u rečenici poput sljedeće: *أَوْلَىٰ مُحَمَّدٌ هُوَ مُدِيرٌ* (الفرقة (روتانا، ٣ أكتوبر ٢٠٠٧، ٢٤) *Prvo, Muhamed je vođa benda* [Rūtānā, oktobar 2007., 24].²⁰⁵ Badawi i koautori tvrde da rastavljaća zamjenica nema samo ulogu razdvajanja određenog subjekta i određenog predikata, kako bi bila signal predikacije, već i ulogu naglašavanja same predikacije.²⁰⁶ U primjeru koji smo naveli ona primarno ima ulogu naglašavanja, budući da je imenski predikat genitivna konstrukcija, tako da ne postoji rizik pogrešne analize rečenice kao atributivne konstrukcije. Imajući ovo u vidu, možemo reći da se ovakve strukture mogu smatrati rečenicama sa strukturom topik-komentar.

Imenice, vremenski neutralne i stabilne, perceptualno tihi entiteti, teže da zauzmu poziciju topika. Ako pogledamo primjere rečenica sa strukturom topik-komentar koje smo do sada naveli, jasno se uočava činjenica da imenice sa semantičkim obilježjem +ljudsko imaju tendenciju da se čee šće javljaju kao topici. Čovjek je, mogli bismo reći, univerzalni referentni entitet. Možda u ovoj neporecivoj činjenici leži razlog upotrebe naglašanih ličnih zamjenica na poziciji topika koji referira na subjekt. Javljanje lične zamjenice u predglagolskoj poziciji smatra se, strogo uzevši, negramatičnim postupkom.²⁰⁷ U klasičnom jeziku se ovaj postupak rijetko upotre-

²⁰⁵ Doslovan prijevod ovog primjera glasio bi: *Muhamed, on je vođa benda*.

²⁰⁶ Vidi: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., 339.

²⁰⁷ Vidi, na primjer: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 128. Autorica dalje tvrdi da je, mada se povremeno naglašene lične zamjenice nađu u predglagolskoj poziciji u emfatičke svrhe, njihova kontinuirana upotreba u tekstu "krajnje neprirodna". Međutim, u "gorljivom" govoru Muamera Gadafija upućenom tuniškome narodu, mi smo pronašli veći broj rečenica koje u poziciji topika imaju lične zamjenice prvog i drugog lica jednine i množine, čijom izmjenom govornik postiže začudne pragmatičke efekte uključivanja sagovornika

bljavao u svrhu suptilnog pojačavanja značenja subjekta. Međutim, više se ne može govoriti o nepravilnoj ili pokuđenoj upotrebi ličnih zamjenica u inicijalnoj poziciji, budući da korpus potvrđuje njihovu izuzetno raširenu i frekventnu upotrebu u svim funkcionalnim stilovima, kao u primjerima: أَنَا أَبْحَثُ عَنِ النَّوْعِ وَ التَّجَدُّدِ بِسُكُلٍ دَائِمٍ وَ فِي جَمِيعِ جَوَانِبِ حَيَاتِي الْعَمَلِيَّةِ، وَ الْقَيْبِيَّةِ وَ الْإِنْسَانِيَّةِ (روتاننا، ٩١ سبتمبر ٢٠٠٧، ٢٣) *Ja tragam za raznolikošću i novinama na svim poljima mog ljudskog, umjetničkog i naučnog života* [Rūtānā, 19. septembar 2007., 33], نَحْنُ كُنَّا نَفْخَرُ بِتُونِسٍ أَنَّهَا حَدِيثُنَا الْحَضْرَاءُ السِّيَاحِيَّةُ عَلَى الْبَحْرِ الْمُتَوَسِّطِ، (كلمة معمر القذافي) *Mi smo se ponosili Tunisom. On je naša turistička zelena bašča na Sredozemnom moru naspram Evrope. Mi, na sjeveru Afrike, njime se ponosimo* [govor Muamera Gadafija] i (دومة ود حامد، ٢٩) *Ti si se sjetila, pa si spakovala ovu crvenu kravatu* [Dūma Wadd Ḥāmid, 29] i td. U narativnom tipu teksta, koji predstavlja diskurs sa relativno stabilnim topikom, naglašene zamjenice u funkciji topika se ne javljaju, ili se javljaju jako rijetko, ali se mora kazati da je pojava lične zamjenice u predglagolskoj poziciji stilski i pragmatički prihvatljiva karakteristika arapskog jezika.

Egocentričnost ljudskog diskursa nestaje u sakralnom stilu. Dahlgren statistički obrađuje sakralni tekst i zaključuje da se, s povećanjem značaja subjekta, njegove moći da utječe na ljudska bića i svijet, povećava i upotreba strukture topik-komentar sa subjekatskim topikom. Tako se predložena hijerarhija topika dopunjava topikom sa semantičkim obilježjem nadljudsko.²⁰⁸ U sakralnom Tekstu, u hijerarhiji topika najvišu poziciju zauzima imenica *Allah*: اللهُ لَا يُجِبُّ الْفَسَادَ ..., a *Allah* zaista ne voli one što prave

u svijet govornika, poistovjećivanja, hvaljenja, upozorenja, ljutnje, manipulišući nostalgичnim osjećajima nacionalnog ponosa i ljubavi prema domovini. Teško je odrediti u kojoj je mjeri u izboru takvih tematskih struktura utjecao dijalekatski izraz, u kojemu je frekventna upotreba lične zamjenice u predglagolskoj poziciji, uglavnom pod utjecajem sintakse različitih indoevropskih jezika, dovela do gubljenja njihove semantičke snage. Vjerujemo da izbor takve strukture nije bio slučajan, već je izražavao namjeru govornika, budući da je frekventnost tematiziranih ličnih zamjenica u stalozenijim i formalnijim govorima Husnija Mubaraaka, koji pripadaju istom oratorskom podstilu, znatno manja. Sve u svemu, može se izvesti opći zaključak da su politički govori obojeni subjektivnom emocionalnošću, sentimentalnim osvrtima koji se odlikuju konstantnim referiranjem na sam tekst, zbog čega je u njima nešto češća upotreba strukture topik-komentar.

²⁰⁸ Upor.: Sven-Olof Dahlgren, "Word Order and Topicality in the *Qur'ān*", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 39, 2001., 26. Autor izdvaja još neke značajne subjekte sa semantičkim obilježjem –racionalno kao česte topike u okviru strukture SG, kao što su imenice الشَّمْسُ، الْقَمَرُ، النَّجْمُ، الصَّلَاةُ، الْحَسَنَاتُ i td (vidi: *Ibid.*, *passim*).

nereda (Kur'an, 2:205). Dodali bismo ovom sjajnom zaključku da je takav slučaj i u ostalim funkcionalnim stilovima: اللَّهُ لَا يَحْسِبُكَ يَا فَطُومَةُ (ضوء البيت، (۳۲ *Bog te blagoslovio, Fatuma* [Bandarshah, 15], te da isti zaključak vrijedi za lične zamjenice koje referiraju na Gospodara svjetova: نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَالُو لَا تُصَدِّقُونَ *Mi smo vas stvorili, pa zašto ne biste povjerovali* (Kur'an, 56:57) i na Božije atribute koji se upotrebljavaju antonomazijski uz eliziju upravne imenice atributivne konstrukcije: الرَّحْمَانُ / عَلَّمَ الْقُرْآنَ / خَلَقَ الْإِنْسَانَ / عَلَّمَهُ الْبَيَانَ / *Svemilosnik / Kur'anu naučava, / Čovjeka stvara, / Lijepom izražavanju ga poučava*; (Kur'an, 55:1-4). Tako se apsolutna određenost imenice *Allah* i svih drugih Božijih imena preslikava na strukturu nadnaravnog stila *Kur'ana* kroz dominantne topike koji teže da se nađu tematizirani u inicijalnoj poziciji iz različitih pragmatičkih razloga u narativnom diskursu sakralnog stila. Rečenica sa strukturom topik-komentar, sama po sebi stilogena, karakterizira argumentativne pasaze, ispunjava kognitivne stilske zahtjeve i zahtjeve rime. Ono što fascinira jest da se kroz ovih nekoliko ajeta može sagledati savršenstvo poruke koja se oblikuje kroz raskoš izvanredne forme. Transcedentnost Boga izražena je ekstraponiranim topikom. Zatim slijede tri koordinirana komentara koji se nižu u svojevrsnoj komunikacijskoj gradaciji. U prvom se izostavlja drugi direktni objekt glagola عَلَّمَ (*naučavati*) komunikacijski zališan, poznat, jasan, jer On "Kur'anu naučava" sve stvoreno, sve što nije On, *Svemilosnik*. Čovjeka stvara i Sebe objavljuje savršenim jezikom u lijepom izražavanju, tako izabравši medij kojim je samo čovjeka od svih svojih stvorenja darivao, ističući ovu istinu sada neophodnim navođenjem objekta u formi anaforičke zamjenice trećeg lica jednine, koja se semantički popunjava značenjem objekta iz prethodnog komentara الْإِنْسَانَ (*čovjek*) iza ponovljenog glagola عَلَّمَ (*poučavati*).

3.3.2.3. Komunikacijska uloga strukture SGO

Kada su u pitanju red riječi GSO i SGO²⁰⁹ u arapskom jeziku, čini se da učestalost njihove upotrebe ovisi od teksta i konteksta, dakle od tipa diskursa. Jezik se u diskursnoj analizi može motriti kao transakcijska i kao interakcijska aktivnost. Transakcijska aktivnost podrazumijeva izražavanje sadržaja i razmjenu informacija, a interakcijska izražavanje društvenih odnosa i stavova. U transakcijskim situacijama najčešće se daju nove

²⁰⁹ Iako smo utvrdili da je rečenička struktura SGO ustvari topik-komentar rečenica, iz praktičnih razloga ćemo nastaviti ovaj specifični redosljed konstituenata obilježavati kako je u literaturi ustaljeno.

informacije, zbog čega je diskursni topik stabilan, te je za očekivati da dominira red riječi GS. U narativnim tekstovima, u kojima se uvode likovi i referenti i opisuju događaji dominira red riječi GS. U konverzaciji se diskursni topik mijenja, često zajedno sa govornikom, koji ističe sebe, tako da je upotreba ličnih zamjenica česta, a red riječi promjenljiv. Kada se glagol pomjera prema finalnoj poziciji, on je dio nove informacije. Zato je logično da se u ekspozitornim tekstovima često upotrebljava rečenica sa strukturom topik-komentar. Na tragu ovog zaključka, do kojeg su došli različiti lingvisti, je i sociolingvistički okrenuto Perkinsonovo istraživanje, u kojemu iznosi činjenicu da red riječi GSO odlikuje novinske izvještaje i emocionalno neutralne tekstove, dok SGO karakteriše kolokvijalni jezik i emocionalno obojene tekstove.²¹⁰

Razlozi zašto se odabire struktura topik-komentar, a ne rečenički obrazac GSO ponekad nisu u informacionoj strukturi rečenice ili markiranom topiku, već u opoziciji između svršenosti i trajnosti radnje. Redoslijed riječi GS često podrazumijeva upotrebu glagola u perfektu i denotira svršenost i sukcesivnost, semantičku vrijednost kontinuiranosti i progresa. S druge strane, red riječi SG nerijetko podrazumijeva upotrebu glagola u imperfektu, te, prema tome, denotira radnju u trajanju i istovremenosti, semantičku vrijednost permanentnosti i općeg stanja stvari i nedinamičko svojstvo glagola koji izražava habitualnost.

Izvrstan dokaz ove tvrdnje je upotreba “rečenice stanja” (*ḡumla ḥāliyya*).²¹¹ Jedna od nekoliko njenih strukturnih varijanti je upravo veznikom و sindetski vezana struktura SGO sa ličnom zamjenicom na poziciji subjekatskog topika. Ovu je rečenicu teško klasificirati, budući da je formalno nezavisna, dok semantički modificira subjekt ili, nešto rjeđe, neki drugi element glavne rečenice. Kada se vezuje za subjekt, važno je istaći značaj kontinuiranog topika: أَبْعَدْتُ الْفِكْرَةَ، وَ أَنَا أَنْظُرُ فِي وَجْهِهِ، أَنْ يَكُونَ قَاتِلًا (موسم: الهجرة إلى الشمال، ٢٤) (*Posmatrajući to lice, odbacih ideju da je ubica (Sezona seobe na sever, 17)*).²¹² Kad se pak vezuje za neki drugi element, rečeni-

²¹⁰ Upor.: Dilworth B. Parkinson, “VSO to SVO in Modern Standard Arabic: A Study in Diglossia Syntax”, *Al-‘Arabiyya*, Vol. 14, 1981., *passim*.

²¹¹ Upor.: T. Pashova, “The VS/SV Alternation in Modern Written Arabic from a Textual Perspective”, *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 42, Harrassowitz, 2003., str. 16.

²¹² U ovom primjeru, rečenica stanja razdvojila je imenicu u funkciji direktnog objekta (*ideja*) i njen komplement, rečenicu (*da je ubica*). Prevodilac je rečenicu stanja preveo kako se uobičajeno prevodi, sintagmom sa glagolskim prilogom sadašnjim, ističući time istovremenost radnji u glavnoj i rečenici sa strukturom topik-komentar, ali i istovjetnost subjekta, odnosno topika.

ca stanja signalizira promjenu topika i nerijetko se prevodi vremenskom rečenicom uz upotrebu subordinatora *dok* za izražavanje istovremenosti glagolskih radnji: تَقَرَّسْتُ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ يَنْفُتُ الدُّخَانَ بِبُطْءٍ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٢٤) *Oštro mu se zagledah u lice dok je lagano odbijao dimove...* (Sezona seobe na sever, 17). Nije rijedak slučaj da se ovakve sindetski vezane rečenice stanja prevode relativnim rečenicama, čime se zadržava funkcija modifikativnog dodatka: وَ الْحَزِينُ وَلِيُّ صَالِحٍ وَ هُوَ لَا يُصَادِقُ أَحَدًا إِلَّا إِذَا أَحَسَّ فِيهِ ... قَبَسًا مِنْ نُورٍ (عرس الزين، ٨٢) *a taj Hanin je bio sveti čovjek koji nije uživao u društvu neke osobe a da u njoj nije naslutio tračak duhovnog svjetla* [*The Wedding of Zein and other stories*, 93-4].

Subjekatski topik u predglagolskoj poziciji katkada referira na topik od posebnog značaja za govornika. Ovim se objašnjava pojava reda riječi SG u naslovima novinskih članaka.²¹³ Naslovi su obično imeničke fraze u formi eliptičnih rečenica obično svedenih na topike, ekvativne rečenice ili strukture SGO. Veoma je interesantno da se u naslovu upotrebljava glagol u prezentskoj formi, a prva rečenica teksta, koja često ponavlja vijest iz naslova obično uzima obrazac GSO uz upotrebu perfekta. Razlozi takvoj inverziji reda riječi i asimetriji glagolske kategorije vremena pragmatičke su naravi. Obično izbor vremena u naslovu ovisi o faktoru utjecaja događaja na trenutnu situaciju. Ukoliko utjecaj događaja i dalje traje i u vrijeme objavljivanja vijesti rezultat će biti redosljed SGO u naslovu. Početak članka vratit će strukturu GSO, tipičnu strukturu novinskog stila kojeg karakterizira naglašena hladna objektivnost iza koje nestaje autor. Na primjer u naslovu stoji: الدَّخْلِيَّةُ تُعِدُّ مَشْرُوعًا لِتَكْوِينِ أَعْوَانٍ مُتَخَصِّصِينَ *Ministarstvo unutrašnjih poslova priprema projekat za obuku specijalnih agenata*, a prva rečenica članka glasi: أَعَدَّتْ وَزَارَةُ الدَّخْلِيَّةِ مَشْرُوعًا لِتَكْوِينِ أَعْوَانٍ سُلْطَانِيَّةٍ *Ministarstvo unutrašnjih poslova pripremila je projekat za obuku specijalnih agenata u urbanim područjima iz različitih disciplina...* [*al-Šabāḥ*, 6. juni 2011., 8].

Među člancima postoje stanovite razlike u upotrebi ove ili one rečeničke strukture, što proizlazi iz žanrovskih ili tematskih ograničenja. Red riječi SGO češći je u sportskim rubrikama, rubrikama posvećenim javnom životu ili kulturi življenja. “Ozbiljne” teme, poput religije, politike i prava su na kraju kontinuuma, tj. imaju jako nizak postotak upotrebe ovih rečeničkih struktura.²¹⁴ Dakako, i ove, kako smo ih nazvali “ozbiljne” teme,

²¹³ Nije rijetkost da se glagoli elidiraju u naslovu, čime se topik dodatno markira i ističe.

²¹⁴ Parkinson je u svojim statističkim istraživanjima zapazio da “intelektualci” za razliku od “aktivista” više koriste red riječi GSO, budući da su orijentirani na obrazovanu elitu,

mogu uključiti emocionalne pasaže, gorljivu argumentaciju, subjektivne opservacije, a taj prelaz iz monotonog, informativnog, suhoparnog sadržaja ka koloritnom, izražajnom, slikovitom, postiže se često upravo promjenom rečeničkog modela i češćom upotrebom redosljedja riječi SGO.

Red riječi SG može se javiti u različitim kontekstima. Ovaj red riječi može izražavati izmjenu topika uz semantičku podudarnost komentara, čime se dva iskaza čvršće povezuju, na primjer: *فَلَا هُوَ يَصْغُرُ جَدَّهُ، وَ لَا الْجَدُّ ...: on nije bio mlađi od svog djeda niti je djed bio mlađi od svog unuka* [Bandarshah, 84]. Upotreba reda riječi SG česta je u podtipu nabiranja kada je u koordiniranoj rečenici subjekt semantički povezan sa imeničkom frazom iz prethodne rečenice, tako da imamo progresiju tema. U primjeru koji slijedi, imenička fraza *جَرِيدُ النَّخْلَةِ* (*palmino granje*) u funkciji informacionog fokusa u okviru poretka GSOAdv semantički je povezana sa topikom *هِيَ* (*ona* - lična zamjenica anaforički referira na imenicu *palma*), a on sa topikom *شَعْرُهَا* (*njeno lišće*) u strukturama SG: *رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى جَرِيدِ النَّخْلَةِ الْيَابِسِ. نَعَمْ، إِنَّهَا سَاخَتْ كَمَا سَاخَ، وَ شَعْرُهَا سَقَطَ كَمَا سَقَطَ* (*Podiže glavu prema suhom palminom granju. Da, ona je porasla kao što je on porastao i lišće joj je opalo kao što je njemu opala kosa* [Bandarshah, 87]).²¹⁵ Nekada se red riječi SG javlja iz čisto formalnih razloga - da bi se ostvario sintaksički paralelizam sa repeticijom topika ili bez nje: *مُصْطَفَى سَعِيدٌ يَضْحَكُ، مُصْطَفَى سَعِيدٌ يَكْتُبُ، مُصْطَفَى سَعِيدٌ يَسْبَحُ ...* (موسم) (*Mustafa Said se smeje, Mustafa Said piše, Mustafa Said pliva...* (Sezona seobe na sever, 115).

3.3.2.4. Invarijabilnost inicijalne pozicije dislociranog elementa

Redosljed riječi SGO u rečenici može biti gramatikaliziran iza nekoliko funkcionalno heterogenih partikula, subordinatora, koordinatora, kompletizatora i rečeničkih priloga, koje iza sebe zahtijevaju imeničku frazu u akuzativu, bez obzira na njenu funkciju u rečenici.²¹⁶ Takvu rekciju imaju sljedeće partikule: *إِنَّ* (*zaista*), *أَنَّ* (*da*), *لَكِنَّ* (*međutim, ali*), *لَعَلَّ* (*možda, vjerovatno*), *كَأَنَّ* (*kao da*) i *كَلَيْتَ* (*kamo sreće*). Najfrekventnije u tekstovima

a ne širu javnost (vidi: Dilworth B. Parkinson, "VSO to SVO in Modern Standard Arabic: A Study in Diglossia Syntax", *Al-'Arabiyya*, Vol. 14, 1981., str. 32).

²¹⁵ Izmjena topika promjenom redosljedja riječi i tematska progresija u ponuđenom primjeru stilski je izražajnija zbog realizirane repeticije, a u posljednjoj rečenici uz repeticiju polisemne lekseme *شَعْرُ* u značenju *kosa* i *lišće* ostvaren je hijizam, paralelizam dodatno ojačan ukrštenim redosljedom korespondirajućih elemenata rečenica.

²¹⁶ Tačnije, njena funkcija uvijek je funkcija topika, koji može biti koreferencijalan sa subjektom, objektom i td.

različitih funkcionalnih stilova svakako su prve dvije. Prva partikula, إِنَّ, nerijetko se definira kao partikula koja “naglašava funkciju topika imenice ili zamjenice koja joj slijedi”,²¹⁷ odnosno, smatra se sredstvom intenzifikacije, dislokacije i fokalizacije.²¹⁸ Treba biti oprezan pri ovakvim opisima. Bez obzira na to koliko su ove pratikule sudbinski vezane za strukturu topik-komentar, one često služe samo kao katalizator promjene redoslijed da riječi, istovremeno potvrđujući istinitost propozicije. Ovakva struktura specifičan je postupak preuređivanja sintaksičke konstrukcije upotrebom relacionih riječi, prvenstveno rečeničkih priloga, kao posebnih formi i sredstava kojima se smisaono i emfatički ističe jedan ili više elemenata. U semantičkom smislu, partikula إِنَّ oslobađa sagovornika svake sumnje u istinitost iskaza: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٣٠) *Ja ne tražim od tebe da vjeruješ u ovo što ti pričam (Sezona seobe na sjeveru, 20)*, dok لَكِنَّ služi da ukloni presupozicije sagovornika, tj. da izdvoji ili isključi dio ili cijeli sadržaj koji bi sagovornik mogao uključiti u kontekst,²¹⁹ kao u primjeru: (كلمة معمر القذافي) *Ali, šta je ovaj čovjek za Tunis uradio osim dobrih stvari* [govor Muamera Gadafija].²²⁰ Upotreba ovih partikula afirmira ili naglašava pragmatičke razloge dislokacije subjekta, poput slučajeva kada govornik želi pobiti stav ili iskaz sagovornika, kada govornik želi izreći pohvalu ili pozitivno mišljenje o nekome ili nečemu, u svrhu uvjeravanja i eliminiranja sumnje kod sagovornika, tješnja sagovornika, afirmiranja nečeg što je ranije negirano u diskursu i td.

Naravno, ove partikule uvode sve tipove strukture topik-komentar. Rečenica iza uvodnih rečeničkih partikula može biti bezglagolska, ekvativna struktura topik-komentar, kao na primjer: فَإِنَّ جَلَالَۃَ الْمَلِكِ لَدَيْهِ الْاِحْتِصَاصُ وَ...

²¹⁷ W. Fischer, citiran prema: Ariel A. Bloch, *Studies in Arabic Syntax and Semantics*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1986., str. 105.

²¹⁸ Nije beznačajna činjenica da se topikalizacija direktnog objekta zbog padežnog konflikta nikada ne vrši iza uvodnih rečeničkih partikula.

²¹⁹ Kada arapski gramatičari govore o ovoj partikuli, govore o naknadnom ograničavanju (*al-'istidrāk* ili *al-tadārūk*) i jednoj vrsti restrikcije značenja (*al-qaṣr*) suda izraženog u prvom iskazu. Ova restrikcija može biti restrikcija individualiziranja (*qaṣr al-'ifrād*), koja podrazumijeva isključivanje dijela sadržaja prvog dijela iskaza, i restrikcija reverzije (*qaṣr al-qalb*), koja označava nijekanje komunikacijskog značaja cijele prethodne rečenice (upor.: Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2007., str. 42.).

²²⁰ Doslovan prijevod primjera glasilo bi: *Ali, čovjek, šta je uradio za Tunis, osim dobrih stvari.*

...الصَّلَاحِيَّاتُ فِي فَلِسْطِينِ كُلهَا (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ١٤) *tako da Njegovo Veličanstvo ima nadležnosti i ovlasti u cijeloj Palestini [al-Dīblūmāsī, novembar 2006., 14].*²²¹

Dislokacija jeste primarno fenomen nezavisne rečenice. Međutim, imenička fraza može biti dislocirana i u okviru zavisne rečenice u funkciji komplementa nakon glagola tipa *vjerovati, misliti, smatrati*, na primjer:... فَهَمْ يُدْرِكُونَ أَنَّ هَذِهِ الْفَتَاةَ الْغَاضِبَةَ الْعَيْنَيْنِ الْوَقُورَةَ الْمُخَيَا، يَضُمُّ صَدْرُهَا عَلَى أَمْرٍ تَخْفِيهِ عَنْهُمْ (عرس الزين، ٣٤) ..., *jer su shvatili da ova djevojka sumornih očiju, časna i dobrodušna, čuva u svom srcu nešto što od njih krije [The Wedding of Zein and other stories, 53].*²²² Isto tako, dislokacija je moguća i u okviru ekvativne rečenice bilo da je ostvarena u subjekatskoj ili predikatskoj rečenici, kao što je klauza u sljedećem primjeru u funkciji imenskog predikata uvedena komplementizatorom أَنْ: وَ لَعَلَّ أَحَدَ أَسْبَابِ صِدَاقِي مَعَهُ، أَتَيْتِي مُنْذُ صَغَرِي *Možda je jedan od razloga naše bliskosti bio taj što je moja mašta odmalena vapila za pričama iz prošlosti (Sezona seobe na sever, 8).*²²³

Kratki osvrt na upotrebu ove grupe polifunkcionalnih partikula ispred strukture SGO, može biti podesan pragmatički preludij za dodatno objaš-

²²¹ Kako bismo uklonili svaku mogućnost pogrešnog zaključivanja, treba istaći da je ova rečenica, iako prevedena zavisnom posljedičnom rečenicom, zapravo nezavisna rečenica. Naime, koordinator فَ، koji izražava vremensku sukcesivnost dviju nezavisnih rečenica, u ovom slučaju izražava i logički uzročno-posljedični odnos, koji u prijevodu mora naći svoj izraz.

²²² Doslovni prijevod bi glasio: ...*jer oni su shvatili da ova djevojka sumornih očiju, časna i prostodušna, njeno srce čuva nešto što od njih krije.*

²²³ Doslovan prijevod primjera bi glasio: *Možda je jedan od razloga moje bliskosti s njim bio taj što sam ja, odmalena, moju maštu su brusile priče iz prošlosti.* Smatramo da je u ovom primjeru enklitička forma lične zamjenice iza komplementizatora pravi dislocirani topik, budući da je uobičajeno da se glagolska rečenica, kao “arbitrarni izbor govornika”, iza komplementizatora koji zahtijeva imeničku frazu uvede “anticipatornom” zamjenicom (upor.: El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 337.). Ova zamjenica, u tradicionalnoj arapskoj gramatici nazvana *damīr al-ša'n* (*zamjenica stvari, pripovjedanja ili omnireferentna zamjenica*), kao i partikula *ma* za anuliranje rekcije, može se interpretirati jedino kao pleonastički nereferencijalni element, prazna umetnuta kategorija što služi kao formalni topik kojim se anticipira cijela klauza koja slijedi. Treba povući strogu granicu između dislociranog subjekta i ove nereferentne zamjenice predstavljene invarijabilnom formom enklitike lične zamjenice trećeg lica muškog roda jednine. Ova zamjenica dozvoljava da se na poziciji predikata javi konstrukcije poput različitih glagolskih klauza ili rečenice sa apsolutnom negacijom, recimo, koje ne bi bile prihvatljive ukoliko bi poziciju topika zauzimala referentna imenička fraza.

njenje zašto smo se, u izboru između dislokacije i topikalizacije, u strukturnom opisu strukture SGO opredijelili za dislokaciju. Naime, anteponiranje subjekta, prema nekim autorima, može se smatrati i dislokacijom i topikalizacijom, kada subjekt zadobija pragmatičku funkciju kontrastivnog fokusa. Mi smo prednost dali dislokaciji, a kontekst će nam nagovijestiti da li se radi i o mogućem fokusu. Tvrdimo da topik u okviru strukture topik-komentar može imati funkciju kontrastivnog fokusa. Štaviše, vrlo često ima upravo tu funkciju. Topik, kao data informacija u poruci, pragmatički se logično povezuje sa kontrastivnim fokusom, budući da se samo poznati entiteti mogu kontrastirati. Kontrastivni fokus nije uvijek poziciono određen, ali je najčešće u tematskoj poziciji. Budući da se kontrastivni fokus javlja u kontekstu informacije koja je u suprotnosti sa informacijom što je ima sagovornik, arapski retoričari su takve kontekste opisali i nekim formalnim obilježjima, najčešće partikulama kojima se potvrđuje rečenički sadržaj (*al-mu'akkadāt*), kao što su opisani rečenički prilozi.

Kada smo govorili o topikalizaciji adverbijala, naglasili smo, prema našem mišljenju, važnu strukturnu činjenicu - da takve rečenice obavezno imaju redoslijed riječi AdvG... Ova distribuciona činjenica i činjenica da smo odbacili korpusom neovjeren potencijalni rečenički obrazac OSG, uz sve spomenute značajke strukture topik-komentar, dokazi su da je struktura SGO prije primjer dislokacije nego topikalizacije. Dakle, javljanje nekog rečeničkog konstituenta ispred dislociranog elementa nije moguće. Iz ovog pravila isključuje se pomoćni glagol *كَانَ*, koji učestvuje u tvorbi složenog glagolskog vremena, ili, bolje reći, koji postavlja vremenski okvir ostvarenoj predikaciji. U tom slučaju topik razbija sintaksički složenu konstrukciju *كَانَ اللَّيْلُ قَدْ بَوَّيَ أَقْلَهُ جِئِن فَمَثٌ مِنْ عِنْدِ مُصْطَفَى... (موسم:)* *كَانَ قَدْ بَوَّيَ*, kao u primjeru: *Od noći bijaše ostalo još samo malo kad se rastadoh od Mustafe Saida (Sezona seobe na sever, 42)*. Javljanje ovog glagola dokida utvrđeno pravilo tako što omogućava anteponiranje situativnih adverbijala, kontekstualno izrazito uključenih, sa izraženim deiktičkim elementima. One se javljaju kao “spoljašnji” topik koji predstavlja situativni okvir poruke, kao u primjeru: *فِي هَذَا الْمَكَانِ نَفْسِهِ، فِي وَقْتٍ مِثْلِ هَذَا، فِي ظِلَامٍ مِثْلِ هَذَا، كَانُ صَوْنُهُ يَطْفُو كَأَحْوَاتٍ مَيَّتَةٍ طَافِيَةٍ عَلَى سَطْحِ الْبَحْرِ Na ovom istom mjestu, u ovo isto vrijeme, u istoj ovakvoj tami, njegov glas je plutao poput mrtvih riba kad plutaju po površini mora (Sezona seobe na sever, 79)*.

Korpus je pokazao da se ispred dislociranog elementa nesmetano mogu javiti tekstualni konektori kao organizatori teksta. Njihova je inicijalna pozicija osigurana činjenicom da se ponašaju kao adverbijali što ne ostvaruu

ju semantičku vezu sa porukom, već izražavaju odnos govornika prema njoj ili je povezuju sa prethodnim prethodnom, kao što se može vidjeti u sljedećem primjeru gdje imamo prijedložnu frazu u funkciji konektora objašnjavanja: (ركازات) لِلتَّبْسِيطِ عَلَى الْقَارِي الْعَادِي، الْيُورَانِيَوْمُ يُوجَدُ عَلَى شَكْلِ خَامَاتٍ (ركازات) (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ٢٧) *Da pojednostavimo običnom čitaocu, uranij se nalazi u formi rude metala...* [*al-Dīblūmāsī*, novembar 2006., 27]. Primjetno su frekventniji primjeri rečeničke strukture SGO uvedene resumptivnom partikulom ف koja markira rečenički stvarni početak ili njenu granicu iza nekog od konektora u službi organiziranja teksta, kakvi su konektori suprotnosti u sljedećim primjerima: بِدَأَتْ أُرُوبًا تَنْظُرُ إِلَى مَنطَقَةِ الْخَلِيجِ؛ نَظْرَةٌ إِسْتِرَاتِيجِيَّةٌ أَعْمَقُ... وَ مَعَ ذَلِكَ، فَإِنَّ أُرُوبًا لَمْ تَصِلْ بَعْدُ إِلَى مَرَحَلَةٍ أَنْ تُكَوِّنَ بَدِيلًا لِلْوَلَايَاتِ الْمُتَّحِدَةِ الْأَمْرِيكِيَّةِ بِوَصْفِهَا الْقُوَّةَ الْعَسْكَرِيَّةَ الْمُهِيمَةَ عَلَى الْمَنطَقَةِ (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ٦٥) *Evropa je počela gledati na područje zaljevskih zemalja strateški dalekosežnije... Uprkos tome, Evropa još nije dosegla razinu koja bi joj omogućila da zamijeni Sjedinjene Američke Države kao dominantnu vojnu silu u regiji* [*al-Dīblūmāsī*, novembar 2006., 65] وَ رَعِمَ الْمَثَلُ الْقَدِيمُ الْقَائِلُ: «أَنَّ الْمَالَ لَا يُمَكِّنُهُ شِرَاءُ الْخُبِّ»، فَإِنَّ هَذِهِ السَّيِّدَةَ الَّتِي طَلَّقَتْ مَرَّتَيْنِ وَ تَدْعَى سَانْدِي فيرنث *Uprkos staroj poslovi koja kaže da novac ne može kupiti ljubav, ova gospođa koja se razvela dva puta i koja se zove Sendi Firt pristala je da se proda onome koji plati više* [*al-Waṭan*, 24. juni 2010., 19] i td.

Na koncu se nameće pitanje koliko je redosljed riječi SGO markiran. Ako prihvatimo kao tačno mišljenje da je red riječi GS neutralan, onda se red riječi SG javlja kao markiran, jer svako odstupanje od neutralnog ima obilježja markiranog iskaza. Ono što se mora imati u vidu jest činjenica da je struktura topik-komentar, iako “nosi znatne potencijale ekspresivnosti”,²²⁴ što smo, nadamo se, pokazali u dosadašnjem izlaganju, u arapskom jeziku manje obilježena nego u jezicima u kojima topik u istaknutoj poziciji nije dominantan. Bitna značajka redosljeda SGO jest izostanak resumptivne zamjenice koja kodira funkciju topika u okviru komentara, što formalnu markiranost čini teže uočljivom. Isto tako, restrikcije u redu riječi kada je topik tematizirani subjekt labavije su od linearnih restrikcija kada je topik tematizirani objekt. Na kraju, više puta spomenuta činjenica da je frekventnost upotrebe mjerilo (ne)markiranosti, podstakla je neke autore da prihvate obrazac SGO kao osnovni red riječi u arapskom

²²⁴ Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., 233.

jeziku. Kada povežemo strukturne karakteristike i komunikacijske uloge ovog rečeničkog modela, možemo se složiti sa Mirghanijem i nazvati ga kvazimarkiranim redom riječi.²²⁵

3.3.2.5. Konstrukcija ... فَ ... أَمَّا kao prominentni mehanizam dislokacije

Dislociranu imeničku frazu može uvesti element **أَمَّا**, kojeg smo već spomenuli kao univerzalno sredstvo tematizacije, dok početak komentara signalizira resumptivna partikula **فَ**, koja nema prijevodni ekvivalent u bosanskom jeziku. Spomenuta strategija tematizacije i ranije opisana dislokacija za rezultat imaju dvije strukturno identične rečenice, ukoliko zanemarimo prisustvo, odnosno odsustvo dvaju spomenutih elemenata. Postavlja se pitanje koja je svrha umetanja ovih elemenata. Upotrebom ovog mehanizma najčešće se markira novi rečenički topik. Međutim, treba imati u vidu da se markiraju i odnosi između referenta dislociranog konstituenta i drugih elemenata u tekstu.

Upotrebom spomenutog mehanizma dislokacije postiže se specifična modifikacija strukture topik-komentar kojom se predikacija dodatno ojačava, a topik postaje naglašeniji i markiran, kao u primjeru: **أَمَّا عُتْوَانُ الْفِيلْمِ فَاخْتَارَتْهُ الْمُخْرَجَةُ لِنَقُولَ مِنْ خِلَالِهِ إِنَّ كُلَّ الَّذِينَ مَرُّوا فِيهِ أَتَوْا مِنْ مَكَانٍ جَمِيلٍ ... (الوطن، ٢٦، ١١)** *A što se tiče naslova filma, rediteljka ga je izabrala kako bi kroz njega poručila da su svi oni koji su kroz film prošli došli iz jednog lijepog mjesta...* [*al-Waṭan*, 26. juni 2010., 11]. Ova funkcija konstrukcije ... فَ ... أَمَّا se ističe u slučaju kada informacioni fokus prethodne rečenice postaje naglašenim topikom naredne. U primjeru koji slijedi, pokazna zamjenica **هؤلاء** (*ovi*) referira na **أَصْحَابَ هَذِهِ الْمُبَادَرَةِ (pokretači ove inicijative)** iz rematskog segmenta prethodne rečenice: **أَمَّا هَؤُلَاءِ فَهُمْ مُفْتَبِعُونَ مِنْ جِهَتِهِمْ بِأَنَّ: (الوطن، ٦٢ يونيو ٢٠١٠، ٥)** *Što se njih tiče, oni su sa svoje strane uvjereni da je politička reforma koju propagiraju...* [*al-Waṭan*, 26. juni 2010., 5].

Ovom konstrukcijom se implicira ili dodatno markira kontrast između dvaju topika koji se uspoređuju,²²⁶ a tu funkciju jednostavna struktura topik-komentar ne mora implicirati. Tako u primjeru: **كُنْتُ أَسْمَعُ سَلْمَى مُتَكَلِّمَةً:**

²²⁵ Vidi: El-Sayed Osman Mirghani, *On the Communicative Role of Word Order in Written Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University of Salford, Salford, 1989., str. 135.

²²⁶ Kako smo vidjeli kada smo govorili o isticanju promjene topika promjenom rečeničkog modela, tj. prelaskom sa redosljed elemenata GSO na SGO, topici koji se kompa-

وَ عَوَاطِفِي تَنْمُو وَ صَدْرِي يَصِيقُ ...، أَمَا الشَّيْخُ فَكَأَن يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَ جَسَدُهُ الْمَهْرُولُ يَهْبُطُ
 (الأجنحة المتكسرة، ٧٣) *Slušao sam Selmu dok su mi osjećanja bujala a grudi postajale sve tješnje... Starac ju je posmatrao, onako uvela tijela što je lagano tonulo među jastuke i naslone... (Slomljena krila, 86)* imamo ekspliciran kontrast topika izražen kroz simultanost radnji i njihove semantičke odnose suprotnosti. Ovakav kontrast mora se jasno razlikovati od kontrastivnog fokusa. Ipak, ne treba zanemariti i takvu funkciju ove strukture, kakva se realizira u sljedećem primjeru: فَأَيْتَهُ: أَمَا أَنَا، فَإِنَّهُ: يُخَامِرُنِي ذَلِكَ الْإِحْسَاسُ الَّذِي اعْتَرَانِي لَيْلَةَ سَمِعْتُهُ، فَجَاءَهُ وَ عَلَى غَيْرِ اسْتِعْدَادٍ مَيِّي، يَفْرَأُ شِعْرًا (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٩) *Mene, pak, još uvijek opsjeda taj osjećaj koji sam imao one noći kada sam ga, potpuno nepripremljen i zapanjen, čuo kako govori poeziju na engleskom jeziku... (Sezona seobe na sjever, 39)*. Dislokacijom lične zamjenice prvog lica isključuju se svi entiteti, ranije navedeni, na koje bi se eventualno mogla odnositi predikacija.

Izmjena i nabranje topikâ nerijetko su razlog preponiranja imenske komponente u različitim jezicima. U novinskom tekstu, gdje imamo čestu izmjenu govornika, dešava se da čitav niz odlomaka započne vlastitim imenom kao topikom u konstrukciji...أما... Isto tako se u deskriptivnim tekstovima izmjena topika postiže ovim mehanizmom. Na primjer, u rečenici: أَمَا التَّرَاسُ فَقَدْ حَرَصَتْ مِنْ خِلَالِهِ الْمُهَنْدِسَةُ دِينَا عَلَى إِضْفَاءِ جَوِّ مِنَ النُّعُومَةِ عَلَى أَرْضِيَّاتِ ذَاتِ لُونٍ بِنَفْسَجِيٍّ بَهِيحٍ وَ مَقَاعِدِ مَرِيحَةٍ مِنَ الْبُوصِ (روتانا، ١٩ سبتمبر ٢٠٠٧، ١٣٢) *A terasom je projektantica Dina željela postići osjećaj ugodnosti na gostođ ljubivim ljubičastim podovima i udobnim stolicama od bambusa [Rūtānā, 19. septembar 2007., 132]* u funkciji topika imamo imenicu التَّرَاسُ (*terasa*), nakon što su istim mehanizmom, u odlomcima koji joj prethode, uvedeni topici: الأَرْضِيَّاتِ (*podovi*) i البُوصِ الأَجْرَةُ (*druga vrata*).

Kada je u pitanju upotreba konstrukcije ...أما... ف...، primjećujemo još jednu značajnu činjenicu. Naime, na poziciji topika se može naći cijela rečenica, češće nego li se nađe u funkciji subjekta u okviru ekvativne rečenice, kao u primjeru: أَمَا أَنْ تَجْعَلَ الْأَرْقَامَ تَقُولُ شَيْئًا دُونَ آخَرَ، فَذَلِكَ شَأْنُ الْحُكَّامِ وَ رِجَالِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧٣) *Ali da natera brojeve da kazuju jedno a ne drugo, to je posao vladara i političara (Sezona seobe na sever, 52)*.

Posebno interesantna je tematizacija prijedložne fraze, tako da se komentar odnosi na njen zavisni član, sa kojim resumptivna zamjenica stoji u koreferencijalnom odnosu, kao u primjeru: أَمَا بِخُصُوصِ الْإِنْخِرَاطِ الثَّرَكِيِّ فِي:

riraju ne moraju biti dio strukture topik-komentar. Jedan od njih uglavnom je subjekt u okviru rečeničkog obrasca GSO.

القَضِيَّةِ الْفِلِسْطِينِيَّةِ فَلَهُ شَوَاهِدٌ عَدِيدَةٌ كُلُّهَا تَصُبُّ فِي مَعْنَى وَاحِدٍ (الوطن، ٢٦ يونيو ٢٠١٠، ٨) *O turskoj umiješanosti u palestinsko pitanje ima mnogo dokaza, a svi se oni svode na jedno...* [al-Waṭan, 26. juni 2010., 8]. Na imeničku frazu الإِنْخِرَاطُ التُّرْكِيُّ (*turska umiješanost*), koja je došla kao komplement složenog prijedložnog izraza بِخُصُوصٍ (*o, u vezi*), referira resumptivna zamjenica u okviru prijedložne fraze u funkciji predikata ekvativne rečenice sa izražanim posesivnim odnosom (*U vezi turske umiješanosti u palestinsko pitanje, za nju postoje dokazi...*). U rečenici se ispoljava nedosljednost u konstruiranju pravilne strukture. Kako početak rečenice ne odgovara njenom nastavku, može se govoriti o “nepravilnom” slijedu elemenata, ili specifičnom tipu anakoluta kojim se postiže dodatno isticanje topika u inicijalnoj poziciji. Na taj način se, osim pozicijom, topik dvostruko markira leksičkim sredstvima (partikulom أَمَّا i prijedložnim izrazom بِخُصُوصٍ). Kada posmatramo strukturu u cjelini, čini se kao da je elidiran početak komentara, koji bi se mogao rekonstruisati riječima: *valjalo bi reći da ili može se reći da...* Ovakva konstrukcija izuzetno je česta u novinskom funkcionalnom stilu, a upotrebljava se i u naučnom, budući da je njena temeljna značajka u informativnoj funkciji teksta isticanje aktivnosti govornika i pasivnosti sagovornika.

3.3.2.6. Višestruka dislokacija

Ispred glagola namanje dvije pozicije rezervirane su za imeničke konstituente - dislocirani subjekt i eventualno fokalizirani objekt. Ovaj redosljed konstituenata (SOG) je, prema teoriji koju smo izložili, dozvoljen, ali moramo reći da je njegova realizacija izuzetno rijetka. Pronađen je tek u sakralnom funkcionalnom stilu, Tekstu koji na specifične informacione zahtjeve odgovara specifičnom upotrebom stilskih sredstava, ali i strukturnih modela: أَهْؤُلَاءِ أَيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ... ..: “*Zar su ovi vama klanjali se?*” (Kur’an, 34:40). Dakle, ovaj ajet, sa strukturom potpunog pitanja, zahtijeva potpunu informaciju. Iza upitne partikule imamo strukturu topik-komentar sa čak dva zamjenička elementa, u kojoj dislocirani subjekatski topik هَؤُلَاءِ (*ovi*) stoji u koreferencijalnom odnosu sa markerima broja u glagolskoj formi كَانُوا يَعْبُدُونَ (*klanjali su se*). Komentar je glagolska rečenica sa izvršenom topikalizacijom, tj. pomjeranjem direktnog objekta sa njegove primarne postglagolske pozicije. Fokalizacijom direktnog objekta u formi rastavljene lične zamjenice u akuzativu أَيَّاكُمْ (*vama*), o kojoj smo već govorili, postiže se snažno kontrastiranje fokusa u značenju *vama (melekima), a ne Meni (Gospodaru svjetova)*. Ovaj ajet je sintaksički kompleksna i ne-

obična struktura. Izborom obilježene strukture topik-komentar, a potom premještanjem elemenata unutar nje, nije očuvana samo rima i specifična ritmizacija Teksta, već su ispoštovani svi principi komunikacijskog dinamizma, koji podrazumijeva da se tekstualno uključene i diskursno poznate jedinice nadju pomjerene naprijed u rečeničkoj strukturi.

Prethodni primjer pokazao je da je u arapskom jeziku moguće da se u predglagolskoj poziciji nađu i topik i fokus, s tim da topik mora biti dislociran element. Topikalizacija ispred dislociranog elementa nije dozvoljena, kako smo već utvrdili odbacivši redosljed konstituenata OSG i AdvSG. No, postavlja se pitanje da li je moguća dvostruka ili višestruka dislokacija. Većina arabista smatra da arapski jezik dopušta višestruku dislokaciju.²²⁷ Višestruka dislokacija je postupak koji podrazumijeva da komentar primarnog topika ima strukturu topik-komentar, s tim da resumptivna zamjenica prvog topika mora biti spojena sa topikom druge strukture, a nikako ne može biti dio sekundarnog komentara.²²⁸ Beeston eksplicitno odbacuje mogućnost pojave dodatnih unutrašnjih subordiniranih topika, koje Lewkovicz dozvoljava. Prema Beestonu, treći umetnuti topik može biti samo lična zamjenica koja služi za rastavljanje subjekta i određenog predikata u ekvativnoj rečenici. Objasnjavajući primjere pojave ove zamjenice, kaže da je neki drugi autori smatraju isključivo kopolativnom zamjenicom i osporavaju joj status trećeg topika. Zato tvrdi da su prihvatljive maksimalno dva topika sukcesivno raspoređena, kao na primjer: هَذِهِ الْقَرَارَاتُ ظَاهِرُهَا فِيهِ الرَّحْمَةُ *U vanjštini ovih odluka je milosrđe.*²²⁹

Unisonost lingvista razbija El-Yasinov glas, jer on zaključuje da u rečenici može postojati samo jedan topik sa koreferirajućom resumptivnom

²²⁷ Vidi, na primjer: Abdulkhalik K. Alazzawie, *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990., str. 125; Nancy K. Lewkovicz, "Topic-Comment and Relative Clause in Arabic", *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971., str. 824. i dr.

²²⁸ Rečenica هُوَ اللهُ أَحَدٌ *On, Allah je jedan* (Kur'an, 112:1) na poziciji topika ima nereferentnu zamjenicu *On*. Peled navodi mišljenje nekih komentatora *Kur'ana* da je riječ *Allah* istovremeno i komentar primarne klauze i topik sekundarne klauze, budući da se u dubinskoj strukturi ova rečenica iščitava kao da se sastoji od dvije propozicije. Riječ أَحَدٌ se u tom slučaju tumači kao drugi predikat odnosno komentar (*ḥabar tānī*) (upor.: Yishai Peled, "Non-Referential Pronouns in Topic Position in Medieval Arabic Grammatical Theory and in Modern Usage", *ZDMG*, Vol. 140, 1990. str. 14.).

²²⁹ Primjer preuzet iz: A. F. L. Beeston, "Embedding of Theme-Predicate Structure in Arabic", *Language*, Vol. 50, No. 3, 1974., str. 476. Doslovni prijevod bi glasio: *Ove odluke, njihova vanjština, u njoj je milosrđe.*

zamjenicom ili bez nje.²³⁰ Istina, kada navodi primjere jordanskog dijalekta, ističe da je dozvoljena dvostruka dislokacija ukoliko se radi o dislokaciji subjekta. Analiza korpusa standardnog arapskog jezika je ovo zapažanje potvrdila. Naime, drugi topik može biti koreferencijalan sa agensom impliciranim glagolskom formom kojom započinje glagolska rečenica komentara, kao u primjerima: (ضوء البيت، ٤٠) *Imena nekih ljudi njima odgovaraju...* [Bandarshah, 20] و أَنَا دَمِي يَغْلِي وَ فِي رَأْسِي إِي (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩٣) *A meni je krv ključala i u glavi mi je besnela groznica (Sezona seobe na sever, 135).*²³¹

Dvostruka dislokacija se realizira isključivo kao slika komunikacijskog pretjerivanja i to tako što nadređena struktura topik-komentar nosi naglašenu tematsku vrijednost, dok zatvorena subordinirana rečenica sa strukturom topik-komentar dodatno oneobičava iskaz i daje mu ekspresivnu snagu, iako je sama zatvorena i kvazimarkirana.

3.3.2.7. Desna dislokacija – resumptivni topik

Resumptivni topik je element što nosi informaciju za koju govornik prethodno postavlja da je sagovornik zna, ali vjeruje da ju je potrebno ponoviti.²³² Kako je diskursno poznata informacija, a javlja se uglavnom u finalnoj poziciji rečenice, desno dislocirana, resumptivni topik predstavlja neočekivanu informaciju. Mogli bismo reći da imamo strukturni “odraz u ogledalu” rečenice sa strukturom topik-komentar. Ovim topikom razjašnjava se konstituent u okviru predikacije koji nosi informaciju potencijalno nejasnu sagovorniku. Obično je riječ o razjašnjavanju referentnog sadržaja zamjenica u okviru predikacije, bilo naglašanih ili enklitičkih, rjeđe markera roda i broja inkorporiranih u formi glagola. Izražen je kataforički odnos između resumptivne zamjenice i elementa u funkciji resumptivnog topika.²³³ Potpuna imenička fraza u funkciji resumptivnog topika služi rekodi-

²³⁰ Upor.: Mohammed Khalid El-Yasin, “Basic Word Order in Classical Arabic and Jordanian Arabic”, *Lingua*, Vol. 65, 1985., str. 114.

²³¹ Da bismo vjernije približili sam postupak višestruke dislokacije, ponudit ćemo doslovne prijevode ponuđenih primjera: *Neki ljudi, njihova imena, odgovaraju im kao da su za njih stvorena i Ja, moja krv ključa...*

²³² Termin *resumptivni topik* i njegovo određenje preuzeli smo od Kirsten E. Brustad (vidi: *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2000., str. 342.).

²³³ Kufska škola propituje gramatičnost strukture desne dislokacije, budući da, prema njihovom stavu, zamjenica ne može prethoditi antecedentu, tj. nema kataforizacije u

ranju referenta, kako bi se govornik uvjerio da je shvaćen, kao u primjeru: لَكِنَّهُمْ، كَمَا قَالُوا، تَأْمَرُوا ضِدَّهُ، الْمُحَلَّفُونَ وَالشُّهُودُ وَ الْمُحَامِلُونَ وَ الْقُضَاةُ لِيَحْرُمُوهُ مِنْهَا (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨٥) *Ali su se svi oni tada urotili protiv njega – porotnici, svjedoci, odvjetnici i sudije – kako bi mu uskratili toliko očekivani i priželjkivani svršetak (Sezona seobe na sjever, 55)*. U navedenom primjeru u okviru komentara imamo resumptivni topik koreferencijalan sa agensom inkorporiranim u glagolu i izraženim sufiksalsnim markerima za treće lice muškog roda množine.

Kada su pitanju sintaksičko-semantičke značajke resumptivnog topika, možemo reći da su to preslikana obilježja lijevo dislociranog topika. Dakle, riječ je o sintaksički eksternom elementu, koji strukturno nije povezan sa predikacijom, ali je s njom u pragmatičkom odnosu relevantnosti. To je najčešće određen element, koji u svojoj unutrašnjoj strukturi nerijetko sadrži neko deiktičko sredstvo, poput pokazne zamjenice u funkciji determinatora, kao u primjerima: كَانَتْ مَا تَزَالُ تَقُوفُ عَلَى السَّطِّ الْأَخْرَ، بَيْنِي وَ بَيْنَهَا الْبَحْرُ مَا: (دومة ود حامد، ٧٨) *Još uvijek je stajala na drugoj obali i između mene i nje je još uvijek bilo more - ta djevojka širokih usana, velikog nosa i plavih očiju [Dūma Wadd Ḥāmid, 78]* i (دومة ود حامد، ٧٦) *Šta ona ima sa mnom, ova žena? [Dūma Wadd Ḥāmid, 76]*. Katkada uz resumptivnu zamjenicu koreferencijalnu resumptivnom topiku kao koroborativ može doći naglašena lična zamjenica: هَكَذَا عَرَسُوا فِي قُلُوبِ النَّاسِ بَعْضُنَا، نَحْنُ أَبْنَاءُ الْبَلَدِ، وَ حُبُّهُمْ هُمْ الْمُسْتَعْمِرُونَ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٤٨) *Tako su u srca ljudi usadili mržnju prema nama – nama, rođenim sinovima zemlje, a ljubav prema njima – njima, kolonijalistima i došljacima [Sezona seobe na sjever, 47]*.

Resumptivni topik može biti gramatički neodređena imenička fraza, ali sintaksički modificirana i diskursno određena, kao u primjeru: وَ نَظَرْتُ: إِلَيْهِمْ، ثَلَاثَةَ سَنِيحٍ وَ امْرَأَةً شَيْخَةً، ضَحِكُوا بُرْهَةً عَلَى حَافَةِ الْقَبْرِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٠٥) *Gledao sam ih: tri starca i starica koji su se upravo smijali zajedno, a jednom su nogom u grobu [Sezona seobe na sever, 73]*.²³⁴ Kada prono-

arapskom jeziku (upor.: Mohammed A. Farghal, "The Arabic Topic-Comment Structure", *Journal of King Saud University*, Vol. 4, 1992., str. 59-60.). Ovaj stav je semantički utemeljen, ali se njegova opravdanost ne potvrđuje jezičkom upotrebom. Iako je kataforizacija u jezicima uopšte, pa i u arapskom jeziku, izuzetno rijetka, ne postoje ograničenja koja isključuju desnu dislokaciju kao izrazito snažno pragmatičko i stilsko sredstvo.

²³⁴ Sva tri prevodioca u analiziranom korpusu su relativnu rečenicu preveli kao nezavisnu rečenicu. Kao predstavan za sva tri prijevoda izabrali smo sljedeći: *Gledao sam ih: tri starca i starica, upravo su se smijali zajedno, a jednom su nogom u grobu (Sezona seobe na sever, 73)*. Zanimljivo je da se ista imenička fraza može posmatrati kao desno i

minalne riječi upućuju na subsekvens, tj. sadržaj koji slijedi, nastaje stilski figura katafora. Budući da je ovakav postupak u jezicima svijeta izuzetno rijedak, retorička i gramatička katafora se gotovo ne razlikuju, te skoro svaka kataforički upotrebljena zamjenica ima stilski efekt.

Resumptivni topik se po pravilu javlja u nominativu. Međutim, katkada je teško utvrditi da li se radi o resumptivnom topikumu ili o eliptičnom permutativu. Prema Dikovom mišljenju, eksterna pragmatička funkcija *tail*, koja se prevashodno vezuje za resumptivni topik, istovremeno uključuje i primjere što se u gramatici arapskog jezika uklapaju u kategoriju *permutativa* (*al-badal*).²³⁵ Smatramo da je veoma bitno ograditi strukturno i značenjsko polje dislociranog topika (*al-mubtada' al-mu'ahḥar*) i permutativa. Pod permutativom se misli na konstrukciju “kad neka imenica zamjenjuje drugu (užeg značenja)” i “pobliže objašnjava njen pojam”.²³⁶ Ma kako resumptivni topik i permutativ imali slična obilježja, prije svega strukturna, oni predstavljaju dva različita diskursna procesa. Permutativ ima zadatak, ne samo da objasni, već i da modificira i korigira pogrešnu informaciju sadržanu u predikaciji. Otvoreno je pitanje koliko se permutativ može smatrati eksternom funkcijom, budući da i modifikativni i korektivni permutativ ostvaruju užu i čvršću vezu sa antecedentom i predikacijom od bilo kojeg resumptivnog topika. S antecedentom, pored veza koje su inherentne njegovom informacionom statusu, permutativ ostvaruje i strukturne veze, kao što su padež i forma konstrukcije koja se zamjenjuje.²³⁷ U isto vrijeme, permutativ nema ni referencijalnih ni pozicionih ograničenja. S druge strane, resumptivni topik uvijek je u postpoziciji na začelju rečenice. No, kao najvažnija strukturna razlika, treba se navesti činjenica da se u okviru predikacije mora javiti neki signal originalne pozicije dislociranog topika u formi resumptivne zamjenice (naglašene, enklitičke ili nulte), dok permutativ referira na cijeli konstituent, a ne na jedan njegov član.

kao lijevo dislocirani topik, a ista enklitička forma lične zamjenice trećeg lica množine kao kataforički i kao anaforički element.

²³⁵ Upor.: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., 125.

²³⁶ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., 518. U savremenim gramatikama arapskog jezika permutativ i apozicija (*ʾatf al-bayān*) obično se ne razdvajaju (vidi, na primjer: Karin C. Ryding, *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., str. 224-7.)

²³⁷ Treba naglasiti kako tradicionalna gramatika smatra da je permutativ u padežu u kojem je i izraz na koji referira ne zbog kongruencije sa konstituentom koji supstituira već zahvaljujući repetitiji regensa u dubinskoj reprezentaciji rečenice.

Uprkos pokušaju da se jasno diferencijaciju ova dva rečenička elementa, katkada postoji mogućnost da u analizi rečenice neku strukturu motrimo i kao resumptivni topik i kao permutativ. Na primjer: وَ سَأَلَ نَفْسَهُ وَ هُوَ يَشْرَبُ الْفُنْجَانَ الْخَامِسَ مِنْ قَهْوَةِ شَيْخِ عَلِيٍّ، لِمَآذَا طَلَبَ يَدَهَا؟ فَتَأَةً صَغِيرَةً فِي سِنِّ بَنَاتِهِ (عرس الزين، ٧٠) *Ispijajući peti findžan Šejh Alijeve kahve, zapita se zašto je zatražio njenu ruku – djevojka godina njegovih kćeri* [*The Wedding of Zein and other stories*, 82]. Prevodilac na engleski jezik upotrijebio je crticu, možda htijući da signalizira eksternost funkcije resumptivnog topika, eliptične imeničke fraze poslije znaka pitanja (*djevojka godina njegovih kćeri*). Promjenom interpunkcijske šeme, imenička fraza mogla je stajati u genitivu iza zareza (*djevojke godina njegovih kćeri*), što bi se onda moglo shvatiti kao eliptični permutativ, u čijoj strukturi je izostala upravna imenica يَدٌ (*ruka*), koja bi, da se javila, stajala u padežu antecedenta, akuzativu.

Također, postoje nestandardni slučajevi slaganja glagola u inicijalnoj poziciji sa agensom u formi imeničke fraze, kao u primjeru: يَنْتَظِرَانِهَا هُوَ وَ مَحْجُوبٌ خَارِجَ الْحَيِّ فِي الصَّبَاحِ (مريود، ١٦) *Čekali bi je ujutro, on i Mahdžub, izvan kvarta...* [*Bandarshah*, 86]. Da se koordinirana imenička fraza هُوَ وَ مَحْجُوبٌ (*on i Mahdžub*) našla u finalnoj poziciji u rečenici, primjer bi bio tipična desna dislokacija. Iako u dostupnoj literaturi nismo pronašli opis ovakve upotrebe permutativa niti opis ovakve upotrebe apozicije, budući da se i jedno i drugo obično pridružuje imenici ili imeničkoj zamjenici, vjerujemo da je riječ o specifičnoj vrsti apozicije koja eksplicira agens impliciran glagolskom formom. Ovakva specifična jezička upotreba može se objasniti još i utjecajem dijalekta na pisca.²³⁸

²³⁸ Ovakvi slučajevi mogli bi se smatrati dijalekatskim specifikumom. Tako su se barem u klasičnom periodu tretirali slični primjeri. Poznat je slučaj أَكَلُوْنِي الزَّرَاعِيْتُ *Pojele su me buhe*, što je najslavniji primjer kongruencije glagola i postglagolskog agensa u množini sa semantičkim obilježjem –ljudsko (upor.: Ali Al-Hroot, “Invisible Subject Pronouns in Arabic”, *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989., str. 54.). Ono što je u klasičnom periodu bila izuzetna dijalekatska upotreba postalo je za većinu savremenih dijalekata arapskog jezika općim pravilom, a to je potpuna kongruencija glagola i agensa, neovisno o njihovim pozicijama. U tom smislu, da se malo vratimo unazad, anteponiranje subjekta bi se u dijalektima moglo smatrati topikalizacijom. Konsekventno tome, preferirana strategija za fokalizaciju objekta nije ni topikalizacija ni dislokacija, već se u tu svrhu koristi rečenički obrazac GOS.

3.3.3. Predmetna tema: “prava rascijepljena rečenica” (*cleft*-struktura)

Prava rascijepljena rečenica u jezicima općenito podrazumijeva sekvencu dviju rečenica kojom se izražava sadržaj jedne propozicije. Takva rascijepljena struktura, koja se odlikuje dvjema predikacijama i dvjema lokalnim informacionim strukturama, dobija se uvođenjem praznog subjekta kao foričkog elementa koji sa tematiziranom riječju čini jednu klauzu. Prema Moni Baker, upotreba takve strukture pomjera temu iz njene originalne inicijalne na drugu poziciju i omogućava da se u jezicima sa neutralnim poretkom elemenata SGO markira i subjekt kao tema.²³⁹ Međutim, bilo koji funkcionalni element rečenice može biti markiran ovim tipom predikacije.

Prave rascijepljene konstrukcije, koje samo neki autori prepoznaju u arapskom jeziku, nisu identične *cleft*-strukturama precizno i detaljno opisanim u jezicima sa neutralnim poretkom elemenata SGO. Rascijepljene konstrukcije opisane u jezicima svijeta nisu sintaksički i semantički jednoobrazan fenomen. Riječ je o specifičnom spoju identifikacione ekvativne i relativne rečenice, koji, iako u različitim jezicima može biti različito sintaksički realiziran, ima manje-više identičnu semantičku i denotativnu osnovu. U arapskom jeziku se prava rascijepljena konstrukcija (*cleft*) povezuje sa ekvativnom rečenicom specifične strukture, u kojoj je tematski konstituent obavezno određena imenička fraza, dok je rematski dio sastavljen od rastavljujuće lične zamjenice (*damīr al-faṣl*) na poziciji kopule,²⁴⁰ te slobodne relativne rečenice.²⁴¹ Formiranje *cleft* konstrukcije (*al-'iḥbār*) u arapskom jeziku, prema Goldenbergu, predstavlja proces ekstraponiranja predikata nakon njegove nominalizacije, koja može biti morfološka, upotrebom participa, ili sintaksička, upotrebom relativne rečenice.²⁴² Iako

²³⁹ Više o ovome pogledati: Mona Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992., str. 131.

²⁴⁰ Peter Collins, analizirajući tematsku strukturu *cleft*-konstrukcija u engleskom jeziku, kopulu stavlja izvan tematske strukture (vidi: *Cleft and Pseudo-Cleft Constructions in English*, Routledge, London and New York, 1991., str. 82.).

²⁴¹ Prave rascijepljene rečenice u engleskom jeziku sa opisanim tipom arapske ekvativne rečenice poredi generativista Jamal Ouhalla, istražujući kontrastivni fokus kao kategoriju rascijepljene rečenice u arapskom jeziku (vidi: “Focus and Arabic Clefts”, in: *The Grammar of Focus*, ed. G. Rebuschi and L. Tuller, John Benjamins Publishing Com., Amsterdam and Philadelphia, 1999., str. 336.).

²⁴² Upor.: G. Goldenberg, “Subject and Predicate in Arab Grammatical Tradition”, *ZDMG*, Vol. 138, 1988., str. 67.

Goldenbergovo prošireno određenje prave rascijepljene konstrukcije ima uporište u značenju participa i njegovoj sintaksičkoj upotrebi, koja može zamijeniti atributivnu relativnu rečenicu (*onaj koji nešto radi*), mi ćemo formu prave rascijepljene konstrukcije usloviti obaveznom pojavom relativne rečenice.

Prava rascijepljena konstrukcija obavezno ima predikaciju i služi jednosmjernoj identifikaciji. U sljedećem primjeru imamo rečenicu koju bi Ouhalla opisao kao *cleft*-strukturu u arapskom jeziku: *وَمِثْلُ هَذَا الْقَدْرِ الْمُشْتَرَكِ الْمُنْطِقِي... (من أسرار اللغة، ١٢٣) Zajednička vrijednost poput ove je upravo ono u čemu vidimo vezu između jezika i logike... [Min 'asrār al-luġa, 123].* Struktura ove rečenice u arapskom jeziku je: IF:M.R.:JED:NOM-LIČ.ZAM.:M.R.:JED-R.R.²⁴³ Postavlja se pitanje distinkcije između ove konstrukcije i atributivne konstrukcije u okviru koje je modifikacija imenice izvršena relativnom rečenicom. Naime, ukoliko bi lična zamjenica izostala, opisana struktura postala bi atributivna konstrukcija, tj. imenička fraza i izgubila bi predikaciju iz ekvativne rečenice. Iz tog razloga Ouhalla u svom opisu slične rečeničke strukture ovu ličnu zamjenicu naziva kopulativnom. U prethodnom poglavlju govorili smo o specifičnim obilježjima ekvativnih rečenica sa određenim predikatom i obaveznosti/neobaveznosti upotrebe kopulativne lične zamjenice. Konsekventno činjenici da je relativna rečenica u arapskom jeziku u svojoj biti istovremeno i određena imenička fraza, Ouhalla ovaj tip rascijepljenih rečenica u arapskom jeziku opravdano uspoređuje sa ekvativnim rečenicama sa određenim predikatom i ličnom zamjenicom na poziciji kopule.²⁴⁴

Međutim, pitanje koje se nama nameće jest u kojoj mjeri ovakva konstrukcija korespondira sa strukturom topik-komentar. Rečenička organizacija navedenog primjera jeste transformacija sljedeće strukture sa istom propozicijom: *وَمِثْلُ هَذَا الْقَدْرِ الْمُشْتَرَكِ الصِّلَّةَ بَيْنَ اللُّغَاتِ وَ الْمُنْطِقِ U zajedničkoj vrijednosti poput ove vidimo vezu između jezika i logike.* Funkcija upotrebe rascijepljenih rečenica svakako je potreba pošiljaoca poruke da izdvoji neki jezički element tematizirajući ga, tj. ističući ga inicijalnom pozicijom. Tematizacija adverbijala mjesta u datom primjeru mogla je biti

²⁴³ Prava rascijepljena rečenica bi engleskom jeziku, recimo, podrazumijevala uvrštavanje praznog subjekta, koji nema ekvivalenta u arapskoj konstrukciji, tako da bi ova rečenica u bukvalnom prijevodu sa engleskog glasila: *To je zajednička vrijednost poput ove što vidimo u njoj vezu...*

²⁴⁴ Upor.: "Focus and Arabic Clefts", in: *The Grammar of Focus*, ed. G. Rebuschi and L. Tuller, John Benjamins Publishing Com., Amsterdam and Philadelphia, 1999., str. 336.

izvršena izborom preponirane teme, tj. topikalizacijom adverbijala mjesta, *في مثل هذا القدر المشترك نستثيف الصلة بين اللغات و المنطق*, ili izborom strukture topik-komentar ekstraponiranjem komplementa prijedloga iz prijedložne fraze u funkciji adverbijala mjesta: *مثل هذا القدر المشترك نستثيف فيه الصلة بين اللغات و المنطق*.²⁴⁵ Dakle, koji dodatni motiv ima govornik za izbor rascijepljene konstrukcije, koja je to njena dodatna funkcija i koja je *diferentia specifica* ove strukture u odnosu na strukturu topik-komentar koju cijepa?

Usporede li se sintaksički rečenica sa strukturom topik-komentar i prava rascijepljena rečenica, među njima gotovo da i nema razlike. Kopulativna lična zamjenica može se interpretirati kao subjekt u okviru rečenice sa strukturom topik-komentar. Naime, konstrukcija *هو الذي نستثيف فيه الصلة بين اللغات و المنطق* izolirano se uvijek doživljava kao rečenica.²⁴⁶ Ako tako posmatramo strukturu, onda se kopulativna zamjenica može shvatiti kao anaforička ili resumptivna zamjenica i subjekt u okviru komentara u rečeničkoj strukturi topik-komentar, dok je imenička fraza u inicijalnoj poziciji ekstraponirana tema ili dislocirani topik, koji se nalazi izvan sintaksičke rečeničke strukture. Međutim, jedna činjenica nam ne dopušta da pravu rascijepljenu rečenicu opisujemo kao strukturu topik-komentar. Naime, kada imeničku frazu na poziciji topika u strukturi topik-komentar “vratimo” u njen originalni položaj, propozicija rečenice se ne mijenja. S druge strane, kada imeničku frazu dislociranu cijepanjem ekvativne rečenice stavimo na poziciju lične zamjenice, predikacija se gubi i rečenica postaje atributivna konstrukcija. Nemogućnost ovakvog testa leži u diskursnoj i identifikacionoj prirodi kopulativne zamjenice, koja nije samo anaforik, već i kataforik, tj. djelomično upućuje i na sadržaj koji slijedi.

²⁴⁵ Navest ćemo analitički prikaz ove strukture, budući da bi se u njenom prijevodu izgubio efekat ili doprinos postupka dislociranja komplementa prijedloga iz prijedložne fraze u funkciji adverbijala mjesta: Top(zajednička vrijednost poput ove:IF:M.R.JED:NOM) Kom(vidjeti:PREZ:PL:l.L.-PRIJ:RES:M.R.:JED veza između jezika i logike:IF:DO).

²⁴⁶ Ne poričemo mogućnost da se ovakva konstrukcija, uključena u specifične rečeničke strukture, može opisati i kao atributivna konstrukcija: *on, u kojemu vidimo vezu između jezika i logike...* O upotrebi relativne rečenice u funkciji atributa uz ličnu zamjenicu kao postupku ekspresivne sintakse u arapskom jeziku govorila je Elma Dizdar (vidi: *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2011., str. 28-30.). U ovoj rečenici upotrijebljen je relativizator *الذي*, što je pridjevska ili imenička zamjenica najsličnija bosanskoj pridjevskoj zamjenici *koji*. Najčešće se javlja uz antecedent, ali se može upotrijebiti i bez antecedenta u okviru slobodne relativne rečenice, kako se javila u našem primjeru, pa ćemo se isključivo iz tog razloga opredijeliti za termin imenička zamjenica.

Također, funkcija kontrastiranja koju ima rascijepljena konstrukcija je naglašena, budući da, markirajući temu, pošiljalac poruke privlači pažnju recipijenta. Tema, istaknuta dodatnim sredstvima, istodobno postaje kontrastivni fokus poruke i izdvaja se iz mnoštva informacija koje bi recipijent mogao imati u komunikacijskom setu predodžbi. Imamo zanimljiv slučaj izrazito markirane informacione strukture, jer novu informaciju donosi tema.²⁴⁷ U informacionoj strukturi, kojoj ćemo se kasnije posvetiti, čini se, leži razlog što smo primjere prave rascijepljene rečenice našli uglavnom u naučnom funkcionalnom stilu, jer se njihovom upotrebom najlakše podržava načelo dekontekstualiziranosti i apstraktnosti naučnog stila.

Prava rascijepljena konstrukcija aktualizirana u kontekstu može biti subordinirana rečenica. Na primjer: *لَأَنَّ الْكِبَارَ هُمُ الَّذِينَ – مُنْذُ الْقَدَمِ – قَدْ فَسَّرُوا ... (من أسرار اللغة، ١٢٥) مُنَاغَاةَ الطُّفْلِ حَسَبَ مَا تُصَادَفُ جِيْنْدُ مِنْ طُرُوفِ اجْتِمَاعِيَّةٍ خَاصَّةٍ ...* ...jer su odrasli ti koji su – od pamtivijeka – objašnjavali tepanje djeteta u skladu sa specifičnim društvenim uvjetima koji su tada postojali... [Min 'asrār al-luġa, 125]. Primjer pokazuje ne samo da rascijepljena konstrukcija može biti i zavisna rečenica – ovdje uzročna – već potvrđuje obaveznu kongruenciju kopulativne i relativne zamjenice sa subjektom.

Kao zaključak analize izdvajamo činjenicu da se u opisanoj strukturi uistinu prepoznaje prava rascijepljena rečenica u arapskom jeziku, ali da se tematizacijom izdvojila tzv. predmetna tema prema Hallidayevom modelu, koja donekle korespondira sa ekstraponiranom temom specifičnom za arapski jezik i mnoge jezike što se odlikuju rečeničkom strukturom topik-komentar.

3.3.4. Identifikaciona tema: “neprava rascijepljena rečenica” (*pseudocleft*-struktura)

Identifikaciona tema javlja se u strukturi koja je inverzija netom opisane prave rascijepljene rečenice.²⁴⁸ No, vidjet ćemo da su odnosi unutar ovakve konstrukcije kudikamo kompliciraniji. Ako bismo nepravu rascijepljenu rečenicu (*pseudocleft*-struktura) u arapskom jeziku opisivali na osnovu

²⁴⁷ Upor.: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., str. 59.

²⁴⁸ Bilo bi ispravnije reći da je “prava” rascijepljena rečenica u arapskom jeziku inverzija nepravne, budući da struktura koju opisujemo po svojim formalnim obilježjima odgovara *pseudocleft*-strukturama u drugim jezicima, pa i bosanskom, dok se “prava” rascijepljena rečenica može dovesti samo u semantičko-pragmatičku, ali ne i sintaksičku, korelaciju sa *cleft*-strukturama.

zaključaka do kojih smo došli u analizi prave rascijepljene rečenice, rekli bismo da ova konstrukcija uključuje u inicijalnoj poziciji imeničku frazu u formi slobodne relativne rečenice, koja je istovremeno i identifikaciona tema i subjekt ekvativne rečenice. Iza nje slijede kataforičko-anaforička kopulativna zamjenica i predikat. Slobodna relativna rečenica, za koju smo već utvrdili da je supstantivizirani atribut, tj. imenička fraza, javlja se bez formalnog antecedenta u bilo kojoj funkciji koju imenička fraza može imati. U ovim specifičnim strukturama, u kojima se izdvaja upravo proces nominalizacije u slobodnoj relativnoj rečenici, ona se javlja kao tema i subjekt. Takve strukture Halliday naziva “tematskim ekvativnim rečenicama”,²⁴⁹ zato što je rečenica organizirana tako da su dva konstituenta od kojih je sačinjena povezana identifikacionom vezom uz pomoć sredstva izjednačavanja, što je u arapskom jeziku naglašena lična zamjenica, a u drugim jezicima neka forma kopulativnog glagola.

Sljedeći primjer je jedna takva rečenica: مَا فَعَلَتْهُ إِسْرَائِيلُ هُوَ أَنَّهَا قَامَتْ بِمَسْحِ الضِّفَّةِ الْعَرَبِيَّةِ بِالْكَامِلِ لِتَبْحَثَ عَنِ الْأَرْضِ غَيْرِ الْمَرْرُوعَةِ وَغَيْرِ الْمُسَجَّلَةِ بِاسْمِ أَحَدٍ (القدس، ١٣ مايو ٢٠١١، ١٠) *Ono što je Izrael učinio bilo je da je počeo premjeravati cijelu Zapadnu obalu kako bi pronašao neobrađenu zemlju koja nije ni na čije ime registrovana* [*al-Quds*, 13. maj 2011., 10]. Relativizator, imenička zamjenica مَا, je u ovakvoj strukturi sadržajno prazan element, ili diskursna deiksa i ima izraženu kataforičku funkciju budući da upućuje na tekst ispred sebe. Referencija rastavljajuće lične zamjenice, koju smo u okviru prave rascijepljene konstrukcije opisali kao primarni anaforik a sekundarni kataforik, u nepravoj rascijepljenoj konstrukciji ima snažniju kataforičku funkciju od anaforičke i povezuje sadržaje ispred i iza sebe. U funkciji predikata nalazi se rečenica uvedena komplementizatorom أَنَّ. Uvedena je komplementizatorom budući da na njen sadržaj referira relativna zamjenica, a na nju resumptivna enklitička zamjenica trećeg lica jednine muškog roda u funkciji direktnog objekta glagola *učiniti* u okviru relativne rečenice مَا فَعَلَتْهُ إِسْرَائِيلُ *Ono što je učinio Izrael.*²⁵⁰

U nepravoj rascijepljenoj rečenici izdvajaju se dvije semantičke vrijednosti: identifikator koji je podudaran temi, i identificirani element, koji se realizira remom. Ovim obilježjima dodaje se i izdvajanje teme. Naime, identifikaciona tema, kao i predmetna tema, ima izraženu kontrastivnu

²⁴⁹ M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994., str. 40.

²⁵⁰ Analitički prikaz ove relativne rečenice glasio bi: *ono što:REL učiniti:JED:3.L.:Ž.R.:RES Izrael:NOM.*

funkciju. Međutim, ovakvom rečeničkom organizacijom kontrastira se i izdvaja ono što je sadržaj reme iz mnoštva sadržaja koji su za recipijenta mogući, tako što se svi ostali sadržaji isključuju. Konsekventno tome, rema je informacioni i kontrastivni fokus rečenice.

Potrebno je dodati da se kao relativizator relativne rečenice na tematskoj poziciji nepravde rascijepljene rečenice može pojaviti svaka od imeničkih relativnih zamjenica: *الَّذِي* i *مَا*, *مَنْ*. Na primjer, u sljedećoj rečenici je upotrebljena imenička zamjenica *الَّذِي*, jedina od tri spomenute zamjenice koja može sadržavati morfološke markere roda i broja referenta: *إِنَّ الَّذِي يَفُوتُنَا دَائِمًا هُوَ أَنَّنَا نُحَقِّقُ فِي فَهْمِ سَائِكُولُوجِيَّةِ الْعَيْقُرِيَّةِ... (الديبلوماسي، نوفمبر ٢٠٠٦، ١١)* *Ono što nam uvijek uspijeva jest da podbacimo u razumijevanju psihologije genijalnosti... [al-Dīblūmāsī, novembar 2006., 11].*

Kada je u pitanju distribucija sintaksičkih struktura u predikatskom dijelu, arapski jezik se ne razlikuje mnogo od engleskog jezika, u kojem se u rematskom dijelu u *pseudocleft*-strukturama, za razliku od *cleft*-struktura izuzetno rijetko javljaju imeničke fraze.²⁵¹ Da se rjeđe javljaju imeničke fraze, potvrdio je i korpus, ali smatramo da je arapski jezik u tom smislu fleksibilniji, što dokazuju sljedeći primjeri u kojima se logički subjekti rečenica posebno naglašavaju i stavljaju na poziciju informacionog fokusa rečenice i poziciju reme: *الَّذِي يَهْمُنِي هُوَ الشَّعْبُ التُّونِسِيُّ (كلمة معمر القذافي) Ono što me interesuje jeste tuniški narod [govor Muamera Gadafija] وَ مَا يُبْرِّرُ* *Ono što opravdava ovaj poziv jeste veliko povećanje cijena benzina [al-Dīblūmāsī, novembar 2006., 30]*

Rascijepljene konstrukcije omogućavaju ne samo da se prenebregnu ograničenja koja postoje u redosljedu riječi, već da se na neobičan način pošiljalac poruke poigra sa informacionom strukturom rečenice, tako što će u pravim rascijepljnim rečenicama novu informaciju staviti u okvir tematskog dijela iskaza, a u nepravim u okvir rematskog polja strukture. Dodatno će ih istaći markiranim redosljedom i upotrebom anaforičkih i kataforičkih sredstava. U tom smislu, ove konstrukcije izvanredno su sredstvo fokalizacije.

²⁵¹ O *pseudocleft*-strukturama više vidjeti u: Peter Collins, *Cleft and Pseudo-Cleft Constructions in English*, Routledge, London and New York, 1991., str. 58.

3.4. Komunikacijski dinamizam elemenata u postglagolskoj poziciji

Najvažnija funkcija rečeničkih modela GSO i GOS jest da uvedu novog referenta u diskurs, a to čine diferenciranjem pozicija kontekstualno uključenih elemenata od kontekstualno neuključenih, koji čine novu informaciju. Već smo vidjeli da se različiti elementi rečeničke strukture mogu aktualizirati anteponiranjem i pomjeranjem u inicijalnu poziciju. Međutim, svaki od osnovnih elemenata rečeničke strukture može se pomjeriti i iza neutralne pozicije u tipičnoj glagolskoj rečenici, čime zadobija viši stepen komunikacijskog dinamizma.

3.4.1. Rečenička šema GSO

Kada je u pitanju distribucija topika, može se reći da u rečenici koja se sastoji od predikata (glagola) i jednog argumenta funkciju topika ima argument (agens/subjekt). Semantička funkcija elementa nema nikakvu ulogu u dodjeljivanju funkcije topika tom elementu; međutim, može se uspostaviti hijerarhija sintaksičkih i semantičkih funkcija koje se javljaju kao topici: subjekt-objekt-recipient-korisnik-vrijeme.²⁵² U arapskom jeziku topik pokazuje tendenciju da zauzme poziciju bliže početku rečenice. Topik, budući da je referirajući iskaz koji omogućava sagovorniku da identificira referenta, obično biva diskursno, ali i formalno određen. Zato je subjekt veoma često određena komponenta, a objekt neodređena. Međutim, odnos između subjekta i objekta složeniji je nego što se na prvi pogled čini.

Ako je subjekt formalno neodređena, ali sintaksički modificirana imenička fraza,²⁵³ ona se može diskursno ponašati kao poznata ili implicirana informacija, te kao takva može zauzeti poziciju odmah iza glagola, a ispred komplementa, kao u primjeru: *وَشَكَكَ مَسْئُولُونَ إِسْرَائِيلِيُونَ بِشَرْعِيَّةٍ تَمَثِيلٍ: (القدس، ٥، مايو ٢٠١١، ٢) Izraelski dužnosnici su doveli u pitanje legitimnost palestinskog predsjednika da zastupa palestinski narod... [al-Quds, 5. maj 2011., 2].* U arapskom jeziku se gotovo invarijabilno prati redoslijed data-nova informacija, što je i u ovom primjeru slučaj. Upravna imenica *شَرْعِيَّةٌ* (*legitimnost*) informacioni je fokus u imeničkoj frazi u funkciji indirektnog objekta.

²⁵² Vidi: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., str. 73.

²⁵³ Modifikacija, kako smo već rekli, donekle specificira ili ograničava referent, iako i dalje ostaje u semantičkom polju neodređene fraze, ali i diskursno poznate informacije.

No, u neutralnom poretku konstituenata navedene rečenice (GSIO) značajnu ulogu igra univerzalna tendencija da se kompleksniji elementi, tj. elementi obremenjeni formom i značenjem, smještaju iza kraćih i sintaksički jednostavnijih elemenata. Čini se da ovo pravilo ukida sva sintaksičko-semantička ograničenja i nadjačava svako sintaksičko-semantičko obilježje elemenata u nizu, što dokazuju sljedeći primjeri: *طَالِبٌ مُتَّفِقُونَ وَبِعَادَةِ الإِعْتِبَارِ بِقَضَائِيَا وَهُمُومُ الْمَرَأَةِ...* (القدس، ١٣ مايو ٢٠١١، ١٥) *Intelektualci i studenti zahtijevaju ponovno razmatranje pitanja i problema žena ...* [*al-Quds*, 13. maj 2011., 15] i *وَقَدْ أَدَّى مُسْتَوِطِنُونَ فِي الْمَكَانِ طُفُوسًا دِينِيًّا خَاصَّةً بِهِمْ* (القدس، ١٣ مايو ٢٠١١، ١٠) *Doseljenici su na tom mjestu obavili svoje vjerske obrede* [*al-Quds*, 13. maj 2011., 10]. Subjekti u navedenim rečenicama sve su neodređene, nemodificirane zajedničke imenice (*intelektualci*, *studenti*, *doseljenici*) i, kada bi im objekti po sintaksičkoj “težini” bili ekvivalentni, ove bi imenice sigurno gravitirale finalnoj poziciji, sačinjavajući tako rečeničku strukturu GOS, kao u primjeru: *فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ* *Kada čovjeka nevolja zadesi...* (Kur’an, 39:40).²⁵⁴ U ovom primjeru, na poziciji subjekta i direktnog objekta sa semantičkim obilježjem recipijenta imamo elemente iste sintaksičke težine, s tim da je subjekt izrazito nova, kontekstualno neuključena informacija i informacioni fokus rečenice, a objekt diskursno poznata imenica upotrebljena generički, što znači da ne referira na konkretan entitet, već obuhvata sve jedinice označene semantičkim obilježjem +ljudsko.

3.4.2. Rečenička šema GOS

Objekti, bilo direktni bilo indirektni, imaju veći komunikacijski dinamizam i pokazuju tendenciju da zauzmu finalne pozicije u rečenici. Obično upravo komplementarni konstituent sadrži novu informaciju i nosi informacioni fokus rečenice. U arapskom jeziku se pravila komunikacijskog dinamizma mogu evidentirati poziciono. Kontekstualno zavisni elementi zauzimaju inicijalnu poziciju u rečenici sa strukturom topik-komentar, a forički elementi se kreću ka poziciji bližoj glagolu. Ovim pravilom možda se može objasniti i činjenica da se objekt kao kontekstualno nezavisni element gotovo nikako ne pojavljuje u inicijalnoj poziciji, osim u funkciji ekstraponirane teme, tj. pragmatičkoj funkciji topika. Isto pravilo vrijedi i

²⁵⁴ Formalno neodređene imeničke fraze kao topici uglavnom se javljaju u postglagolskoj poziciji. Njihova inicijalna pozicija izuzetno je rijetka, kako smo naznačili pri opisu rečenice sa strukturom topik-komentar u arapskom jeziku.

za komplemente, koji također imaju izrazito visok stepen komunikacijskog dinamizma.

Medijalna pozicija u rečenici obično se smatra komunikacijski neutralnom i neobilježenom.²⁵⁵ Međutim, ukoliko se u neposrednoj postglagolskoj poziciji javi objekt ispred subjekta, takva rečenica, iako ostvaruje isto značenje kao i rečenica sa neutralnim redom riječi, ima drugačiju informacionu strukturu, i više ne možemo govoriti o nemarkiranoj medijalnoj poziciji.

Anteponiranje objekta u predsubjekatsku poziciju zasigurno je komunikacijski obilježen postupak. Uzroci takvome pomjeranju su različiti. Struktura GOS može predstavljati strukturu u kojoj objekt dolazi u funkciji kontrastivnog fokusa²⁵⁶ ukoliko služi za korigiranje pogrešne presupozicije u diskursnoj situaciji, kao u primjerima: وَ قَيُّومٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ قَيُّومٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ قَيُّومٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ... .., sigurno će bolna kazna zadesiti te krivovjernike njihove! (Kur'an, 5:73). U prvom primjeru, u negativnoj pasivnoj rečenici je indirektni objekt عَنْ ذَنْبِهِ (za grijeha) isključen iz presupozicije i to se naglašava preponiranjem. U drugom primjeru se iz presupozicije isključuju oni koji vjeruju.²⁵⁷

Objekt u predsubjekatskoj, a postglagolskoj poziciji, može imati i funkciju novog fokusa koji, zatečen u neočekivanoj poziciji i otimajući se svakom sintaksičko-semantičkom pravilu, postaje naglašeniji, a strukturu čini izrazito emocionalno-ekspresivno obojenom. Takav je primjer: فَأَوْحَسَ فِي نَفْسِهِ خَيْفَةَ مُوسَى Te Musa osjeti kako ga zebnja obuze (Kur'an, 20:67). Pri promjeni rasporeda riječi u rečeničkoj strukturi djeluju dva principa: princip *informacione progresije*, koji novi fokus stavlja na sam kraj rečenice, te *anticipativni princip*, po kojemu se fokus nalazi anteponiran, tj. na poziciji ispred one što je u gramatičkom ustrojstvu rečenice imao.²⁵⁸ U ovom primjeru imamo izrazito djelovanje upravo anticipativnog principa.

²⁵⁵ Vidi, na primjer: Ahmed Moutaouakil, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989., str. 41.

²⁵⁶ Upor.: El-Sayed Osman Mirghani, *On the Communicative Role of Word Order in Written Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University of Salford, Salford, 1989., str. 35.

²⁵⁷ Ovi primjeri istovremeno potvrđuju međusobnu povezanost formalne neodređenosti riječi i nepoznate informacije.

²⁵⁸ Termini preuzeti iz: Sabina Halupka-Rešetar, "Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LII/2, Novi Sad, 2009. str. 169-70.

U iskazu koji predstavlja odgovor na pitanje *Ko je nešto učinio*, objekt može doći direktno iza glagola, kako bi logički subjekt zauzeo poziciju informacionog fokusa. Takav redoslijed je izuzetno rijedak u arapskom jeziku i može se javiti u kontekstima koji će iskaz riješiti svake nejasnoće. Katkada se umjesto toga pribjegava upotrebi pasiva sa naknadno uvedenim logičkim agensom, čime se agens ističe kao nova informacija, odnosno stavlja u fokus.²⁵⁹

Pronominalizacija inherentno signalizira datu informaciju. Stoga, kada lična zamjenica stoji na poziciji direktnog ili indirektnog objekta glagola, redoslijed komponenata GOS postaje obavezan, a red riječi neutralan, kao u primjerima: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩) *Mahdžub me pozvao na sijelo da pijemo (Sezona seobe na sjever, 13)* i ناولُهُ مَحْجُوبٌ (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩) *Mahdžub mu prinese čašu vina (Sezona seobe na sjever, 13)*.

U najvećem broju primjera u savremenom arapskom jeziku, subjekt dolazi na kraju rečenice u slučaju kada predstavlja novu informaciju. Međutim, nekada je razlog te postpozicije subjekta čisto formalan, a to je sintaksička “težina”, tj. formalna dužina i kompliciranost konstituenta u funkciji subjekta.²⁶⁰ Moramo reći da je ovaj “ritmički”²⁶¹ princip presudan za realizaciju redoslijeda riječi GOS, ali je istovremeno nerijetko povezan sa pojavom aktualizacije subjekta koji postaje informacionim središtem rečenice, kao u primjerima: وَقَدْ حَصَرَ الْحَقْلَ شَخْصِيَّاتٍ فَنِيَّةٍ وَوُجُوهُ إِعْلَامِيَّةٍ وَاجْتِمَاعِيَّةٍ تَقَدَّمَتْهَا «الشَّخْرُورَةُ» صَبَّاحٌ بُنَّالِقَهَا الْمَعْهُود... (روتانا، ٣ أكتوبر ٢٠٠٧، ١٦١) *Svečanosti su prisustvovala ličnosti iz umjetničkog i društvenog života i medija među kojima se isticala “al-Šahrura” Sabah svojim prepoznatljivim sjajem... [Rūtānā, 3. oktobar 2007., 161] ; وَنَظَّمَ الْوَرِثَةَ مُدِيرٌ بَنَّاكَ فِلَسْطِينِ*

²⁵⁹ Podsjećamo da postoje dva načina da se markira novi fokus u arapskom jeziku: naglasak i pozicija. Akcent kao izuzetno značajno sredstvo fokalizacije u govornom jeziku omogućava slobodnu distribuciju fokusa u rečenici. Silić navodi da se inače “komponente mogu aktualizirati bilo permutiranjem, narušivši pritom njihov osnovni semantičko-gramatički red, bilo logičkim akcentom, ne narušivši pritom njihov osnovni semantičko-gramatički red” (Josip Silić, *Od rečenice do teksta. Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 44.).

²⁶⁰ Karin C. Ryding posebno ističe razlog formalne dužine subjekta (vidi: *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., str. 68).

²⁶¹ Termin preuzet iz: Clive Holes, *Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties*, Longman, London and New York, 1995., str. 206.

فَرَعَ أَبُو دَيْسٍ رَمَزِيٌّ أَبُو سَالِمٍ وَ مَسْئُولُ الْعَلَاقَاتِ الْعَامَّةِ وَ النَّسْوِيْقِ إِبْرَاهِيْمُ صَافِي (القدس، ٥
 Radionicu su organizirali direktor filijale Palestinske banke
 u Ebu Disu, Ramzi Ebu Salim, i odgovorni za odnose sa javnošću i marke-
 ting, Ibrahim Safi [al-Quds, 5. maj 2011., 24] i تَرَأَسَ الدَّبِيْحَةَ الْإِلَهِيَّةَ رَنْبِسُ الْأَسَاقِفَةِ [٢٤، ٢٠١١،
 سَيِّفَانُ عَرَبِيَّانُ السَّكْرَتِيْرُ الْعَامُّ لِلْبَطْرِيْرِكِيَّةِ الْأَرْمِيْنِيَّةِ الْأَرْثُوْدُكْسِيَّةِ... (القدس، ١٣ مايو ٢٠١١،
 10) Misu je predvodio nadbiskup Sejfan Garibijan, generalni sekretar Ar-
 menske Ortodoksne Patrijaršije... [al-Quds, 13. maj 2011., 10].

Ista analiza može se odnositi na pasivnu rečenicu sa gramatič-
 kim subjektom i objektom sa semantičkim obilježjem recipijenta, kao u
 primjeru: قُدِّمَتْ لِجَلَالَةِ الْمَلِكِ شُرُوحَاتٌ حَوْلَ مَشَارِيْعِ مَرْكَزِ «النَّجْدَةِ» لِجَمَاعِيَةِ الْأَطْفَالِ فِي:
 (٢، ٢٠١١، ٦ يونيو) Njegovom Veličanstvu su predočena
 objašnjenja vezana za projekte centra za zaštitu djece u teškoj situaciji
 “Spas”... [al-Šabāh, 6. juni 2011., 2].

3.4.3. Adverbijali u postglagolskoj poziciji

Adverbijalni elementi, koji imaju izrazito visok stupanj komunikacijskog
 dinamizma u neutralnom poretku elemenata dolaze na kraju rečenice.²⁶²
 Međutim, kontekstualna zavisnost i semantički faktori igraju značajnu
 ulogu u njihovom razmještanju, zbog čega mogu zauzeti različite pozicije
 u rečenici. Obavezni adverbijalni dodaci ili adverbijalne dopune kontek-
 stualno su nezavisni elementi. Uvijek imaju dinamičku semantičku funkci-
 ju²⁶³ specifikacije. Oni kao takvi stoje iza upravnog glagola: «أَنْتُمْ إِذَنْ تَسْكُنُونَ:
 (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥١) Vi, znači, živite na obalama
 Nila? (Sezona seobe na sjever, 33). S druge strane, rečenički prilog إِذَنْ
 (dakle, znači) kao element izvan tematske strukture rečenice pomjeren je
 bliže početku rečenice iza dislociranog topika.

S druge strane, kada adverbijali izražavaju dinamičku funkciju okol-
 nosti radnje ili modificiraju radnju u bilo kojem smislu, poziciju određuje
 njihova kontekstualna uključenost. Oni koji su kontekstualno uvjetovani

²⁶² Prema Mirghaniju, adverbijali u finalnoj poziciji ne moraju označavati novu informa-
 ciju. Štaviše, većina njih predstavlja poznatu informaciju bez obzira na poziciju u kojoj
 se javljaju (upor.: El-Sayed Osman Mirghani, *On the Communicative Role of Word Or-
 der in Writen Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University
 of Salford, Salford, 1989., str. 147.).

²⁶³ Dinamička semantička funkcija mora se odvojiti od statičke semantičke funkcije, koja
 se prepoznaje u kontekstualno neuključenim rečenicama. Dinamička funkcija vezuje se
 za određenu kontekstualnu situaciju. Otuda termin specifikacija treba uzeti uvjetno, kao
 semantičku funkciju elemenata s većim stepenom dinamizma, u koje spadaju komple-
 menti i adjunkti.

zauzimaju inicijalnu ili neku medijalnu poziciju, a ako su kontekstualno neodređeni, zauzimaju finalnu poziciju ili poziciju blisku finalnoj, na primjer: لَوِ جِئْتِ بِلْدُنَا سَائِحًا، فَأَعْلَبُ الظَّنَّ يَا بُنَيَّ أَذْكَ لَنْ تَمَكُثَ فِيهَا طَوِيلًا (دومة ود حامد، ٣٣) *Da dođeš u našu zemlju kao turista, sine moj, najvjerovatnije ne bi ostao (u njoj) dugo* [*Dūma Wadd Ḥāmid*, 33]. U navedenom primjeru, kontekstualna uključenost adverbijalne dopune فِيهَا (*u njoj*) signalizira anaforička zamjenica koja referira na imeničku frazu بِلْدُنَا (*naša zemlja*). Zbog toga adverbijalna dopuna dolazi ispred kontekstualno neuključenog adverbijalnog dodatka طَوِيلًا (*dugo*).

Kontekstualno uključena može biti i rečenica sa neutralnim poretком elemenata. No, u ovom poglavlju bavili smo se onim markiranim aktualiziranim rečenicama koje obilježava strukturna složenost, distribuciona frekventnost i kognitivna kompleksnost. To su rečenice u većoj ili manjoj mjeri stilogene, ekspresivno i emocionalno obojene, koje udovoljavaju “misaonom, osjećajnom i voljnom poticaju”.²⁶⁴ Stoga se jezičke funkcije i rečeničke šeme trebaju proučavati ne samo s logičkog nego i sa afektivnog aspekta, jer posebne boje se nanose, emocionalni efekti postižu, a komunikacijski potencijali pokreću tek kada se specifičnosti redosljeda riječi iskoriste u realiziranju različitih stilskih figura.

²⁶⁴ Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, izd. 2, Znanje, Zagreb, 1965., str. 172.

4. Red riječi u realizaciji stilskih figura u arapskom jeziku

Proširujući istraživanje na područje stilistike, nećemo odstupiti od funkcionalnog pristupa u analizi reda riječi. Naše će istraživanje ići trgom Guiraudove racionalističke definicije figura po kojoj su one neobičan govor što ima “cilj da ideju učini pristupačnom posredstvom neke slike, nekog poređenja, ili da još više pobudi pažnju svojom tačnošću ili svojom originalnošću”.²⁶⁵ Budući da nam je bitna formalna strana realiziranja stilskih figura, posmatrat ćemo ih iz perspektive tradicionalne retorike, i to onog njenog dijela koji je posvećen stilskom ukrašavanju govora (*elocutio*), koji se vezuje za lingvističku formulaciju i modifikaciju i zahvata tri kategorije alteracije, ili postupaka realiziranja stilskih figura, a to su adjekcija (dodavanje), detrakcija (skraćivanje) i transmutacija (permutacija). Predmet našeg interesovanja bit će gramatičke figure ili “figure konstrukcije”²⁶⁶ koje se realiziraju kao odstupanje od uobičajenog sintaksičkog rečeničkog ustrojstva, te se vezuju za sintaksičke funkcije i flektivne forme. Retoričke ili semantičke figure (*tropi*) koje su uglavnom semantički uvjetovane neće biti obuhvaćene analizom, čak ni u slučaju kada se semantičko oneobičavanje reflektira u njihovoj formalnoj realizaciji.²⁶⁷

Da bismo analizirali stilske figure koje se realiziraju u oneobičenju redosljeda jezičkih jedinica, njihovom ponavljanju ili izostavljanju, morali

²⁶⁵ Dubravko Škiljan, “Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (II)”, *Latina et Graeca*, No. 27, 1986., str. 6.

²⁶⁶ Zdenko Lešić upotrebljava ovaj termin označavajući sve figure koje “devijaciju od norme” ostvaruju tako što uspostavljaju poseban red riječi. Lešić ovim terminom obuhvata figure permutacije, figure oduzimanja, te većinu figura dodavanja (*Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005., str. 190-8.).

²⁶⁷ Stilske figure su analizirane prema klasifikaciji figura *per ordinem* ponuđenoj u monumentalnom Lausbergovom priručniku (*Handbook of Literary Rhetoric*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998.). Strogu kategorijalnu podjelu modificirali smo u mjeri u kojoj je to zahtijevalo povezivanje različitih figura na nekom od nivoa opisa. Treba istaći da, iako se nude različita imenovanja stilskih figura, od onih antičkih do savremenih, preovladavaju savremeni nazivi preuzeti iz različitih izvora (Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000. i td.).

smo zakoračiti u svijet tekstualne lingvistike, budući da se mnoge od njih ostvaruju samo u tekstu, prelazeći granice složene rečenice. To je svijet kompliciranih i živih suodnosa lingvistike teksta i stilistike, budući da je lingvistika teksta snažno utjecala na stilistiku, a naročito tekstualnu stilistiku. Namjera nam nije bila da takav opis prevagne, jer smo težili ka statičnijem i formalnijem pristupu. Međutim, teško je bilo odoljeti zovu uzbudljivih smisaonih odnosa koji se dinamično razvijaju u tekstu, zanemariti tekstualnu komponentu i tako analizu pojedinačnih figura svesti na retorički opis. Ono što je bitno jest uočiti razliku, koja može biti manje primjetna ili jasno vidljiva, između aktualiziranog reda riječi koji je obilježen u odnosu na osnovni red riječi i onog stilski obilježenog reda riječi, koji je “začudan, arhaičan, rijedak, normativno nepreporučljiv”.²⁶⁸

Veliki je broj stilskih figura što se odlikuju pozicionom uvjetovanošću elemenata koji učestvuju u njihovom ostvarivanju. Zato je struktura ovog poglavlja uslovljena postupcima kojima se ostvaruju različite figure, a sadržaj i obim svakog potpoglavlja određen je privlačnom silom figura da vlastitim značenjima i emocionalnim efektima osiguraju prostor za analizu. Pri tome, sudbina svake od njih vezana je za korpus i emocionalni svijet autorâ iz kojeg su stigle. Najveći dio poglavlja posvećen je figurama dodavanja, koje se realiziraju repeticijom i kumulacijom. Potpoglavlja kojima su u fokusu pažnje figure elizije i permutacije srazmjerno su kraća, kako zbog broja figura koje se realiziraju tim postupcima, tako i zbog relativno slabe zastupljenosti nekih od njih u odabranom korpusu.

4.1. Repeticija u arapskom jeziku

Figure repeticije, ili “figure iterativnog dodavanja”²⁶⁹ podrazumijevaju ponavljanje podudarnih leksičkih elemenata u određenim pozicijama. Motiviranost upotrebe figura formuliranih ovim stilskim postupkom rijetko se iscrpljuje u temeljnoj funkciji čiste emfaze i intenziviranja, budući da repeticija ima svrhu stilskog pojačavanja značenja koje je počesto emocionalno obojeno i ekspresivno. Leksički elementi u repeticiji tebi bi biti

²⁶⁸ Ivo Pranjković, “Red riječi”, u: *Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole “Sintaksa hrvatskog jezika i Književnost i kultura osamdesetih”*, Zagreb, 2011. str. 26.

²⁶⁹ Ovaj termin, označavajući figure repeticije, koristi Marina Katnić-Bakaršić (vidi: *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 314.).

istovjetne, odnosno podudarne riječi ili grupe riječi, iako takva istovjetnost može biti, kako ćemo vidjeti, donekle oslabljena ili “relaksirana”.²⁷⁰

4.1.1. Repeticija u kontaktu: linearna veza

Repeticija istovjetnih riječi ili grupa riječi u arapskom jeziku može se odvijati u direktnom kontaktu i može biti poziciono uvjetovana i neuvjetovana. Ako se repeticija javlja na različitim pozicijama u rečenici, govorimo o geminaciji ili reduplikaciji. Mi ćemo geminaciju posmatrati kroz dva tipa paliloškog intenziviranja, epizeuksičko i epanaleptičko ponavljanje. Epizeuksičko ponavljanje podrazumijeva jednostavan postupak ponavljanja istih jedinica, dok epanaleptičko ponavljanje označava ponavljanje jedinice u okviru složenije strukture u kojoj se ponovljena jedinica javlja specifičnija ili modificirana.²⁷¹

Epizeuksa, dakle, obično podrazumijeva asindetsku reiteraciju istih riječi, mada ponavljanje može biti prekinuto najviše jednom riječju. Nerijetko se između ponovljenih riječi može naći veznik, a rjeđe uzvik, determinator ili prilog. Ukoliko se između ponovljenih riječi javi više riječi, onda se geminacija rastače u neku od figura repeticije na distanci. Epizeuksičko ponavljanje u arapskom jeziku uključuje gotovo sve kategorije punoznačnih riječi: imenice, glagole, pridjeve, priloge, zamjenice, brojeve,²⁷² i to u gotovo svim sintaksičkim funkcijama.²⁷³ Treba naglasiti da se geminaci-

²⁷⁰ Termin je preuzet iz: Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998.

²⁷¹ Ovu klasifikaciju ponavljanja istih sintaksičkih jedinica preuzeli smo od Miloša Kovačevića (*Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000., 325.). Iako autor ne govori konkretno o figuri geminacije, već o paliloškom intenziviranju kao postupku preuređivanja sintaksičke konstrukcije u svrhu intenziviranja, upravo nam je ovakva podjela odgovarala kako bi opis primjera iz korpusa u kojima se figura geminacije ostvaruje bio pregledniji i precizniji.

²⁷² U postupku geminacije nerijetko učestvuju i različite partikule, dakle, nepunoznačne riječi. Obično negativne partikule, potvrđne riječi, upitne partikule, što se može potvrditi i primjerima iz korpusa: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٢٦) *Ne, ne govori tako!* (*Sezona seobe na sjever*, 78), نَعَمْ. نَعَمْ. نَعَمْ. أريدُ أَنْ أُغْرَقَ فِي نَبْعِ ذَلِكَ الضَّوِّءِ الَّذِي لَيْسَ مِنْ أَضْوَاءِ هَذَا الزَّمَانِ (هذا الزَّمانِ، ٨١) *Da. Da. Da. Želim da se utopim u vrelu te svjetlosti koja nije iz ovog vremena i sa ovog svijeta* [Bandarshah, 121].

²⁷³ Iako je repeticija svih kategorija riječi u korpusu zastupljena, bitno je naglasiti da nisu pronađeni primjeri repeticije pojedinih kategorija u pojedinim sintaksičkim funkcijama, kao što su, recimo, repeticija pridjeva u atributivnoj funkciji, epizeuksičko ponavljanje imenica u funkciji direktnog objekta te repeticija kvantifikatora i intenzifikatora, čija je reduplikacija izrazito podatno i pogodno sredstvo intenzifikacije značenja elemenata

jom uvijek ostvaruje intenziviranje ponovljenih članova, ali je to intenziviranje katakada emfatičko, tj. služi za isticanje uz vrlo česte emocionalne efekte, a katkada semantičko, tj. služi za intenzifikaciju značenja.

Emfatičkim ponavljanjem “povećava se kvantitet jezičkih sredstava, tj. radi se o zbiru, a ne o sintezi efekata, pa bi se da nema ponavljanja gubila ekspresivnost, dok se semantički efekat ne bi menjao”.²⁷⁴ U narednom primjeru, emfatičko udvajanje glagola u imperativu ima dodatnu funkciju, budući da, pored toga što označava naredbu, dobija izuzetan emocionalni efekat sa značenjem podrške: «اسْبَحْ» (مريود، ١٨) *Djed ga je iz daljine dozivao strogim glasom: “Plivaj! Plivaj!”* [Bandarshah, 87]. Katkada ponavljanje glagola ima za cilj da uvjeri sagovornika, a u primjeru koji slijedi, i samoga govornika u istinitost iskaza u određenoj govornoj situaciji: وَ يَرُدُّ النَّاسُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ هُمْ يَتَشَبَّهُونَ: «أَنْتُمْ قُلْتُمْ يُوجَدُ، وَ يُوجَدُ» (كلمة معمر القذافي) *A ljudi bi odgovarali jedni drugima, kažeći se za prvi razlog – u pravu ste, u pravu ste*²⁷⁵ - potom padajući u tjeskobnu i krhku šutnju [Bandarshah, 9].

Naročito ekspresivan postupak jest reduplikacija eliptičnog predikata. Njegova ekspresivna vrijednost potječe od repeticije koju dodatno pojačava postupak elizije: وَ نَحْنُ سَنُحَاكِمُهُمْ فِي الْبِدَايَةِ كَشُهُودٍ: «أَنْتُمْ قُلْتُمْ يُوجَدُ، وَ يُوجَدُ» (كلمة معمر القذافي) *Mi ćemo se protiv njih u početku boriti kao svjedoci: “Vi ste rekli – postoji i postoji i postoji – dokažite nam tu korupciju... [govor Muamera Gadafija].* Repeticijom eliptičnog predikata u pasivnoj formi glagola وَجَدَ (*naći*) ističe se značaj predikatske riječi, nedovoljno istaknut samom elizijom subjekta. Pored toga, sindetsko trostruko ponavljanje riječi afektivan je izraz kojim se manifestira ljutnja govornika što eksplodira.

U realizaciji geminacije mogu učestvovati imenice i zamjenice na različitim pozicijama i u različitim funkcijama. U primjeru koji slijedi, nalazimo u okviru eksklamativnog izraza reduplikaciju imenice čiju izuzetnu emocionalnu obojenost ne treba posebno naglašavati: «النَّجْدَةُ النَّجْدَةُ»

koje modificiraju. Ovakvi nalazi nipošto ne dokazuju nemogućnost takvih postupaka, ali su dokaz, u svakom slučaju, nejednake distribucije različitih kategorija riječi u postupku repeticije.

²⁷⁴ Ljubomir Popović, “Ponavljanje reči radi stilske pojačanja značenja”, *Naš jezik*, Vol. 17, No. 3, Beograd, 1968-9., str. 130.

²⁷⁵ U arapskom jeziku glagol صَدَّقَ znači *govoriti istinu*, što se iz prijevoda ne vidi. U prijevodu glagolska forma drugog lica množine postaje rečenica sa prijedložnom frazom u funkciji imenskog predikata. Ovaj, kao i prethodni primjer, opravdano su mogli naći svoje mjesto u okviru opisa geminacije rečenica, o kojoj će biti riječi u nastavku.

(٢٠٠) (موسم الهجرة إلى الشمال، 127). Interpunktija u narednom primjeru stavlja reduplikaciju u djelokrug anadiploze:²⁷⁶ وَأَنْتَ أَنْتَ زَعِيمٌ وَرَبِيسٌ فِي الْبَلَدِ وَ لَمْ تَفْعَلْ شَيْئًا (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٥٧) (*I ti – ti si glavni u selu, i predsjednik si, a nisi ništa učinio* (*Sezona seobe na sever*, 110)). Anadiploza je stilski figura sa izuzetno istaknutom ulogom u povezivanju rečenica i stihova, čime ćemo se kasnije više pozabaviti, i nastoji prevazići na sintaksičkoj i semantičkoj razini granicu među rečenicama, na kojoj se realizira. Kontradiktornost anadiploze sadržana u činjenici da svoje postojanje duguje istoj onoj granici koju nastoji prevazići postaje razlog što ova figura, po našem mišljenju, konstantno gravitira geminaciji. Ta gravitirajuća sila, čini nam se, u slučaju kada se na poziciji prve rečenice nađe neka eliptična rečenica, postaje neodoljivo jaka i briše granicu koja predstavlja *raison d'être* anadiploze. Tačka, kako Pavličić tvrdi, ne mora imati snagu koju inače ima, već, obratno, njome veza može biti naglašenija.²⁷⁷ S obzirom na navedeno, vjerujemo da se ponuđeni primjer opravdano može svrstati u primjere geminacije i epizeuksičkog ponavljanja.

Epizeuksičkim ponavljanjem slikovito se prikazuju burne emocije govornika: «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى النَّسَوَانِ. النَّسَوَانُ أَخَوَاتُ الشَّيْطَانِ. وَدَّ الرَّئِيسِ. وَدَّ الرَّئِيسِ» (موسم: *Neka je prokletstvo Božije na žene; žene su sestre đavolove! Vad al-Rajse, e moj Vad al-Rajse!* (*Sezona seobe na sjever*, 94)). Reduplikacija vlastitog imena, kontekst u kojemu je geminacija ostvarena te donekle i anadiploza realizirana u tekstu što prethodi geminaciji u navedenom primjeru, doprinose snažnoj ekspresivnosti replike. U dva od

²⁷⁶ U antičkoj nominaciji figura repetitive u kontaktu, drugo ime za anadiplozu je upravo reduplikacija (upor.: Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998.; Dubravko Škiljan, “Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (I)”, *Latina et Graeca*, No. 26, 1985.). Marina Katnić-Bakaršić reduplikaciju, odnosno geminaciju, definira kao “ponavljanje iste riječi ili grupa riječi u susjednoj poziciji” (*Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 316.). U ovoj definiciji u kojoj nisu naglašene granice u čemu se repetitiva javlja, naći ćemo još jedno opravdanje da eliptičnu rečenicu koja se sastoji od samo jedne lične zamjenice u funkciji subjekta, smatramo, a tako ju je i prevodilac preveo, dijelom iskaza koji slijedi. Svakako, naša dilema pri svrstavanju navedenog primjera u okvire određene figure prema odabranoj klasifikaciji, vrlo lahko može postati trilema, budući da se isti primjer može smatrati anafomom. Kontekst i činjenica da ponovljene riječi mogu figurirati kao jedinstvena sintaksička i funkcionalna cjelina razlog su više da ovaj primjer smatramo geminacijom.

²⁷⁷ Ovo mišljenje se odnosi na anadiplozu uopće (“Stih i figure”, u: *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995., str. 360.). Istinitost ovog stava potvrđuje se naročito u primjerima poput našeg.

tri prijevoda, prevodioci su se odlučili emcionalnu intenzivnost izraziti dodatnim leksičkim sredstvima, upotrebom uzvika i prisvojne zamjenice *moj*, kojima su na najbolji način mogli prenijeti značenja tuge i sažaljenja. Takvo značenje, ukoliko zanemarimo intonaciju, postignuto je repeticijom i taj bi se doprinos bez repeticije izgubio.

Emfatičko epizeuksičko ponavljanje može isto tako uključiti različite fraze i cijele rečenice.²⁷⁸ Tako u sljedećem primjeru nailazimo na repeticiju prijedložne fraze u značenju zdravnice, a u funkciji eliptičnih adverbijala namjene: «في: هُوَ يَهْتَفُ:» (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٤٠) *Neko od putnika izvadi iz kola dva sanduka piva i podeli ih dernjajući se “Na zdravlje – za Sudan! Na zdravlje – za Sudan!”* (Sezona seobe na sever, 97).²⁷⁹ Ekspresivnosti ove geminacije svakako doprinosi elizija glavnih članova rečenice. Ova dva izvora ekspresivne vrijednosti omogućuju naglašavanje “eksplozivne afektivnosti govornog lica”,²⁸⁰ tj. njegove sreće. Što se tiče repeticije rečenica, ponoviti se mogu kako zavisne tako i nezavisne rečenice, što pokazuju sljedeći primjeri reiteracije eliptične vremenske rečenice i trostruke reiteracije nezavisne rečenice: (مريود، ٨٥) ... *a kada ga je život pozvao, kada ga je život pozvao ...* [Bandarshah, 122] i (مريود، ٨٦) *Rekoh da. Rekoh da. Rekoh da* [Bandarshah, 122]. Prvim primjerom naglašava se vrijeme glagolske radnje, koja ostaje nepoznata. Drugim primjerom naglašava se prevashodno drugi dio dvočlanog iskaza, a ne cijela rečenica. S obzirom na to da su rečenice kratke, ubrzanim tempom postiže se snažan emcionalni efekat. Ova dva primjera dokazuju kako se sjajan ekspresivan postupak može ostvariti epizeuksičkim ponavljanjem izraza sastavljenih od više od jedne riječi.

Epizeuksičko ponavljanje pri realizaciji geminacije može, kako smo već naglasili, pored emfatičkog i emcionalnog doprinosa, iskazu donijeti nešto kvalitativno novo na semantičkom planu. Funkcija intenzifikacije

²⁷⁸ Za određenje epizeukse u ovakvim primjerima oslanjamo se na njen opis koji nudi Luka Zima: “Kao što se pojedine rieči uzastopce bez prekidanja ponavljaju, tako se mogu i ciele izreke ponavljati” (*Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, JAZU, Zagreb, 1880., str. 298.). Ivo Pranjković, također, ne isključuje mogućnosti pojave epizeukse i na razini teksta (“Stilske figure i gramatika”, Zagrebačka slavistička škola-www.hrvatskiplus.org, str. 10.).

²⁷⁹ Struktura navedene prijedložne fraze glasi: PRIJF (*u*:PRIJ *zdravlje*:IM:GEN:JED:Ž.R. *Sudan*:IM:ODR:GEN).

²⁸⁰ Milorad Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974., str. 174.

značenja kao da proizlazi iz intonacijskog jedinstva ponovljenih riječi u koordinaciji, te njihovog funkcionalnog jedinstva. Sinteza efekata postiže se reduplikacijom određenih kategorija riječi i na taj način se postiže intenzifikacija značenja. Kategorije riječi koje učestvuju u intenzifikaciji značenja obično su imenice koje označavaju brojive pojmove ili količinu, te su to najčešće zajedničke, brojne, zbirne i gradivne imenice. Pored imenica, u arapskom jeziku se u ovoj funkciji, često javljaju pridjevske riječi i prijedložne fraze u funkciji različitih adverbijala ili imenskog predikata.

U primjeru koji slijedi, zatičemo tipičnu pojavu repeticije zajedničkih imenica koje označavaju pojmove što se mogu javiti u manjem ili većem broju: (موسم) كُنْتُبُ كُنْتُبُ كُنْتُبُ (RUFUF, RUFUF, RUFUF, KUNTB, KUNTB, KUNTB) (الهجرة إلى الشمال، ١٦٢) *Sva četiri zida, od poda do plafona! Police, police, knjige, knjige, knjige!* (Sezona seobe na sever, 113). Parcelacijom ekvativne rečenice na eliptični subjekt i eliptični imenski predikat dodatno se ističe stilski vrijednost figure. Istovremeno, odabirom asindetskog vezivanja ponovljenih članova, čime se oni uključuju u istu intonacijsku jedinicu, efekt numeričkog pojačanja značenja izuzetno se naglašava, dok u izostavljanju interpunkcijskih znakova u okviru trostruke repeticije riječi كُنْتُبُ (*knjige*) on doseže kulminaciju.

U arapskom jeziku funkciju adverbijala vrši veoma mala klasa priloga, pridjevi i imenice u neodređenom akuzativu i prijedložne fraze. Imenice često dolaze u jednini, ali i množina neodređenih imenica u akuzativu ili u prijedložnoj konstrukciji nije isključena. Reduplikacija takvih fraza obično doprinosi intenzifikaciji značenja. Na primjer: مَا ظَنَنْتَا يَوْمًا مُجَرَّدَ الظَّنِّ أَنَّهُمْ: (دومة ود حامد، ٣٦) *Tada nismo ni pomislili da bi oni mogli doći ovdje. Došli su, tako mi Boga, u skupinama jatimice* [The Wedding of Zein and other stories, 3], (موسم الهجرة، ١٩٦) *Pritisnuo sam polahko. Lagano...* (Sezona seobe na sjever, 124), ili: كَانَ الْوَقْتُ شِتَاءً فِي أَمْشِيرَ فِيمَا رَوَى ابْنُهُ مُخْتَارٌ بَعْدَ ذَلِكَ بِأَعْوَامٍ وَ أَعْوَامٍ (ضو: ١١١) *Bila je zima u mjesecu amširu, kako je njegov sin Muhtar pričao godinama i godinama poslije* [Bandarshah, 60] i (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٩٨) *Malo po malo, nisam više ništa čuo osim hućanja rijeke* (Sezona seobe na sjever, 125).

Ukoliko analiziramo navedene primjere reduplikacije adverbijala, uočićemo stanovite razlike. Naime, u prvoj rečenici adverbijal načina vršenja glagolske radnje izražen je asindetskim ponavljanjem množine imenice iza umetnute zakletve, a u drugoj dvjema prijedložnim frazama razdvojenim tačkom. Ponavljanje neodređene imenice أَعْوَامٌ (*godine*) u prijedložnoj frazi

koja se javlja kao modifikator u okviru šire konstrukcije u funkciji adverbijala vremena (بَعْدَ ذَلِكَ بِأَعْوَابٍ وَأَعْوَابٍ), došlo je u trećoj rečenici sindetski ostvareno. Za imenice koje označavaju vrijeme, ponavljanje je karakteristično, zbog “potrebe da se na ekspresivan način pokaže dužina trajanja (odnosno ponavljanja) radnje”.²⁸¹ Taj semantički doprinos u arapskom jeziku je nešto uočljiviji uzmemo li u obzir to da neodređenu množinu imenica u nekim funkcijama obično prevodimo uz kvantifikator *nekoliko*. Čini nam se, iako bi za takav zaključak bila potrebna analiza šireg korpusa, pri čemu se ne smiju zanemariti ni semantičke specifičnosti konteksta, da su ove razlike pomogle da emfaza u slučaju repeticije adverbijala načina, a intenzifikacija značenja u slučaju adverbijala vremena budu primarni doprinosi reduplikacije. Kada je u pitanju reduplikacija pridjeva u funkciji adverbijala vremena u posljednjem primjeru, njegova ekspresivnost u odnosu na neutralnu formu u obliku prijedložne fraze بَعْدَ قَلِيلٍ (*malo poslije*) neupitna je, ali dinamičkom značenju procesualnosti, koje se u prijevodu odražava, pridonose kontekst i specifična semantika glagola, ne samo reduplikacija pridjeva.

Repeticija glagolskih riječi sintaksički je postupak koji se upotrebljava i za druge svrhe pored njima bliskih funkcija naglašavanja i intenziviranja. Ukoliko se radi o glagolima nesvršenog vida, ponavljanjem se postiže funkcija neprekidnosti procesa izraženog glagolom, tj. posebno se ističe dugotrajnost radnje,²⁸² kao u primjeru: هُنَا أَيْضًا صَحْرَاءُ مُحْضَرَةٌ مُزْرَقَةٌ مُمْتَدَّةٌ، (موسم الهجرة إلى الشمال، ٣٦) *Ovo je takođe pustinja, uzelenela, uplavela, protežna, ona me zove i doziva... (Sezona seobe na sever, 26)*. Repeticijom glagola oslikava se i beskonačnost pustinje tako da se čini kao da ga pustinja doziva u beskraj.

Epanaleptičko ponavljanje, kako smo već pri određivanju geminacije naglasili, predstavlja ponavljanje strukturno neistovjetnih elemenata. Ponovljeni element izmijenjen je modifikatorom ili komplementom u okviru šire sintaksičke jedinice. Takvi primjeri reduplikacije relativno su česti u korpusu, a ukoliko bismo granice, odnosno tačke ispred eliptičnih rečenica zanemarili, brojne realizacije anadiploze mogle bi se analizirati kao epanaleptičko ponavljanje. No, i bez takvih intervencija na interpunkcijskoj slici teksta, a kako bismo ostali vjerni izboru pisca, moguće je navesti brojne primjere epanaleptičkog ponavljanja čiste geminacije. U sljedećem

²⁸¹ Ljubomir Popović, “Ponavljanje reči radi stilske pojačanja značenja”, *Naš jezik*, Vol. 17, No. 3, Beograd, 1968-9., str. 131.

²⁸² Funkciju isticanja trajnosti glagolske radnje uz intenzifikaciju značenja reiteracijom glagola nesvršenog vida zapazio je Ljubomir Popović (vidi: *Ibid.*, str. 128.).

primjeru, recimo, imamo repeticiju subjekta modificiranog relativnom rečenicom: وَالنَّهْرُ النَّهْرُ الَّذِي لَوْ لَأَهُ لَمْ تَكُنْ بِدَايَةٍ وَلَا نِهَائَةٍ، يَجْرِي تَحَوَّ الشِّمَالِ لَا يَلُوي: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨٧) *I reka. Reka, bez koje ne bi bilo ni početka ni kraja. Teče ka severu, ne osvrćući se ni na šta* (Sezona seobe na sever, 60).²⁸³ Kada je ponovljena riječ modificirana relativnom rečenicom, ona ima izraženu funkciju naglašavanja ili objašnjenja, mada može biti upotrijebljena u svrhu ispravke. Ovakvo modificirano epanaleptičko ponavljanje predstavlja plodno polje za razvoj gradacije. Prema Kovačeviću, podrazumijeva se činjenica da je ponovljena riječ “smisaono najistaknutija i komunikacijski najznačajnija”.²⁸⁴ O komunikacijskom značaju dalo bi se raspravljati, pogotovo ako nam za raspravu posluži prethodni primjer, u kojemu se radi o repeticiji tema.

No, komunikacijski značaj ponovljenih riječi upravo ističe se upravo u primjerima koji slijede, budući da je riječ o opetovanju modificiranih rema: مَرَّةً كُنْتُ أَعْمَلُ فِي حَقْلِي فَعَصَّ شَيْءٌ إصْبَعِي، هَذَا الإصْبَعُ الخَنْصَرُ (دومة ود حامد، ٤٤) *Jednom sam radio u polju, kad me ujede nešto za prst - ovaj mali prst* [The Wedding of Zein and other stories, 11] وَ أَحْسَرْنِي إِذَا نَشَأَ وَلْدَايَ، أَحَدُهُمَا أَوْ، أَكْثَرُهُمَا [٨٤] *Teško mi, ako moje jedno dijete ili oboje odraste sa virusom ove zaraze: zaraze putovanja...!* (Sezona seobe na sjever, 55) كَانِ الْوَقْتُ أَوَائِلَ اللَّيْلِ، لَيْلٌ كَثِيفٌ مُظْلِمٌ، (عرس الزين، ١١٠) *Bilo je na početku noći, jedne noći, teške i mračne* [The Wedding of Zein and other stories, 119] وَ قُبَيْلَ أَنْ يَلْتَوِيَ إِلَى الْوَرَاءِ رَأَيْتُ عَيْنَيْهِمَا – تِلْكَ النَّظْرَةُ الْتِي لَمْ أَفْهَمْ مَعَانِيهَا حَتَّى عَنَقْتُ نَفْسِي مَا زَلْنَا تَتْبَعَانِنِي بِتِلْكَ النَّظْرَةِ الْغَرِيبَةِ – مِنْ عَالَمِ الْمَقَابِيسِ وَ الْكَمِيَّةِ (الأجنحة المتكسرة، ١٩) *Prije nego će se okrenuti, vidio sam kako me njegove oči i dalje prate onim čudnim pogledom, pogledom čiji smisao nisam razumio sve dok se moja duša nije oslobodila svijeta zakona i stega...* (Slomljena krila, 21). Ovi primjeri pokazuju kako se uz ponovljene riječi mogu javiti različiti determinatori i modifikatori. Tako uz riječ إصْبَعُ (*prst*) u prvom primjeru stoji determinator u formi prisvojne zamjenice, a uz ponovljenu riječ se javlja determinator u formi pokazne zamjenice. Ponovljena riječ modificirana je imeničkim atributom, hiponimom خَنْصَرٌ u značenju *mali prst*, tako da se stilogenost primjera kumulacijom znatno uvećava. U drugom primjeru, ponovljena riječ je umjesto pokaznom zamjenicom, determinirana drugim članom genitivne veze u

²⁸³ Zanimljivo je da je prevodilac, rekli bismo neopravdano, izabrao parcelaciju u prijevodu ove rečenice.

²⁸⁴ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000., 296., 326.

funkciji modifikatora, dok je u trećem određeni član kao determinator izostao, što je krajnje stilogen postupak.²⁸⁵ U zadnjem primjeru ponovljena riječ النَّظْرَةُ (*pogled*) modificirana je relativnom rečenicom. Ovako ponovljene riječi uočljiv su emocionalni centar iskaza i na njima je emfatički akcenat rečenice.

Ponavljanjem jezičkih elemenata u kontaktu, pored geminacije, realizira se figura koja se zove anadiploza ili epianafora. Za razliku od geminacije, poziciono je uvjetovana budući da označava ponavljanje riječi na kraju jedne rečenice ili stiha i na početku sljedeće rečenice ili stiha, kao na primjer: (دومة) ثَمَانِيَةَ أَشْهُرٍ وَأَنَا أَتَهَرَّبُ وَأُحَاوِرُ وَأُحَاضِرُ. أُحَاضِرُكَ فِي الْفَوَارِقِ الَّتِي تُفَرِّقُنَا (دومة) *Osam mjeseci kako tražim izlaz, diskutiram, razgovaram. Razgovaram s tobom o razlikama koje su nas razdvojile* [*Dūma Wadd Hāmid*, 28],²⁸⁶ ili: أَخَذْتُ الْكَأْسَ مِنْ يَدَيْهَا، وَقَدْ أَعْوَيْتَنِي عَيْنَاهَا، عَيْنَاهَا خَضِرَاوَانٌ مُحَاطَتَانِ بِزُرْقَةٍ (دومة) *Uzeh čašu iz njene ruke i zavedoš me njene oči. Njene oči su zelene, okružene tačkicama plavim poput mora* [*Dūma Wadd Hāmid*, 76].²⁸⁷

Anadiploza ima izraženu konektivnu ulogu u tekstu, budući da prati linearni slijed rečeničkog povezivanja. Redoslijed riječi je neutralan, raspored elemenata informacione strukture je nemarkiran. Stilogenost ove figure krije se u zanemarivanju anaforičkih sredstava i upotrebi repeticije u svrhu naglašenog povezivanja. Usprkos tome što se u ostvarivanju značenja prednost daje repeticiji, a ne upotrebi anaforičkih elemenata, ova figura zadržava efekat sintaksičkog jedinstva rečenica na čijim granicama stoje ponovljeni elementi, kojima se granica prividno poništava.²⁸⁸ Naravno, takvo ponavljanje ne znači istovremeno i ponavljanje sintaksičke funkcije. Štaviše, sintaksička funkcija se vrlo često mijenja, a izostanak parametra homofunkcionalnosti ponovljenih riječi obično znači i izostanak njihove homofornosti, tako da riječi u repeticiji više sličje karikama kojima se ulančavaju rečenice. U primjeru koji slijedi, anadiploza se ostvaruje polip-

²⁸⁵ O krajnjoj stilogenosti dokidanja određenog člana uz ponovljenu imenicu pri realizaciji kumulacije i gradacije vidi: Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, 2011., str. 31. Upravo je postupak epanaleptičkog ponavljanja izvanredna osnova za nastanak gradacije i kumulacije.

²⁸⁶ Efekt začudnosti u ovom primjeru pored repeticije pojačava i realiziranje paregmena i polisindeta.

²⁸⁷ Primjer analiziramo kao anadiplozu, iako nezavisne rečenice, na čijim se granicama realizirala, nisu razdvojene tačkom.

²⁸⁸ Upor.: Pavao Pavličić, "Stih i figure", u: *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995., str. 360.

totonski, tj. ponavljaju se iste riječi različitih gramatičkih oblika. Genitivna konstrukcija أَنْفِ جَدِّي (nos moga djeda) u prvoj rečenici je komplement sekundarnog prijeloga مِثْلَ (poput) u genitivu, a u drugoj subjekt u nominativu: فَحَالَ لَهُمْ لِحَى بَيْضَاءَ وَ أَنْوْفَ حَادَّةٍ مِثْلَ أَنْفِ جَدِّي. أَنْفِ جَدِّي كَانَ كَبِيرًا حَادًّا (دومة ود: ٢١) (دومة ود ... حامد، ٢١) *tako da su imali bijele brade i šiljate noseve poput nosa moga djeda. Nos mog djeda bio je golem i šiljat* [Dūma Wadd Hāmid, 21].

Anadiploza se može kombinirati s permutacijom, kada se dobijaju izuzetno stilogene hijastične strukture, u kojima je reduplicirani član obrnuto raspoređen u okviru sintaksičke konstrukcije.²⁸⁹ U korpusu su uglavnom pronađeni primjeri sa reiteracijom riječi koje su u funkciji adverbijala: كَانَتْ الْأَخْبَارُ تَأْتِيهِ، فَكَانَ يَتَعَاضَى أَحْيَانًا، وَ أَحْيَانًا يَثُورُ (عرس الزين، ٥٣) *Vijesti su mu pristizale, ali se ponekad nije obazirao, a ponekad bi se razbjesnio* [Vijesti su mu pristizale, ali nije obazirao ponekad, a ponekad bi se razbjesnio] [The Wedding of Zein and other stories, 69].

Zanimljiv je primjer “neutralne” anadiploze, kada imamo funkcionalno različite homofornne fraze ponovljene na kraju jedne rečenice i na početku rečenice koja slijedi: إِنَّي لَا أَطْلُبُ مِنْكَ أَنْ تُصَدِّقَ مَا أَقُولُهُ لَكَ. لَكَ أَنْ تُعْجِبَ وَ أَنْ تَشْكُ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٣٠) *Ja ne tražim od tebe da vjeruješ u ovo što ti pričam. Možeš se čuditi ili sumnjati* (Sezona seobe na sjever, 20). Naime, u navedenom primjeru ponovljena je prijedložna fraza sastavljena od prijedloga لَ i enklitičke forme lične zamjenice أَنْتَ (ti). Prva prijedložna fraza indirektni je objekt glagola قَالَ (reći), a druga se javila u funkciji predikata imenske rečenice, gdje prijedlog لَ ima značenje da se nešto dopušta. Iako je izostala funkcionalna podudarnost ponovljenih fraza, postupkom je ostvareno značenje naglašene veze među rečenicama.

4.1.1.1. Geminacija u “neutralnim” strukturama

Treba istaći da nije svaka reduplikacija ekspresivna, te da postoje primjeri potpune i djelomične neutralizacije stilogenosti repeticije. S obzirom na to da je ponavljanje riječi u arapskom jeziku “u određenoj mjeri inherentno svojstvo sistema”,²⁹⁰ treba razlučiti slučajeve stilski neutralnih konstrukcija u odnosu na stilogenu repeticiju. Kada govorimo o potpunoj neutralizaciji ekspresivnosti, prije svega mislimo na postupke repeticije sa semantičkim doprinosom za koji nema alternativne ekvivalentne strukture. Takve su

²⁸⁹ Upor.: Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000., 296., 340.

²⁹⁰ James Dickens, Janet C. E. Watson, *Standard Arabic. An Advanced Course*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999., str. 510.

konstrukcije za izražavanje distributivnih brojeva, ili pak adverbijala načina uz pomoć neodređenih imenica u akuzativu,²⁹¹ kojima se uglavnom izražava značenje postepenosti u slijedu. Iako je najfrekventniji prijevodni ekvivalent ovakve neutralne reduplikacije u bosanskom jeziku konstrukcija imenica A+prijedlog *po*+imenica A1, mogu se prevoditi na različite načine ovisno o kontekstu. Na primjer: *يَصِلُونَ وَاحِدًا وَاحِدًا، وَ إِنْتَيْنِ اثْنَيْنِ، ضِعَافًا* (ضو البيت، ١٣٤) *Stizali su jedan po jedan ili (dvojica) po dvojica, mršavi i žgoljavi...* [Bandarshah, 74], *لَقَدْ تَقَفَى إِثْرَهُ خُطْوَةَ خُطْوَةً، وَ صَارَ مِثْلَهُ، جَذْوَكَ الْبَيْعَلِ* (مريود، ١٤) *Slijedio ga je u stopu, postao poput njega sve dok konačno nisu ličili kao cipele u paru* [Bandarshah, 85], *ثُمَّ فَاصِنَ الْبُكَاءِ، وَ حَمَلَ الْمَوْجِ، وَ جَعَجَى* (ضو البيت، ٦٣) *Jecaji su potom navirali, a talas je nosio recitirane ajete, jedan za drugim, koji su se vili na površini kao barjaci* [Bandarshah, 35] *وَإِنِّي أَعْرِفُ هَذِهِ الْقَرْيَةَ شَارِعًا شَارِعًا، وَ إِنِّي بَيْتًا بَيْتًا...* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦٠) *Ovo mjesto znam napamet: svaku ulicu, svaku kuću (Sezona seobe na sjever, 40).*

4.1.2. Repeticija na distanci: paralelna veza

Ponavljanje istovjetne riječi ili grupe riječi koje se ostvaruje na distanci može biti lokalizirano na početku susjednih stihova, rečenica ili pasusa, što je mehanizam nastanka anafore,²⁹² a ukoliko se takvo ponavljanje javlja na kraju, nastaje epifora.²⁹³ U sljedećim primjerima anafore, najbolje

²⁹¹ Karin Ryding ove imenice naziva imenicama za izražavanje količine i obrađuje ih zajedno sa različitim kvantifikatorima, intenzifikatorima, te adverbijalima načina u okviru grupe riječi koju naziva adverbijalima stepena, insistirajući na njenoj posebnosti, iako sama kaže da je, u neku ruku, supkategorija adverbijala načina (vidi: *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., str. 277-9.). U arapskoj gramatici se neutralna reduplikacija imenice i brojeva ubraja u primjere nederiviranog akuzativa stanja (*al-hāl al-ġāmid*), kojim se izražava stanje subjekta ili objekta u vrijeme vršenja glagolske radnje (vidi, na primjer, u: Maḥmūd H. Muġālasa, *al-Naḥw al-šāfi*, Mu'assasa al-risāla, Bayrūt, 1997., str. 330-1.).

²⁹² Kako je iz korpusa istraživanja isključen podstil poezije iz književnomjetničkog stila, potrebno je naglasiti da ćemo se baviti isključivo sintaksičkim formama figura, ne i njihovim metričkim paricama, jer se njihov opis u poetskom i proznom iskazu potencijalno može razlikovati, tako da se sintaksička anafora može javiti kao metrički ciklos i obratno (upor.: Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998.).

²⁹³ Milorad Ćorac tvrdi da su figure poput anafore, epifore, simplehe, paralelizma, re-frena “isključivo vezane za versifikaciju” i da su “kategorija ograničena i svedena samo na pjesničko stvaralaštvo” (*Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974., str. 147.), pa izabire strogo funkcionalnu analizu repeticije. Mi se pri-

možemo vidjeti kako se reiteracijom jedne, odnosno dvije riječi u inicijalnim pozicijama sukcesivnih koordiniranih rečenica razvija tekst: هُوَ الَّذِي سَافَرَ بِالْجَمَالِ مُحَمَّلَةً بِالنَّمْرِ إِلَى دِيَارِ الْكَبَابِيشِ، وَ عَادَ يَسُوقُ أَمَامَهُ قُطْعَانَ الْإِبِلِ وَالضَّأْنَ. هُوَ الَّذِي جَلَبَ الْبَضَائِعَ مِنْ حُدُودِ الرَّيْفِ وَ بِلَادِ تَقْلَى وَ الْفَرْتَيْتِ. هُوَ الَّذِي أَضَافَ أَرْضًا إِلَى الْأَرْضِ وَ بَيْوتًا إِلَى الْبُيُوتِ وَ عِمَارَةً إِلَى الْعِمَارَةِ. هُوَ الَّذِي أَقَامَ الدِّيَوَانَ الْكَبِيرَ، وَ جَاءَ لِأَبِيهِ بِإِيرِيْقِ النَّحَاسِ ذِي النَّفُوشِ، وَ مِسْبَحَةِ الصَّنَدَلِ، وَ عَصَا الْأَبْدُوسِ وَ فِرْوَةَ الصَّلَاةِ الْمَعْمُولَةَ مِنْ جُلُودِ ثَلَاثَةِ نُمُورٍ (مريود، ١٥)

On je bio taj koji je otputovao kamilama natovarenim datulama u zemlje Kababiša i vratio se tjerajući stada ovaca i deva. On je bio taj koji je donio robu iz Egipta i krajeva Tagalija i Firtita. On je bio taj koji je pripojio zemlju zemlji, kuće kućama, zdanja zdanjima. On je bio taj koji je sastavio veliki divan i ocu donio izgravirani bakreni ibrik, tespih od sandalovine, štap od ebanovine i sedžadu skrojenu od kože tri leoparda [Bandarshah, 85]. Iako je riječ o proznom tekstu i relativno dugim rečenicama, anaforu je ovdje lahko zapaziti, budući da se ona višekratno ponavlja. Naravno, njena efektivnost gubi udarnu snagu s produživanjem rečenica, ali se ekspresivnost nadoknađuje gradacijom ostvarenom dodavanjem novih elemenata u stilogenom sinatroizmu, repeticijom nekih od njih i učinkom paralelnih struktura. U ovom slučaju, repeticija elemenata naglašava emocionalnost govornika i sugerira nepromjenljivi, kontinuirani subjekt, tj. temu.

Ovakve strukture zanimljivo je posmatrati iz perspektive teorije funkcionalnih rečeničkih perspektiva, budući da se tema ponavlja, dok se komunikacijska razina teksta gradi izmjenom rema.²⁹⁴ Redosljed rečeničkih članova, datog i novog, teme i reme, je neutralan. U neutralnom redosljedu teme i reme, koji obilježava anaforu uopće, te činjenici da se nerijetko o jednoj temi želi pružiti više novih informacija, leži razlog relativno česte upotrebe anafore u različitim tekstovima. Takav postupak je istovremeno ekspresivan. Ekspresivnost je nerijetko ojačana paralelizmom i gradaci-

klanjamo stavovima onih autora koji takve strukture pronalaze i prepoznaju i u proznim tekstovima, a u skladu sa definicijama koje nudimo. Štaviše, mogli bismo reći da se pojava ovih figura u proznim tekstovima može smatrati stilogenijom, upravo zbog činjenice da se u takvim tekstovima rjeđe javljaju i ne očekuju.

²⁹⁴ Analiza ovoga primjera usložnjava se dodatno činjenicom da u realizaciji anafore učestvuje tema هو (on) i odnosna zamjenica koja strukturno pripada odnosnoj rečenici u funkciji reme الذي (onaj koji), što je jasan dokaz da se ne preklapa uvijek cijela tema s datim ili cijela rema s novim, već da se ne isključuje mogućnost strukturne nepodudarnosti reme s novim pri aktuelnom raščlanjivanju rečenice. Ovu strukturnu činjenicu, premda izuzetno značajnu, možemo zanemariti pri tekstualnoj interpretaciji anafore, na kojoj je trenutno fokus.

jom, a ponovljene riječi su izrazito afektivni izrazi, čiji se ton iz rečenice u rečenicu znatno penje.²⁹⁵ Anafora, bilo da započinje imenskim riječima različitih oblika i različitih funkcija ili glagolom u funkciji predikata, često se javlja u proznom tekstu u svrhu pojačanja emocionalnog efekta i doživljaja, kao u primjeru: *وَ لِكِنِّي أَذْكَرُ ... يَدَيَّ مُطَبَّقَتَيْنِ عَلَى خَلْقٍ مَحْجُوبٍ، وَ أَذْكَرُ جُحُوظَ عَيْنَيْهِ: أَذْكَرُ صَرْبَةً قَوِيَّةً فِي بَطْنِي وَ أَذْكَرُ مَحْجُوبًا جَائِمًا عَلَى صَدْرِي، وَ أَذْكَرُ مَحْجُوبًا مُلْقَى عَلَى الْأَرْضِ وَ أَنَا أَرْكُلُهُ بِقَدَمَيَّ. وَ أَذْكَرُ صَوْتَهُ يَصْرُخُ: «مَجْنُونٌ، مَجْنُونٌ».* وَ أَذْكَرُ لَعَطًا وَ صِيَاخًا *Sećam se samo svojih šaka kako stežu Mahdžubovo grlo, i sećam se njegovih iskolačenih očiju, snažnog udarca koji me je pogodio u stomak i sećam se Mahdžuba kako mi sedi na prsima. Sećam se i Mahdžuba kako leži na zemlji, a ja ga udaram nogom. Sećam se njegovog glasa koji je urla: “Ludače... ti si lud!” Sećam se nekog žagora i vike dok sam rukama stezao Mahdžubov vrat... (Sezona seobe na sever, 111).*²⁹⁶ Upotrebom anafore u ovom primjeru ističe se značaj glagolske radnje, tj. sjećanja i naglašava se afektivnost govornog lica za vrijeme događaja koja se efikasno prenosi na recipijenta.

Realizacija epifore kao figure vrlo je informaciono zanimljiva. Kompleksnost informacione strukture druge rečenice u nizu ogleđa se u činjenici da se rematski segment sastoji od informacionog fokusa ili nove informacije i poznate informacije, tj. ponovljene klauze u sljedećem primjeru: *مَحْمِيذٌ، قَدْ دَفَعَ الثَّمَنَ وَ أَكْثَرَ. كُلُّ شَيْبٍ فِي هَذِهِ الْأَرْضِ الَّتِي أَحَبَّهَا ثُمَّ تَنَكَّرَ لَهَا، يَشْهَدُ أَنَّهُ* *On, Mehejmid, platio je punu cijenu i više od nje. Svaki pedalj te zemlje, koju je volio, a onda je napustio, svjedoči da je platio punu cijenu i više od nje [Bandarshah, 87].* Dakle, reiterirana glagolska klauza ostaje u finalnoj poziciji iskaza, “rezerviranoj” za novu informaciju. U prvoj rečenici, ona čini komentar u strukturi topik-komentar sa dislociranim topikom izrazite kontrastivne vrijednosti modificiranim apozicijom (*On, Mehejmed*). U drugoj rečenici, ponovljen je cijeli komentar iz prve rečenice, ali sada u funkciji objekta glagola *شهد* (*svjedočiti*) u okviru novog komentara. U inicijalnoj poziciji našao se specificirani topik

²⁹⁵ Upor.: Milorad Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974., str. 149.

²⁹⁶ U prijevodu je jedan od predikata elidiran i u više rečenica izostavljen je i prijevod veznika و (*i*).

²⁹⁷ Miloš Kovačević smatra da u drugoj rečenici koja učestvuje u realizaciji epifore imamo inverziju teme i reme (vidi: *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000., 294.) Mi smo u prethodnom poglavlju usvojili princip nepodudarnosti tematske i informacione strukture, i njega ćemo poštivati pri analizi stilskih doprinosa oneobičavanja redosljeda jezičkih jedinica.

kao diskursno poznata informacija (*Svaki pedalj te zemlje, koju je volio, a onda je napustio*). Ponovljena rečenica u finalnoj poziciji ima za cilj da naglasi poentu i signalizira diskontinuitet ili prekid.

Zanimljivo je da se epifora nerijetko javlja udružena sa antitetičkim sadržajem i u formi sintaksičkog paralelizma, kao u primjerima: هُنَا نَبْدُو (هنا نَبْدُو) (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨٧) *Ovdje sve počinje i sve se završava (Sezona seobe na sjever, 56)* i يَخْرُجُ النَّاسُ مُسْرِعِينَ، وَ يَدْخُلُونَ مُسْرِعِينَ، i (موسم الهجرة إلى الشمال، ٣٧) *Ljudi žurno izlaze, žurno ulaze, zatim voz ponovo kreće (Sezona seobe na sever, 27).*²⁹⁸

Epifora, kao izuzetno zanimljiva, stilski obilježena informaciona struktura može biti izvanredno sredstvo za usmjeravanje komunikacije prema primaocu poruke. U primjeru koji slijedi, a koji započinje oslabljenom realizacijom anafore, tj. njenom poliptotskom realizacijom,²⁹⁹ u jakoj finalnoj poziciji sindetski vezanih narednih rečenica javlja se ista riječ: لَمْ يَعْذُ يُوجَدُ أَمْنٌ، وَ لَمْ تَعُدْ حَيَاتُنَا مَضْمُونَةً، وَ لَا بَيُوتُنَا مَضْمُونَةً، وَ لَا مَنَاجِرُنَا: *Više nema sigurnosti, naš život više nije siguran, niti su naše kuće sigurne, niti su naše radnje sigurne, niti su naše životinje sigurne, niti su naše masline sigurne* [govor Muamera Gadafija]. Apelativnu jezičku funkciju govornik je postigao upotrebom inkluzivnog *mi* kroz prisvojnu zamjenicu *naš*, dok je persuazivnu funkciju ostvario postupkom ponavljanja lekseme مضمونة (*siguran*:Ž.R.:JED.). Upotrebom epifore, govornik pojačava osjećaj stra-

²⁹⁸ U prijevodu se epifora u potpunosti gubi i postaje epanalepsa. Za određenje epanalepse nismo uzeli njenu poetološku definiciju (vidi: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo publishing, Sarajevo, 2005., str. 160.; K. Wales, *A dictionary of stylistics*, Longman, Harlow, 2001., str.130.), koja epanalepsu opisuje onako kako se definiira ciklos. Iz mnoštva definicija koje se tiču epanalepse, mi smo se odlučili za njeno najšire određenje, prema kojem je ona “zališno ponavljanje iste riječi kod više dijelova jedne iste ili različitih izreka”, odnosno, “svakojako ponavljanje istih riječi”, kako navodi Luka Zima (*Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, JAZU, Zagreb, 1880., str. 166.). Razlog iščezavanja epifore u prijevodu leži u činjenici što i tekst izvornika i prijevod prate neutralni poredak glavnih konstituenata u rečenici. Tako u prvoj strukturi na arapskom jeziku imamo redoslijed ADV-G-S-KO-G-S, što je na bosanski prevedeno redoslijedom konstituenata ADV-S-G-KO-S-G, dok je redoslijed konstituenata G-S-ADV-G-ADV... druge strukture prevodilac na srpski jezik preveo redoslijedom konstituenata S-ADV-G-ADV-G....

²⁹⁹ Prve dvije rečenice započinju različitim gramatičkim oblicima negativne forme nepotpunog i nepunoznačnog glagola عاد u značenju *nije više*, a repeticija “iste riječi u različitim gramatičkim oblicima” mehanizam je nastanka poliptotona (upor.: Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo publishing, Sarajevo, 2005., str. 161.).

ha adresata zbog nedostatka sigurnosti svijeta koji ga okružuje, a ubrza ni tempo i povišavanje tona kroz niz paralelnih struktura što učestvuju u realizaciji epifore prekidaju se, kulminirajući u posljednji put ponovljenoj riječi, koja je, po našem mišljenju, namjerno u jednini muškog roda i nominativu, kako bi se i formom signalizirao prekid prenošenja poruke.

Epifora, kao uostalom i anafora, ima, pored isticanja određenog dijela teksta, izuzetno značajnu kohezionu ulogu u procesima povezivanja rečenica u nadrečenične jedinice teksta.³⁰⁰ Koliko god se repeticijom ističu ponovljene riječi, naglašava se isto tako i tekst koje one okružuju, pogotovu u slučajevima višestruke repeticije poput one realizirane u posljednjem navedenom primjeru.

Nužnost inicijalne i/ili finalne pozicije ponovljenih jezičkih elemenata u strukturi figura ponavljanja “gotovo da predodređuju i strukturnu podudarnost u vrsti i rasporedu interpoliranih jezičkih elemenata”,³⁰¹ uočava Kovačević, što ove figure čini neodoljivom potkom za tkanje i slaganje složenijeg, ekspresivnijeg, originalnijeg i uočljivijeg sintaksičkog paralelizma, koji počiva na izuzetno produktivnom principu simetrije. Istinitost ovih riječi potvrđuje se narednim primjerima: وَمَا تَلْبَثُ الْإِذَانُ أَنْ تُرْهَفَ، وَ مَا... *tako da su uši stalno bile načuljene, a oči stalno bile otvorene* [The Wedding of Zein and other stories, 43] فَفَدَىٰ... تَلْبَثُ الْعُيُونُ أَنْ تَنْتَبِيَةَ (عرس الزين، ١٩) زَادَتْ خُطْبُ الْإِمَامِ قَسْوَةً، وَ زَادَتْ حَمَلُتُهُ قُوَّةً (عرس الزين، ٨٣) *Imamove hutbe su postale oštrije, a njegovi napadi su postali jači* [The Wedding of Zein and other stories, 94]. U oba primjera nalazimo repeticiju glagola iza kojeg slijedi isti raspored argumenata, tj. subjekata (*uši, oči, imamove hutbe, njegovi napadi*) i komplemenata.

Sljedeći primjer složene strukture topik-komentar sa višestrukim komentarima pokazuje kako u ostvarivanju paralelizma mogu učestvovati različiti konstituenti, od glagola, preko relativnih rečenica u funkciji atributa, što znači da sastavnice paralelizma mogu biti i nezavisne i subordini-

³⁰⁰ Kada su u pitanju figure koje nastaju kombinacijom anafore i epifore, poput simplehe, ciklosa, anaepifore, njima se dodjeljuje primarni značaj u poetskom iskazu, budući da se posljednja riječ u stihu (iskazu) u metrici smatra versifikacijskim težištem. Simpleha se gotovo isključivo javlja u poetskom izrazu, što je potvrdio njen izostanak u obrađenom korpusu. Kombinaciju ciklosa i anaepifore, koja se može smatrati svojevrsnim “proširenim” ciklosom budući da joj se granica smiruje tek u finalnoj poziciji sljedeće rečenice, možemo prikazati primjerom: *Udar Strašni! / Šta je Udar Strašni? / Znaš li ti šta je Udar strašni?* (Kur'an, 101:1-3).

³⁰¹ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000., 296.

rane rečenice: *وَالْقُبُورُ أَيضًا، أَعْرِفُهَا وَاحِدًا وَاحِدًا، زُرْتُهَا مَعَ أَبِي وَ زُرْتُهَا مَعَ أَبِي وَ زُرْتُهَا مَعَ أَبِي (موسم الهجرة مَعَ جَدِّي، وَ أَعْرِفُ سَاكِنِيهَا الَّذِينَ مَاتُوا قَبْلَ أَنْ يُوَلَّدَ أَبِي وَ الَّذِينَ مَاتُوا بَعْدَ وِلَادَتِي)* (61-60) *Znam i grobove, svaki ponaosob, obilazio sam ih s ocem, obilazio sam ih s majkom, obilazio sam ih s djedom, i znam imena onih što u njima počivaju koji su umrli prije nego li se moj otac rodio i koji su umrli posle mog rođenja* [Sezona seobe na sjever, 40].

Paralelizam ili izokolon stoji negdje između figura permutacije i figura repeticije, s tim da to jednakomjerno i simetrično raspoređivanje rečenica iste rečeničke strukture i redosljedna rečeničkih dijelova ne podrazumijeva i obaveznu repeticiju rečeničkih elemenata. Iako postoje strožiji opisi ove figure, uglavnom se zahtijeva jednak broj riječi, isti redosljed riječi i težnja ka antitetičnom sadržaju, a najvažnija karakteristika jest da bude primijećen, čemu pomaže neizostavna ritmička podudarnost rečenica što stoje u međusobnom paralelizmu. Za paralelizam nije važna ni sukcesivnost rečenica, važno je da on bude uočljiv. Što su rečenice kraće, paralelizam je uočljiviji. Takav je slučaj u sljedećem primjeru: *ثَلَاثُمِائَةٍ وَ خَمْسٌ وَسِتُّونَ لَيْلَةً وَ أَنْتِ تُسَارِكِينِي فِرَاشِي، تَنَامِينَ عَلَى ذِرَاعِي، تَخْتَلِطُ أَنْفَاسُنَا وَ عِطْرُ أَجْسَادِنَا، Trista šezdeset i pet noći kako sa mnom dijeliš postelju, kako spavaš na mojoj ruci, kako se miješa naš dah i miris naših tijela, kako sanjaš moje snove, čitaš moje misli, pripremaš mi doručak* [Dūma Wadd Ḥāmid, 29-30]. U ovom primjeru, repeticija nije realizirana, ali je paralelizam ojačan fenomenima homojoteleutona i homojoptotona. U proznom tekstu, gdje se ne očekuje strukturna podudarnost rečenica, paralelizam zabljesne i ustalasa naizgled mirno more deskripcije i naracije.

Nije neobično da je paralelizam obilježje *par excellence* sakralnog stila, u kojem dominira forma ritmizirane i rimovane proze. U mnogim surama, pogotovo onim kraćim, kako se kreće prema kraju Teksta, paralelizam je permanentna figura, koja pojačava efekte ostalih brojnih stilskih figura i sredstava što ih obilato koristi kur'anski Tekst, a i sam je često ojačan pojave rime.³⁰² Pavličić pod paralelizmom podrazumijeva "sintaksički paralelizam uz metričke varijacije, ali i doslovno ponavljanje čitavih stihova".³⁰³ Time autor izjednačava geminaciju i refren sa paralelizmom, dajući takvim ponovljenim strukturama najvažniju ulogu u arhitekturi iskaza. U figurativnoj matrici sure *al-Raḥman*, dominantno mjesto zauzima refren:

³⁰² Neke od primjera paralelizma sakralnog Teksta naveli smo u prethodnom poglavlju.

³⁰³ Pavao Pavličić, "Stih i figure", u: *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995., str. 363.

فَيَايَ آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *Pa koje blagodati Gospodara svoga poričete* (Kur'an, 55:13). Iako neravnomjerno raspoređen, služi kao izrazito koheziono sredstvo u Tekstu, zahvaljujući višestrukoj repetitiji. Sažimanje i povezanost stilskih sredstava upotrijebljenih u ovom poglavlju intenziviraju svaki od njih pojedinačno.³⁰⁴

Kada je u pitanju prozni tekst, neobična je pojava repetitije cijelih rečenica, između kojih imamo tekst što se razvija zahvaljujući jednom set mantičkom mikropolju. Realiziranjem ovih udaljenih "refrena" ili, bolje reći, svojevrsnog razvučenog ili odgođenog ciklosa, repetitija ne gubi figurativnost, jer se tematska zgusnutost teksta zadržava u onome što se čini kao ponavljanje motiva. Tako u djelu *Sezona seobe na sjever* nalazimo ponovljen iskaz nakon čitave stranice teksta: الْحُبُّ لَا يَفْعَلُ هَذَا. إِنَّهُ الْجَفْدُ: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٦٠، ١٦١) *Ljubav? Ljubav to ne radi. Ovo je mržnja* (*Sezona seobe na sever*, 112), dok je drugi primjer iskaz ponovljen nakon cijelih deset stranica: الشَّجَرَةُ تَنْمُو بِبَسَاطَةٍ، وَ جَدُّكَ غَاشٍ وَ سَيِّمُوتُ بِبَسَاطَةٍ (موسم: الهجرة إلى الشمال، ٥٣، ٦٤) *Drvo jednostavno raste, tvoj djed je jednostavno živio i jednostavno će i umrijeti* (*Vrijeme seobe na sjever*, 41, 48). Rečenice u repetitiji, bilo da se radi o kraćem odlomku ili dužem tekstu, predstavljaju centralni diskursni topik, glavni kohezioni element tog teksta koji istovremeno ističe njegove vrijednosti i značaj.

4.1.3. Formalno i semantički relaksirana repetitija

Već smo napomenuli da postupak ponavljanja riječi ili grupe riječi uglavnom podrazumijeva, pa i zahtjeva, da reduplikativ bude podudaran sa redupliciranom riječju. Međutim, kako su stilistika i tekstualna lingvistika ukinule ograničenja u pogledu pozicija, oslabljeni su i uvjeti istovjetnosti elemenata koja ne mora biti apsolutna. Shodno tome, repetitija može biti olabavljena upotrebom elemenata srodnih po obliku i po značenju, tj. elemenata djelomično izmijenjene forme ili elemenata "sinonimnog" značenja objedinjenih semantičkom invarijantom. Ovakve paronomastičke igre predstavljene sitnim etimološkim promjenama u fonetskoj strukturi riječi stvaraju različite i neobične semantičke promjene i odnose, koji su intelektualno stimulativni i emocionalno uzbuđujući.

³⁰⁴ O stilskim vrednotama, polifunkcionalnosti i estetskim značajkama poglavlja *al-Rahman* pogledati više u minucioznoj analizi Esada Duraković u: *Stil kao argument. Nad tekstem Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., str. 41-56.

Upotreba paregmenona, koji je predstavljen mehanizmom ponavljanja riječi izvedenih iz istog korijena, ima vibrantan efekt ukoliko se prepozna kao takav, budući da arapski jezik, zahvaljujući specifičnoj morfologiji, često koristi repeticiju riječi istoga korijena potaknutu jezičkim sistemom, ne i motivima stilske efektnosti. U sljedećim primjerima paregmenon se javlja u kontaktnoj poziciji: (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٦) هَجَسَ هَاجِسٌ فِي قَلْبِي... *Nešto mi je u srcu šapnulo...* (Sezona seobe na sjever, 11), كَأَنَّ أَلْفَ بَرْقٍ بَرَقَ, *To je bilo kao da je hiljadu munja sjevnulo i hiljadu gromova zagrmjelo* [Bandarshah, 89]. Ekspresivnost repeticije leži u susjednosti ponovljenih riječi i u činjenici da postoji nemarkirani pandan kao opozicija navedenim primjerima. Naime, na poziciji subjekta glagola هَجَسَ (*šapnuti*) javila se forma participa aktivnog deriviranog iz spomenutog glagola, koji se u arapskom jeziku uživa značanje neodređene zamjenice ukoliko se upotrijebi s neodređenim članom. U drugom primjeru, brojeva konstrukcija je u funkciji subjekta glagola بَرَقَ (*sjevnuti*) i زَعَدَ (*zagrmjeti*), njoj se determinirane brojem javljaju glagolske imenice (*masdari*) spomenutih glagola u funkciji imenice مَرَّةً (*put*) i njenih sinonima. S obzirom na takav specifičan odnos što se uspostavlja između glagola i subjekta, struktura u kojoj se realizira ovaj tip paregmenona je kvazimarkirana, a sama figura “neutralna”.³⁰⁵

Paregmenon svakako postaje stilogeniji onda kada njegova upotreba, pored estetske, promijeni i semantičku sliku iskaza. Ne treba ni naglašavati da se radi o upotrebi apsolutnog akuzativa i efektu značenja intenzifikacije glagolom izražene radnje. Takva realizacija paregmenona primjetno je zastupljena u argumentativnom stilu sakralnog Teksta: فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ... فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا..., *a onda se nad njim Riječ obistini tako da potpuno razorimo naselje* (Kur'an, 17:16), إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا / وَ بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا, *Kada se Zemlja bude sva potresla, / I brda kada se budu sasvim smrvila* (Kur'an, 56:4-5) i اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَيَّنْ إِلَيْهِ تَبْيَانًا, *Ime Gospodara svoga spominji i Njemu se posveti što potpunije* (Kur'an, 73:8). Značenje neograničenog intenziteta

³⁰⁵ Neutralnim je Elma Dizdar nazvala paregmenon nastao kao rezultat nominalizacije u atributivnoj konstrukciji uz upotrebu participa aktivnog (Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 26). Inače, stilske vrijednosti izrazito stilogenog paregmenona u okviru atributivne konstrukcije, kada se ostvarivanjem ove figure postiže efekt “krajnje intenzivirano izraženog svojstva, koji značenje konstrukcije dovodi u ravan sa superlativom” (*op. cit.*, str. 20.), detaljno je razmatrala autorica u spomenutoj studiji, tako da ćemo mi taj nivo analize opravdano postaviti.

priskrbit će upotreba glagolske imenice u neodređenom akuzativu glagolu u aktivu (رَمَزَ – *razoriti*), pasivu (رُجِّ – *potresti se*), ili glagolu neke druge glagolske vrste sinonimnog značenja (تَبَيَّنَ – *posvetiti se*). Taj semantički doprinos mora se u prijevodu naznačiti izborom glagola ili sredstvima intenzifikacije kakva imamo u prijevodu odabranih primjera (*potpuno, sasvim, što potpunije*). U slučaju kada se apsolutni akuzativ, zbog specifične semantike glagola, ne može prevesti uz upotrebu nekih sredstava intenzifikacije, tada se prijevodom ističe potvrđivanje predikacije, kao u primjeru: ...و... كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا – *a Allah jest Musau obratio se* – (Kur'an, 4:164).

Neusporedivo češći primjeri paregmenona što se ostvaruje u konstrukciji sa apsolutnim akuzativom jesu oni u kojima glagolska imenica dolazi modificirana u okviru atributivne konstrukcije ili genitivne veze, tako da modifikator preuzima značenje cijele imeničke fraze, uživajući funkciju adverbijala načina. Takav paregmenon ostvaruje se u rečenici: أَشْعَلْتُ نِفَابًا *Zapalih drugu šibicu i neka žena se gorko osmehnu* (Sezona seobe na sever, 113), koja bi u doslovnom prijevodu glasila: ...*osmjehnu se gorkim osmijehom*. Ovaj tip paregmenona je kvazimarkiran zbog činjenice da je ponovljena glagolska imenica semantički “prazna”. S druge strane, u rečenici: نَظَرَ فِي عَيْنِي – نَظَرَ طَوِيلَةً غَرِيبَةً – نَظَرَ مَحَبَّةً وَ شَفَقَةً وَ خَوْفٍ – نَظَرَ نَبِيٍّ يَزِي فِي أَعْمَاقِ الْأَرْوَاحِ مَا لَا تَعْرِفُهُ الْأَرْوَاحِ (الأجنحة المتكسرة، ١٩) *Zatim me dugo i čudno gledao u oči – s ljubavlju, sažaljenjem i strahom – kao prorok što proniče u dubinu duše koja je i samoj duši nepoznata* (Slomljena krila, 21), u doslovnom prijevodu: ...*gledao me čudnim i dugim pogledom, pogledom ljubavi, sažaljenja i straha, pogledom proroka...*, “neekspresivnost” paregmenona nadoknađena je figurativnom višestrukom epanaleptičkom reiteracijom glagolske imenice, postupkom u kojem se rodila gradacija modifikacijom glagolske imenice u okviru atributivne konstrukcije i genitivne veze. Kohezivne vrijednosti repeticije mogu se jasno uočiti i u anadiplozi oslabljenoj paregmenonom: ...أَنْتُمْ تُعَسَاءُ وَ تَعَاسَتْكُمْ نَتِيجَةُ بَغْيِ الْقَوَى... (دمعة و ابتسامة، ٥٣) *vaša je nesreća posljedica zuluma moćnika...* (Suza i osmijeh, 53).

Poliptoton, kao figura ponavljanja istovjetnih jezičkih jedinica u različitim gramatičkim formama, je mehanizam koji se javlja kao oslabljena varijanta svih figura repeticije, budući da nije poziciono uvjetovan. Poziciona sloboda ponovljenog elementa u mehanizmu poliptotona je neograničena, a samim tim su kombinacije otvorene. Već smo govorili o poliptotonskoj varijanti anadiploze, koja dominira u gotovo svim stilovima budući da predstavlja logičan slijed date i nove informacije u informacionoj struk-

turi rečenice. Nerijetko se realizira i u distribuciji, kao u primjeru: هَا أَنْتُمْ: الآنَ تُؤْمِنُونَ بِخُرَافَاتٍ مِنْ نَوْعٍ جَدِيدٍ، خُرَافَةِ التَّصْدِيعِ، خُرَافَةِ التَّأْمِيمِ، الْوَحْدَةِ الْعَرَبِيَّةِ، خُرَافَةِ الْوَحْدَةِ الْأَفْرِيْقِيَّةِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧٥) *Eto, vi sad, priklanjate se jednoj novoj vrsti praznovjerja: mit industrijalizacije, pa mit nacionalizacije, mit o arapskom jedinstvu, mit o afričkom jedinstvu (Sezona seobe na sever, 52-3)*. Kao izrazito ekspresivan, poliptoton se realizira u okviru genitivne veze, zauzimajući pozicije upravnog člana u jednini, a zavisnog člana u množini. Tada ostvaruje značenje krajnjeg intenziteta nekog svojstva, zbog čega se prevodi superlativnim konstrukcijama: وَمَسْأَلَةُ الْمَسَائِلِ الَّتِي تَحْوُمُ الْفِكْرَةَ ... (الأرواح المتمردة، ٦) *Najvažnije pitanje koje danas zao-kuplja ljudsku misao... [Uvod, Pobunjeni dusi, 6]*. Vrijedno je spomenuti, kao izuzetno stilogeno, realiziranje poliptotona u koroboraciji determinatora ostvarenoj repeticijom enklitičke i naglašene lične zamjenice, kao u primjeru: ...كَانَ عَلَيْهِ أَنْ يُحَارِبَ بِسِلَاحِهِ هُوَ، فَيُحَارِبُ بِسِلَاحِ جَدِّهِ (مريود، ١٧) *...trebao se boriti svojim ličnim oružjem, ali se borio onim svoga djeda... [Bandarshah, 86]*.

Kao neutralna figura, poliptoton se realizira u konstrukciji izražavanja neodeđenosti imenice upotrebom neodređene imenice u jednini i određene imenice u množini, koje stoje u partitivnom odnosu, izraženom prijedlogom من: ... لِأَنَّ أَيَّ شَكْلِ مِنْ أَشْكَالِ الْإِبْدَاعِ شَأْنُهُ تَرْوِيذُ النَّفْسِ بِالْمَعْرِفَةِ (روتانا، ١٩ سبتمبر ٢٠٠٧، ٣٧) *...jer bilo koji od oblika kreativnosti pruža spoznaju [Rūtānā, 19. septembar 2007., 37]*.³⁰⁶

Sve figure repeticije mogu biti oslabljene, a samim tim i teže uočljive i složenije, ukoliko ponavljanje ne podrazumijeva ponavljanje formativa, tj. istog označitelja, nego samo označenog, tj. semema ili arhisemske komponente semantema. Forma može biti u potpunosti izmijenjena, uz uvjet da se ponavljaju riječi ili grupe riječi sinonimnog značenja. Sinonimija služi da potvrdi namjeru govornika koja za cilj ima pojačanje značenja. Kako apsolutne sinonimije u jeziku nema, upotreba dviju ili niza riječi koje su semantički maksimalno bliske ili minimalno udaljene uvijek stvara efekt emocionalne intenzifikacije, kao u primjerima: إِنَّهُ أَدَاءٌ، أَلَهُ، لَا قِيمَةَ لَهَا بِدُونِ ...; الْحَقَائِقُ وَالْأَرْقَامُ وَالْإِحْصَائِيَّاتُ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧٣) *on je instrument, mašina koja nema nikakve vrednosti bez činjenica, cifara i statističkih podataka (Sezona seobe na sever, 52)*, كَلِمَةٌ صَعِيْرَةٌ كَبِيْرَةٌ مَمْلُوءَةٌ بِالْأَمَلِ وَالْحُبِّ وَ، الْأَنْعِطَافُ وَ كُلُّ مَا فِي الْقَلْبِ الْبَشَرِيِّ مِنَ الرَّقَّةِ وَالْحَلَاوَةِ وَالْعَذْبَةِ (الأجنحة المتكسرة، ٧٠)

³⁰⁶ O formama poliptotona u atributivnoj konstrukciji više vidjeti u: Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 20-26.

To je mala i velika riječ u isti mah, bremenita nadom, ljubavlju i osjećajima uopće, neizmjerljivoj nježnošću i zanosom koje sadrži ljudsko srce (Slomljena krila, 82), عِنْدَمَا تَصِيرُ النَّدَامَةُ مُجْلِبَةً لِلْسُّحْرِيَّةِ وَ الْإِسْتِهْزَاءِ بَدَلًا مِنَ الْعَفْوِ... (الأرواح المتمردة، ١٥) a onda se nakon izvjesnog vremena kaju zbog srljanja, tako da njihovo kajanje postaje povod za podsmijeh, umjesto za razumijevanje i oprost (Pobunjeni dusi, 9).

Sinonimija stoji negdje na razmeđu figura krajnje formalno relaksirane repetitive i kumulacije, jer se s povećanjem semantičkih razlika među sinonimima figura rastače, čime nastaju nove figure.

4.2. Kumulacija u arapskom jeziku

Prijelaz ka ovoj figuri od repetitive sa sinonimijom je jako rafiniran, neprijetjan. Na jednom kraju kontinuuma, mogli bismo reći, nalazi se “potpuna” sinonimija kao kumulacija različitih riječi istog značenja, a na drugom sinatroizam kao figura nabiranja niza različitih elemenata, ne i antonima. Između njih je kumulacija u užem smislu kao gomilanje različitih riječi bliskih po značenju, istog sintaksičkog statusa, koje stoje u semantičkom odnosu suplementarnosti.

Prije nego nešto kažemo o predstavnim figurama kumulacije nastalim postupkom koordinacije, malo prostora ćemo posvetiti kumulaciji epiteta, koji se realizira subordinacijom pridjeva uz imenicu. Epiteti služe kao ukrasi, ali treba naglasiti da je njihova upotreba stilogenija ukoliko su pridjevi neočekivani, afektivni ili kumulativno poredani³⁰⁷: شَيْءٌ مُخِيفٌ، لَذِيذٌ: nešto zastrašujuće, slatko i užasno [*The Wedding of Zein and other stories*, 60]. Budući da je u ovom primjeru referent neodređena imenica شَيْءٌ (stvar) upotrijebljena u značenju neodređene zamjenice, individualizacija i identifikacija referenta kao osnovna semantička funkcija atributa postaje težište, a simboličko i afektivno značenje pridjeva postaje bitno, budući da je izostala konkretna denotativna stvarnost upravne imenice. Ova simbolička narav epiteta naročito se ističe u upotrebi epiteta u prenesenom značenju kada “on preuzima funkciju neke druge figure”,³⁰⁸ recimo, personifikacije u prethodnom i primjeru koji slijedi: رَأَيْتُ فِي عَيْنِي:

³⁰⁷ Prema Miloradu Ćorcu, ova figura spada u leksičke figure budući da nastaje transponovanjem značenja dominantnog atributa bića ili predmeta na drugo biće ili predmet kao njegovo dominantno značenje tog trenutka (vidi: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974., str. 42.). Upravo se u tansponiranju značenja krije tajna stilogenosti upotrebe tzv. “neočekivanih” pridjeva uz upravnu imenicu.

³⁰⁸ Vidi: Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005., 263.

... الشَّابِّ الْجَالِسِ قُبَالَتِي شَعُورًا وَاضِحًا حَيًّا مَلْمُوسًا بِالذُّعْرِ (موسم الهجرة إلى الشمال، ٧١) *vidjeh u očima mladića koji je sedeo naspram mene, jasno i živo, opipljivo, osećanje straha; (Sezona seobe na sever, 50)*. S druge strane, gomilanje epiteta koji su gotovo kolokacijski očekivani u određenim kontekstima može biti stilogen postupak: لَا بُدَّ أَنْ تَلُكَ النُّجْمَةَ الْكَبِيرَةَ الزَّرْقَاءَ الْمُتَوَهَّجَةَ هِيَ نَجْمَةٌ: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٦١) *Mora da je ona velika, plava i plamteća zvijezda – Danica [Sezona seobe na sjever, 40]*. Nizanjem atributa realizira se sinatroizam, a odstupanje od nultog stepena figurativnosti, koja se sinatroizmu katkada odriče, postiže se efektom “produžavanja trenutka zapažanja”,³⁰⁹ što izražava emocionalni svijet junaka i njegov osjećaj pripadnosti selu i zajednici, pojačan u gluho doba noći.

Koordinacijom u kontaktu nastaju figure distribucije i regresije, koje se prepoznaju po svojoj binarnoj strukturi. Konstatacijski segment se sastoji od “kataforičkog supstituenta”,³¹⁰ a eksplanacijski od homofunkcionalno sindetski ili asindetski poredanih elemenata koji kataforički element konkretiziraju i individualiziraju u slučaju distribucije, a objašnjavaju u slučaju regresije. Kataforički element u okviru distribucije obično je jedna leksema, koja može biti upravni ili subordinirani element, kao u primjeru: كَبُرَ لَيْسَ فِي قَمِيهِ غَيْرُ سِنَيْنِ، وَاحِدَةٍ فِي فَكِّهِ الْأَعْلَى وَ الْأُخْرَى فِي فَكِّهِ الْأَسْفَلِ (عرس الزين، ٧) *Ostario je i u vilici su mu ostala samo dva zuba, jedan u gornjoj vilici, a drugi u donjoj [The Wedding of Zein and other stories, 33]*. Kataforički element u ovom primjeru je riječ *zubi*:DV:GEN, na poziciji zavisnog člana genitivne veze u funkciji subjekta. Ovaj pojam aktualiziraju pridjevske fraze čiji sadržaj koreferira sa dijelom sadržaja kataforičkog supstituenta, koji se tek spajanjem tih diferencijalnih sadržaja u potpunosti sadržajno definira i konkretizira.

S druge strane, eksplanacijski segment može biti niz elemenata čijim se sadržajem ne iscrpljuju sva značenja kataforičkog supstituenta, već se navode elementi srodnih značenja koji sadrže jedno od dijagnostičkih obilježja hiperonima što se “distribuiraju”,³¹¹ kao u primjeru: وَ أَنَا الْآنَ تَحْتُ هَذِهِ

³⁰⁹ Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 35.

³¹⁰ Termin preuzet iz: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 312.

³¹¹ Na ovaj način Munir Mujić definira “kanoniziranu” distribuciju, navodeći da istovremeno “podređeni pojmovi, odnosno hiponimi, bivaju vezani zajedničkim dijagnostičkim obilježjima, dakle nalaze se u odnosu kohiponimije” (vidi: *Tropi i figure u arapskoj stilistici*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 171.).

السَّمَاءِ الْجَمِيلَةِ الرَّحِيمَةِ أَحْسُنُ أَنْنَا جَمِيعًا إِخْوَةً، الَّذِي يَسْكُرُ وَ الَّذِي يُصَلِّي وَ الَّذِي يَسْرُقُ وَ الَّذِي
 (Pod ovim lijepim i mi-
 lostivim nebeskim svodom osjećam da smo svi braća: i onaj koji se opija,
 i onaj koji klanja, i onaj koji krade, koji bludniči, koji se bori, koji ubija...
 (Sezona seobe na sjever, 86). Ekspresivnost primjera dodatno je povišena
 u eksplanacijskom segmentu distribucije kumulacijom sindetski poveza-
 nih relativnih rečenica, od kojih neke imaju “antitetski sadržaj” i stoje u
 međusobnom odnosu binarne opozicije (*koji se opija i koji klanja; koji se
 bori i koji ubija*). Navođenjem kataforičkih supstituenata, uspostavlja se
 i neobična vrsta paralelnih uzlaznih gradacijskih nizova, u kojima svaki
 naredni član niza sadrži dodatni sem težine grijeha (*opijati se, krasti, blud-
 ničiti, ubijati*) ili uzvišenosti vrline (*klanjati, boriti se*). Konačno, stilski
 efekt prožimanja svih navedenih figura naglašava se repeticijom odnosne
 zamjenice i formom sintaksičkog paralelizma.

Kataforički element u distribuciji nerijetko je apstraktni pojam (*sve,
 ovi, sljedeći, mnogo i sl.*), kao u primjeru: وَ يَرْفَعُ تَفَرُّبًا دَوْرِيًّا عَنْ ذَلِكَ لِكُلِّ مَنْ
 الْمَجْلِسِ الْوَطَنِيِّ الْأَنْتِقَالِيِّ الْمَوْقِفِ وَالْمَكْتَبِ النَّفْيِيِّ أَوْ الْحُكُومَةِ الْمَوْقِفَةِ (الإعلان الدستوري،
 ...te o tome podnosi periodični izvještaj Privremenom prelaznom
 nacionalnom vijeću i Izvršnom uredu – ili Privremenoj Vladi [Ustavna
 deklaracija, čl. 28]. U prijevodu primjera izgubila se upravo kataforička
 komponenta, imenički determinator كُلُّ، iza kojeg su distribuirani elementi
 uvedeni pomoću prijedloga مِنْ (od). Upotrebom “općeg determinatora”³¹²
 كُلُّ (*svaki od*) na ovaj način ističe se pojedinačnost čitavog skupa referenata
 na koji on upućuje. Izostavljanjem ovog elementa u prijevodu gubi se se-
 mantička vrijednost konstrukcije, koja se ogleda u naglašavanju “individu-
 alnosti svakog entiteta”³¹³ u eksplanacijskom dijelu distribucije.

Razlika između distribucije i regresije jasno se uočava, budući da ka-
 taforički element u potonjoj čine dva ili više pojmova u koordiniranoj vezi,
 kako se jasno vidi u jednom od najljepših, najslavnijih i prepoznatljivih
 primjera regresije: أَتَمَّتْ أَنْ تَبْقَى حَيَاتِي دَمْعَةً وَ ابْتِسَامَةً. دَمْعَةٌ تُطَهِّرُ قَلْبِي وَ تُفَهِّمُنِي:
 أَسْرَارَ الْحَيَاةِ وَ غَوَامِضَهَا، وَ ابْتِسَامَةٌ تُدْنِينِي مِنْ أَنْبَاءِ بَدَدَتِي وَ تَكُونُ رَمَزَ تَمْجِيدِي الْإِلَهَةِ –
 دَمْعَةٌ أَشَارِكُ بِهَا مُدْسَحَقِي الْقَلْبِ، وَ ابْتِسَامَةٌ تَكُونُ عُنْوَانَ فَرَحِي بِوُجُودِي (دمعة و ابتسامة،

³¹² Ovaj determinator uvrstili smo u opće determinatore analogno klasifikaciji deter-
 minatora koju izlaže Snježana Kordić u: “Determinator kao znak restriktivnosti/nere-
 striktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku”, *Croatica*, Vol. 23-24, No. 37/38/39,
 1993., str. 162.

³¹³ El-Said Badawi, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A
 Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004., str. 225.

(٦ *Želim da mi cijeli život suza i osmijeh ostane: suza mi srce pročišćava, tumači mi tajne života i njegove zagonetke; osmijeh me zbližava sa meni srodnim i biva simbolom moga slavljenja božanstva. Uz suzu sa svojim sjetnim srcem drugujem, a osmijehom izražavam radost što postojim (Suza i osmijeh, 7).*

Gradacija u kumulaciji može predstavljati, kao što smo već vidjeli, prođ gresivnu, proširenu epanalepsu ukoliko se u njoj realizira repeticija bez striktnog poštivanja pravila direktnog kontakta ili flektivnih formi, budući da ponovljena riječ ili grupa riječi često mijenja sintaksičku funkciju. Neophodni semantički kriterij gradacije jest da svaki naredni član ima “dodatnu semu kvantiteta (intenziteta)”, a svi članovi imaju zajedničku, tzv. “arhisemu kvantiteta”³¹⁴ ili esencijalni sem. Gradacija je stoga često udružena sa repeticijom: *الْإِنْتَرْنَتُ هَذَا مِثْلُ الْكِنَاسَةِ الَّتِي تُرْمِي فِيهَا أَيَّ حَاجَةٍ، فَأَيُّ وَاجِدٍ تَأْفَهُ، أَيُّ وَاجِدٍ كَذَّابٌ، أَيُّ وَاجِدٍ سَكْرَانٌ، أَيُّ وَاجِدٍ مَخْمُورٌ، وَاجِدٌ شَارِبُ الْأَفْيُونِ، يَقْدِرُ يَقُولُ أَيَّ كَلَامٍ فِي الْإِنْتَرْنَتِ وَ أَنْتُمْ تَقْرَوُونَهُ وَ تُصَدِّقُونَهُ (كلمة معمر القذافي) Ovaj internet je kao kanta u koju možeš baciti šta hoćeš, tako da bilo ko izgubljen, bilo ko lažljiv, bilo ko pijan, bilo ko mahmuran, bilo ko nadrogiran može reći šta god hoće, a vi ćete čitati i vjerovati mu [govor Muamera Gadafija].*

Međutim, gradacija je sudbinski vezana sa polisindetom, koji može proizvesti gradacijski efekt nabrojanjem elemenata čiji značaj raste razvijanjem figure.³¹⁵ Leksičko-semantički nivo gradacije može biti predstavljen imenskim, glagolskim i, rjeđe, pridjevskim nizom. U sljedećem primjeru se četvoročlani imenski progresivni gradacijski niz sa esencijalnim semom laži, odnosno neistine, postepeno intezivira do značenja košmara: *أَحْيَانًا تَخْطُرُ لِي فَجَاءَ تِلْكَ الْفِكْرَةُ الْمُرْعِجَةُ أَنْ مُصْنَفِي سَعِيدٌ لَمْ يَحْدُثْ إِطْلَاقًا، وَ أَنَّهُ فِعْلًا أَكْذُوبَةٌ، أَوْ طَيْفٌ، أَوْ حُلْمٌ، أَوْ كَابُوسٌ، أَلَمْ يَأْهَلِ الْقَرْيَةَ تِلْكَ، ذَاتَ لَيْلَةٍ دَاكِنَةٍ خَانِفَةٍ... (موسم الهجرة إلى Katkad mi iznenada dođe uznemiravajuća misao da se Mustafa Said nije nikada ni dogodio, da je on, u stvari, laž, utvara ili san, ili noćna mora koja je zaokupila žitelje tog sela neke zagušljive i tamne noći (Sezona seobe na sever, 42). U narednom primjeru, gradacijski niz čine homofunkcionalni glagoli: (٢١) *كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَقْتُلَ وَ يَدِمَّرَ وَ يُشْجِعَ حَرِيفًا فِي الْكُونِ كُلِّهِ (مريود، ٢١) Želio je da ubije, uništi, da zapali cijeli univerzum [Bandarshah, 89]. Semantička “defektnost” posljednjeg člana (zapaliti) u odnosu na prethodne članove u nizu nadoknađuje se komplementom.**

³¹⁴ Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 312.

³¹⁵ Upor.: Pavao Pavličić, “Stih i figure”, u: *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995., str. 365.

Kumulacija u užem smislu, koja se realizira koordinacijom homofunkcionalnih elemenata objedinjenih “djelimičnom semantičkom reduplikacijom”,³¹⁶ podrazumijeva da svaki član sadrži jednu zajedničku komponentu značenja, a od drugog člana se diferencira dodatnim semom koji ga modificira, što se jasno uočava u primjeru: *وَهَذِهِ حَيَاةُ الْإِنْسَانِ بَلَّ حَيَاةُ* وَ هَذِهِ حَيَاةُ الْإِنْسَانِ بَلَّ حَيَاةُ الشُّعُوبِ، بَلَّ حَيَاةُ الشُّمُوسِ وَ الْأَقْمَارِ وَ الْكَوَاكِبِ... (الأجنحة المتكسرة، ١٠٠) *Takav je život čovjeka, takav je život naroda, takav je život čak sunaca, mjeseca i zvijezda (Slomljena krila, 116)*. U ovom primjeru, obilježje svjetlosti se opetovano pojavljuje kao faktor realizacije “referentne sinonimije”,³¹⁷ ali se intenzitet svjetlosti i njeno prisustvo smanjuju izmjenom članova kumulacije.

Kumulacija se može realizirati u različitim sintaksičkim konstrukcijama i udružena sa različitim figurama. Tu činjenicu potvrđuje upotreba do sada spomenutih figura, ali i realizacija polisindeta i asindeta, čija je figurativnost uočljivija ukoliko se ostvaruju uz kumulaciju u užem smislu. Polisindet podrazumijeva reduplikaciju veznika između elemenata koordinirane kumulacije u kontaktu.³¹⁸ Upotreba veznika usporava ritam rečenice i naglašava svaki član amplifikacije, kumulacije ili pak sinonimije na ekstremnom kraju kontinuuma. S druge strane, retoričnost i figurativnost se pojačava izostavljanjem veznika, što je prepoznatljivi mehanizam figure asindeta,³¹⁹ a koja podrazumijeva bezvezničko, jukstaponirano postavlja-

³¹⁶ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, “Kantakuzin”, Kragujevac, 2000., str. 152.

³¹⁷ Ibid., str. 150.

³¹⁸ Većina autora navodi da polisindet podrazumijeva ponavljanje istog veznika, što je zasigurno stilogenije, ritmičnije i naglašenije od rjeđeg postupka kombinacije veznika pri realiziranju ove figure. Marina Katnić-Bakaršić ovu figuru svrstava u figure nastale stilskim postupkom repeticije, tj. iterativnog dodavanja (vidi: *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 316.), kao što to čine i Škiljan (vidi: “Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (I)”, *Latina et Graeca*, No. 26, 1985., str. 23.) i Kovačević (vidi: *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kantakuzin, Kragujevac, 2000., 361.). Za takvu klasifikaciju postoji opravdanje ukoliko se za kriterij uzme repetitivna upotreba vezničkog elementa kojom se upravo ističe postupak dodavanja.

³¹⁹ Ova figura se u klasifikacijama obično smješta među figure oduzimanja, iako ni za njenu klasifikaciju ne postoji konsenzus retoričara. Mi smo se odlučili ujediniti je sa polisindetom zato što je efekt koji stvara kumulacija i amplifikacija elemenata uočljiviji od figurativnosti nastale elizijom veznika. Njihova objedinjena obrada nije usamljena. Naime, Kovačević između ove dvije figure, također, uspostavlja strukturnu ekvivalentnost, praćenu antonimičnim odnosom kada ih posmatra u formi *amplifikativne kumulacije* (upor.: Ibid.), dok ih Pavličić smatra po mnogo čemu “komplementarnim” figurama, jer se izostavljanjem veznika “ističe ono što se jedno drugom dodaje” (“Stih i figure”, u: *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995., str. 365.). Treba istaći da

nje elemenata u nekom segmentu teksta, zadržavajući funkciju polisindeta. Ubrzanim ritmom postiže se veća emocionalnost, ekspresivnost. U narednom primjeru nalazimo zanimljivu kombinaciju polisindeta i asindeta: *يَزِي وَجْهَهُ وَأَصْحًا. الْعَيْنَانِ الصَّغِيرَتَانِ الْغَائِرَتَانِ. الْحَنْكُ النَّاتِي قَلِيلًا. الْجِبْهَةُ الْبَارِزَةُ. الْخَدَّانِ الْمَمْصُوصَانِ. الْفَمُ الصَّغِيرُ. الشَّفَتَانِ الرَّقِيقَتَانِ. وَجْهٌ أَسْوَدٌ، نَاعِمٌ السَّوَادِ مِثْلَ الْقَطِيفَةِ، وَ عَيْنَانِ تَزْرُقَانِ وَ تَحْضُرَانِ وَ تَحْمَرَانِ وَ تَسْوَدَانِ حَسَبَ الظُّرُوفِ وَ الْأَحْوَالِ (مريود، ١٣) Vidi jasno njegovo lice. Male, duboke oči. Neznatno izbačena brada. Istaknuto čelo. Mršavi obrazi. Mala usta. Tanke usne. Jedno crno lice poput nježno crnog pliša i oči koje postaju plave i zelene i crvene i crne zavisno od uslova i situacije [Bandarshah, 84]*

Učinak asindeta, prema mišljenju Pavličića, smanjuje se se upotrebom tačaka umjesto zareza između elemenata u kumulaciji, jer “usporava” figuru, a njeno je glavno obilježje “brzina”.³²⁰ Ovakvom interpunkcijskom intervencijom u sintaksičkoj organizaciji iskaza pisac figuru rastače, tako da nastaje niz eliptičnih rečenica, čime se usporava brzi ritam kojim se asindet kao figura ističe, ali nismo sigurni koliko takav postupak negativno utječe na ekspresivnost figure u proznom tekstu, kojemu ritmička organizacija nije primarno obilježje. Pri tome ne negiramo istinitost tvrdnje za primjere poetskog asindeta. U zadnjem dijelu primjera, upotrebom polisindeta se naglašava ekvivalentnost svakog člana kumulacije koji učestvuje u opisu boje očiju.

Figurativnost i stilogenost polisindeta nesumnjiva je i neupitna kada se on javlja u književnoumjetničkom stilu. U primjerima sakralnog stila, njegova ekspresivnost nerijetko je ojačana paralelnim ostvarivanjem različitih figura koje nisu, poput kumulacije ili sinatroizma, i formalno povezane s njim. Međutim, stilogenost polisindeta, pa i asindeta, u administrativnom stilu se potire, budući da se vezničkim ili bezvezničkim nabranjem različitih homofunkcionalnih elemenata odgovara na zahtjev nekog obrasca ili formule, ili pak zahtjev dokumentacione preciznosti. Takvo kumulativno navođenje različitih elemenata koji su “komunikativno neophodni”,³²¹ uglavnom čini primjere sinatroizma, čiju figurativnost iz datih razloga i propituje Miloš Kovačević. Ako, pak, prihvatimo ona mišljenja koja sina-

svi autori čija smo mišljenja preuzimali u vezi sa polisindetom i asindetom ističu kako se u osnovi radi o kumulaciji, samo što za primarni ekspresivni postupak u realizaciji figure uzimaju repeticiju veznika, odnosno njihovo ispuštanje.

³²⁰ Upor.: Pavao Pavličić, *Ibid.*, str. 366.

³²¹ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, “Kantakuzin”, Kragujevac, 2000., str. 148.

troizmu priskrbuju status stilogenih figura u nekim funkcionalnim stilovima, moramo reći da, kada se realizira u administrativnom stilu, on to svakako nije, što se jasno potvrđuje sljedećim primjerom: يُحْظَرُ كُلُّ كَيْبَانٍ أَوْ نَهْجٍ يَنْبَغِي الْعُنْصُرِيَّةَ أَوْ الْإِرْهَابَ أَوْ التَّكْفِيرَ أَوْ التَّنْطَهِيرَ الطَّائِفِيَّ، أَوْ يُخْرَضُ أَوْ يُمَهَّدُ أَوْ (الدستور العراقي، م ٧) *Zabranjuje se bilo koje tijelo ili program koji usvaja, ili podstiče, ili olakšava, ili veliča, ili promiče, ili opravdava rasizam ili terorizam, ili okrivljavanje za nevjerstvo ili etničko čišćenje...* [Irački Ustav, čl. 7]. Neprekidnom repeticijom rastavnog veznika أو (*ili*) insistira se na značenju “alternativne rastavnosti”³²² veznika, a u svrhu preciznosti sadržaja ovoga člana *Ustava*. Zbog toga se ekspresivnost postupka gomilanja veznika i homofunkcionalnih jedinica potire u navedenom primjeru.

Isto tako, repetitivno javljanje veznika و (*i*) u primjeru: وَ انْطِلَاقًا نَحْوَ: مُجْتَمَعِ الْمَوَاطِنَةِ وَالْعَدَالَةِ وَالْمَسَاوَاةِ وَالْإِرْدِيهَارَ وَالْتَقَدُّمَ وَالرَّحَاءَ، الَّذِي لَا مَكَانَ فِيهِ لِلظُّلْمِ *Nastojeći ostvariti građansko društvo, društvo jednakosti, procvata, napretka i blagostanja, u kojem nema mjesta nasilju, samovolji, nepravdi, eksploataciji i diktaturi...* [Ustavna Deklaracija, Uvod] ne doprinosi figurativnosti primjera, budući da je njegovo javljanje uvjetovano sintaksičkim pravilom da se koordinirani zavisni članovi genitivne veze ili prijedložne fraze mogu javiti samo sindetski povezani,³²³ te stoga što je svaki element u koordinaciji komunikacijski podjednako značajan. Možemo govoriti o ekspresivnosti rečenice samo zahvaljujući kumulaciji bliskoznačnica (*procvat, napredak, blagostanje*), koja se javlja udružena sa polisindetom, čime se odstupa od klišeizirane forme administrativnog stila. U preambuli *Ustavne Deklaracije* Privremenog prelaznog nacionalnog Vijeća Libije, njeni tvorci su pribjegli kumulaciji u užem smislu, kako bi, vjerovatno, utjecali na emocije recipijenata, ističući pozitivne strane novog i negativnosti starog režima.

³²² Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 461.

³²³ U samo jednom adverbijalu namjere nalazimo dva niza sindetski vezanih homofunkcionalnih elemenata. U prvom nizu nalazimo koordinirane zavisne članove genitivne veze u funkciji modifikatora upravne imenice مُجْتَمَعِ. U drugom nizu nalazimo koordinirane komplemente prijedloga ل u okviru prijedložne fraze koja je, također u funkciji modifikatora imenice مَكَانَ. Napominjemo da se u prijevodu veznik koordinacije وَ (*i*) gubi, tako da polisindet arapskog izvornika postaje asindet prijevoda.

4.3. Elizija u arapskom jeziku

Figure skraćivanja iskaza podrazumijevaju ispuštanje jednog ili više elemenata iskaza koji su nužni za upotpunjavanje gramatičke strukture, ali ne moraju biti nužni za upotpunjavanje smisla. Obično se takvo izostavljanje vrši u svrhu jezičke ekonomije, a kontekstualno okruženje i govorna situacija, kognitivne sposobnosti sagovornika i zajedničko kulturno iskustvo govornika i sagovornika pomažu da se rekonstruiše forma i značenje izostavljenih elemenata. Nekada ispuštanjem nastaje oneobičena sintaksičko-semantička veza preostalih elemenata u rečenici, koja ima specifičan stilski efekt. Taj poetski izraz je puniji. Međutim, nije rezultat svake elizije stilogena struktura.

4.3.1. Elipsa

Ako posmatramo iz perspektive izražajnosti, enormno se razvija stepen izražajnosti poetske elipse, koja istovremeno podrazumijeva izostanak značenja redukovane riječi i kršenje sintaksičkih pravila.³²⁴ Stilistička elipsa, po mišljenju Miloša Kovačevića, iako podrazumijeva “strukturnu reorganizaciju kojom se krši neko pravilo inherentno određenom jezičkom sistemu”,³²⁵ manje je izražajna, jer prati specifična pravila strukturiranja. Različiti su tipovi odstupanja od gramatičkih pravila u realizaciji silepsičkog izostavljanja elemenata.

Silepsa definirana na ovaj način može se ilustrirati sljedećim primjerom: *... لِتُوَكِّدَ لَهُمْ مُوَافَقَتِي أَنَا وَرَوْجَتِي عَلَى الْكُشْفِ عَنْ أَيِّ أَرْضِدَةٍ لَنَا بِالْخَارِجِ ... (كلمة: ... حسنني مبارك، أبريل ٢٠١١) da im pristanak moj i moje supruge osigura otvaranje bilo kojeg našeg sefa u inozemstvu...* [govor Husnija Mubarak, april 2011.]. U primjeru nije u potpunosti ispoštovan uvjet obličke nepodudarnosti eksplicirane i elidirane lekseme مُوَافَقَةٌ (*pristanak*), pošto je ona u obje koordinirane imeničke fraze u nominativu jednine. Međutim, minimum heteroformnosti može se potražiti u činjenici da je imenica u prvoj frazi determinirana enklitičkom zamjenicom prvog lica jednine, zbog čega nema eksplicitno izražene padežne markere nominativa مُوَافَقَتِي (*moj pristanak*), koji bi bili eksplicitno izraženi u imenici u drugoj frazi da nije redukovana مُوَافَقَةُ رَوْجَتِي (*pristanak moje žene*). Ukoliko genitivna veza ima dva zavisna člana, u arapskom jeziku oni stoje u odnosu koordinacije, sindetski

³²⁴ Zanimljivo je da nam izabrani korpus nije ponudio elipsu koja ispunjava oba spomenuta kriterija.

³²⁵ *Stilistika i gramatika stilskih figura*, “Kantakuzin”, Kragujevac, 2000., str. 195.

vezani veznikom وَ (*i*). Međutim, istovremeno vrijedi neograničeno pravilo o nemogućnosti koordinacije kategorijalno heterogenih leksema, na primjer, prisvojne zamjenice u funkciji determinatora i imenice u funkciji modifikatora. Stoga, nije ostvariva forma مَوَافَقَتِي وَ رَوْحَتِي, već je repeticija prvog člana obavezna. U navedenom primjeru, doduše, javlja se ubačena naglašena lična zamjenica prvog lica jednine, koja ima emfatičku ulogu i koja kao da anulira prethodno pravilo.³²⁶

U prethodnom primjeru, postupkom elizije narušeno je gramatičko pravilo koje vrijedi za koordinaciju imeničkih fraza u arapskom jeziku. U narednom primjeru iznevjerava se pravilo povezivanja pomoćnog glagola i glavnog glagola: تَأَلَّمْتُ كَثِيرًا - وَ لَا أزالُ - مِمَّا أَنْعَرَضْتُ لَهُ أَنَا وَ أُسْرَتِي مِنْ حَمَلَاتِ ظَالِمَةٍ: *Osjećao sam bol – i još uvijek osjećam – zbog nepravедnih napada i lažnih optužbi koji imaju za cilj rušenje mog ugleda, a kojima sam zajedno sa porodicom bio izložen* [govor Husnija Mubaraka, april 2011.]. Ubačena rečenica – *i još uvijek osjećam* – u rečenici na arapskom izražena je samo formom pomoćnog glagola لَا أزالُ (*još uvijek*), koji se javlja u funkciji specifikatora u glagolskoj frazi. Glavni glagol se mora javiti u formi indikativa prezenta. Pomoćni glagol se sa eksplicitiranim glagolom u koordiniranoj rečenici u prepoziciji slaže u rodu i broju, ali ne u glagolskom vremenu i načinu. Takva struktura izlazi iz pravila gramatičke elizije, ali ne i iz jezičke norme. Nepodudarnost oblika i sažimanje iskaza podržava opću stilogenost rečenice. Na osnovu razmatranja silepsičkih struktura, može se izvesti zaključak da moderni standardni arapski jezik u proznim tekstovima ne poznaje često kršenje sintaksičkih pravila, čak ni u svrhu postizanja ekspresivnosti iskaza.

U realiziranju elipse može se ispustiti neki rečenički konstituent, čime se oneobičava struktura smanjivanjem leksičkog materijala u rečenici, koja se tako javlja kao necjelovita misao. Takve konstrukcije obično imaju ulogu isticanja određenih segmenata iskaza njihovim osamostaljivanjem. Na taj način, rečenica se svodi na one riječi koje su njeno “semantičko ili emotivno težište”.³²⁷ Sagovornik može rekonstruirati ispušteni dio iskaza, koji je bitan za komunikaciju, pomoću signala zastupljenih u tekstu ili izvanjezičkoj stvarnosti. Elidirane elemente sagovornik može detektirati

³²⁶ Novonastala struktura u potpunosti zadovoljava kriterije sintaksičke normativnosti i gramatičkog sistema arapskog jezika (vidi: W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Vol. 2, Librairie du Liban, Beirut, 1974., str. 326.).

³²⁷ Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005., str. 196.

zahvaljujući kognitivnim sposobnostima, ali i konvencijama. Ispuštanje je obično namjerno u svrhu jezičke igre skrivanja riječi, koju je lakše ili teže otkriti, ili u svrhu stvaranja posebnog ritma proznog iskaza i svojevrsnog izražajnog sredstva govornika, čime se efektno djeluje i na emocionalno stanje sagovornika. Takav efekt je omogućen u sljedećim primjerima: هُنَا كَانَ مَكَانَ النَّوْرَجِ أَيَّامَ الْحَصَادِ، رَائِحَةُ الثَّيْنِ. رَائِحَةُ الْقَمْحِ. رَائِحَةُ رَوْثِ الْبَقْرِ، رَائِحَةُ اللَّبَنِ وَ طَعْمُ مَاءِ النَّيْلِ أَيَّامَ الْفَيْضَانِ، طَعْمُ الْأَخْشَابِ الْمُتَلَّةِ، وَ أَوْزَاقِ الشَّجَرِ، وَ الطَّيْنِ. طَعْمُ الْمَوْتِ. صَافِي UKUS VODE NILA U VRIJEME POPLAVA. UKUS NAPOJENOG DRVETA I LIŠĆA I BLATA. UKUS SMRTI. ČIST NA PIJESKU, ZAMUČEN U BLATU [Bandarshah, 83]. Elipsa udružena s repeticijom ovdje služi kao odraz afektivne stvarnosti. Narator nas ovim postupkom uvlači u svoj svijet slika, mirisa i boja, koji je lišen bremena događaja i radnje. Scene, bez tona, koje dinamično promiču, redaju se u nizu kao da listamo svežanj fotografija iz prošlosti. Elidirani predikat se podrazumijeva i kao da se nameće – *sjećam se*.

Kada je manji angažman sagovornika i njegov napor da otkrije ključeve u kontekstu pomoću kojih elidirani elementi postaju lakše dostupni, elipsa gubi snagu ekspresivnosti. Postupak ispuštanja kontekstualno ekspliciranog objekta može biti uzrokovan potrebom govornika, prirodom strukture i leksičkim vezama u strukturi. Mnogi arapski gramatičari smatraju da je veza objekta sa prijelaznim glagolom podjednako važna kao i veza subjekta i glagola. Objekt se tada ne smatra perifernim elementom podesnim za eliziju.³²⁸ Ispuštanje objekta može biti semantički markirano u dva slučaja. U sljedećem primjeru, objekt se namjerno elidira jer se može rekonstruirati pomoću konteksta: وَ اللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ Allah poziva Domu spasenja, napućujući na Pravi put koga hoće (Kur'an, 10:25). Ajet se sastoji od dvije koordinirane rečenice. U prvoj rečenici elidiran je objekt, koji je ekspliciran u drugoj: مَنْ يَشَاءُ (onoga koga hoće). Zanimljivo je da se objekt elidira iz prve rečenice, čime se čekanje recipijenta produžava, njegovo znanje odlaže, strpljenje testira, a Božija moć ističe isticanjem predikata. Fokus na radnju može biti ekstremen, a semantički opseg objekta beskrajan: ... فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ...stoga ne vide oni

³²⁸ Upor.: Saleh M. Suleiman, "The Semantic Function of Object Deletion in Classical Arabic", *Language Sciences*, Vol. 12, No. 2/3, Pergamon Press, Great Britain, 1990. str. 257.

(Kur'an, 36:9) i عَلَّمَ الْقُرْآنَ *Kur'anu naučava* (Kur'an, 55:2). U prvom primjeru, objekt ima značenje *ništa*, čime se nemoć ljudi da *vide* ističe do krajnjih granica. Drugi primjer smo analizirali u prethodnom poglavlju i rekli da se objekt ispušta jer je zališan i obuhvata *sve* što nije subjekt – Svemilosni.

Naravno, elizija bilo kojeg elementa ili konstituenta u rečenici često je motivirana komunikacijskim razlozima, te ih je bolje posmatrati u okviru govornog čina, a ne rečenice. Postoji konceptualna razlika između izostavljanja nekog jezičkog elementa i njegovog potiskivanja. Potiskivanje ili suspenzija podrazumijeva izrazitu “kontekstualnu eksplicitnost”³²⁹ elementa, tako da se ekspresivne vrijednosti i semantički doprinosi elipse u potpunosti potiru. Predodređenost čini ovu, kako je naziva Miloš Kovačević, *gramatičku elipsu* “banalnom” i “normativno preporučljivom”.³³⁰ Motiv za takvu vrstu elizije je poštovanje principa jezičke ekonomije, odnosno praktična težnja ka kratkoći iskaza, kojom se izbjegava redundantnost. Gramatičku elipsu srećemo u primjeru: مُصْطَفَى سَعِيدٍ تَرَكَ بَعْدَ مَوْتِهِ، سِتَّةَ أَفْدَنَةٍ، (موسم الهجرة إلى وَثَلَاثَ بَقَرَاتٍ وَ ثُورًا، وَ جَمَارَيْنِ، وَ إِحْدَى عَشْرَةَ عَنَزَةً، وَ خَمْسَ نَعَجَاتٍ... (Mustafa Said je iza sebe ostavio šest jutara zemlje, tri krave i bika, dva magarca, jedanaest koza, pet ovaca... (Sezona seobe na sjever, 46). Štaviše, stilogenost ove elipse je nulta, tako da bi figurativnost rečenice rasla postupkom suprotnim eliziji, repeticijom elidiranog glagola تَرَكَ (*ostaviti*), koji se podrazumijeva u dubinskoj reprezentaciji rečenice.

Redundantni elementi bez kojih rečenica može informaciono funkcionirati mogu se izostaviti a da rečenica ekspresivnu vrijednost stekne nekim drugim neuobičajenim postupcima. U sljedećem primjeru, repeticija je ostvarena na nivou imeničke fraze:...هَذِهِ النَّفْسُ...لِكِنِّي أَشْعُرُ بِكَيَانِ هَذِهِ الدَّرَّةِ...إِطَاكِ، *osjećam postojanje ovog duha, ove duše, ovoga bića koje sobom nazivam* (*Suza i osmeh*, 104). Eli-dirana je upravna imenica koordiniranih imeničkih fraza. Takav postupak je očekivan i normativno preporučljiv. Međutim, gramatička norma istovremeno zahtijeva i sindetsko povezivanje zavisnih članova fraze, koje je

³²⁹ Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, “Kantakuzin”, Kragujevac, 2000., 193.

³³⁰ Nismo se zadržavali na gotovo neizostavnoj gramatičkoj elipsi u odgovorima na pitanja ili eliziji predikata iza partikule إِذًا za iznenađenje. U savremenim djelima iz sintakse nerijetko se ova stilistički neobilježena gramatička elipsa naziva zeugmom (vidi, na primjer: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 318.). U klasičnoj arapskoj stilistici, zeugma je stilogena figura zbog činjenice da ispuštena jedinica semantički ne odgovara leksemu koji preuzima njenu funkciju (vidi: Munir Mujić, *Tropi i figure u arapskoj stilistici*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 147-50.).

ovdje izostalo i interpunkcijski je markirano, tako uz kumulaciju markirajući i navedenu rečenicu.³³¹

Na nivou elipse kao gramatičke, neutralne figure u sklopu imeničke fraze realizira se i elizija zavisnog člana genitivne veze. Takva elizija je normativno prihvatljiva³³² uz uvjet ostvarivanja čvršće semantičke poveznice među upravnim članovima genitivne veze od one koja se ostvaruje između upravnih članova i zavisnog člana, kao u primjeru: *رئيسٌ و أعضاء* (الإعلان الدستوري، م ٢٥) *Predsjednik i članovi Izvršnog ureda [Ustavna deklaracija, čl. 25] (predsjednik:IM:ODR:NOM:JED:M.R. i:KO član:IM:ODR:NOM:MN:M.R. izvršni ured:IF:ODR:GEN:JED:M.R.)*³³³

Moguće je razgraničiti dva postupka elidiranja kontekstualno poznatih elemenata na osnovu predvidljivosti elidiranog elementa. Naime, predvidljivost elidiranog elementa postignuta prvo javljanjem elementa, pa onda njegovom elizijom čini da gramatička elipsa bude stilski neutralnija, ukoliko u njoj realizaciji ne učestvuje neki drugi stilski postupak. Ova predvidljivost izostaje u primjeru elizije objekta kada je odgođeno otkrivanje formalne i semantičke vrijednosti elidiranog elementa, tako da se povišena stilogenost postiže “anaforizacijom” ekspliciranog elementa.

4.3.2. Reticencija

Elipsom se mogu brisati pojedinačni konstituenti ili pak cijele klauze, zavisne ili nezavisne. U reticenciji, koja predstavlja podvrstu elipse, ali i anakoluta, takve mogućnosti su neograničene. Njenom realizacijom izraženom naglim prekidom iskaza krše se komunikacijska pravila, budući da se na kraju rečenice obično nalazi nova informacija. Stilogenost ove figure je u

³³¹ Treba reći da u sklopu imeničke fraze elipsa može biti izrazito stilogen postupak kada se eliminirana upravna imenica kompenzira u površinskoj strukturi rečenice njenim modifikatorom, tj. pridjevom koji preuzima ili implicira imeničko značenje i preuzima funkciju imenice (više vidi u: Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 27.).

³³² Beeston navodi da je ovakva konstrukcija u modernom arapskom jeziku sve više u upotrebi, uprkos protivljenju jezičkih puritanaca, koji smatraju da se takvom strukturom razara čvrsta veza između članova aneksije, koja se mora očuvati (upor.: A. F. L. Beeston, *The Arabic Language Today*, Hutchinson University Library, London, 1970., str. 48).

³³³ Jezička norma nalaže da se drugi upravni član ove složene genitivne veze pridruži putem koordinirane imeničke fraze sa anaforičkom zamjenicom koja referira na zavisni član: *predsjednik:IM:NOM:JED:M.R. izvršni ured:IF:GEN:M.R. i:KO članovi:IM:NOM:MN:M.R.-njegov:DET*

tom smislu nesumnjiva. Povod prekidu iskaza može biti unutrašnji osjećaj, težak zbog sadržaja izostavljenog dijela iskaza: *هَذِهِ الْمَرْأَةُ سُوءٌ. ابْعُدْ عَنْهَا. إِنَّمَا... (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٤٩)* “Ova žena donosi nesreću; beži dalje od nje.” *Ali eto, sudbina... (Sezona seobe na sever, 104)*. Očekivanje recipijenta se iznevjerava i on ne može potvrditi svoje slutnje i pretpostavke. Ta činjenica čini ovu figuru izuzetno stilogenom. Što je veći repertoar pre-supozicija, što su granice skupa pretpostavki šire, to je figura stilogenija.

Prekid iskaza može biti nenamjeravan, kada se figurativnost djelomično rastače. To je čest slučaj u dijaloškoj komunikaciji, kada iskaz prekidaju vanjske okolnosti ili sam sagovornik: *«هَذَا كَلَامٌ لَنْ يُعْجِبَكَ. خُصُوصًا إِذَا...» (موسم الهجرة إلى الشمال، ١٥٠)* *Neće ti se svideti ono što ću reći. Naročito, ako... (Sezona seobe na sever, 105)*. Budući da recipijenta, iako ne zna, ne zanima šta govornik želi reći, prekida ga riječima: *Hoću da znam šta se dogodilo...* Ova figura je relativno česta u dijaloškim sekvencama književnih djela i u razgovornom stilu.

4.4. Figure permutacije u arapskom jeziku

Za analizu reda riječi u rečenici, poseban značaj imaju one figure koje svoju stilogenost temelje na oneobičenju redosljedja riječi, tj. figure oneobičenja sintaksičke kategorije poretka sastavnica u konstrukciji i izrazu. Permutacijom, odnosno postupkom izmještanja jezičke jedinice iz položaja koji joj je predodređen u osnovnoj gramatičko-semantičkoj strukturi u drugi položaj realiziraju se inverzija i hiperbaton. Mi ćemo baciti svjetlo na ekspresivne vrijednosti inverzije, ali i načine osamostaljivanja elemenata u arapskom jeziku putem ostvarivanja hiperbatona i parcelacije.

4.4.1. Hiperbaton

Hiperbaton se zasniva na postupku parenteze,³³⁴ postupku koji se realizira u iskazima s gramatičkim redom riječi koji je lišen svake afektivnosti. U takvoj neutralnoj strukturi, hiperbatonom se postiže “ciklična tenzija”³³⁵ između elemenata koji se razdvajaju i elementa koji ih razdvaja.³³⁶

³³⁴ Hiperbaton se uglavnom smatra vrstom paranteze. Međutim, neki ga ubrajaju u trope zato što je “važno sredstvo podcrtavanja i isticanja značenja” (Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005., 284.).

³³⁵ Heinrich Lausberg, *Handbook of literary rhetoric: a foundation for literary study*, ed. David E. Orton and Dean Anderson, Brill, Leiden, Boston and Köln, 1998., 319.

³³⁶ Luka Zima hiperbat definira tako što uključuje postupke parenteze i tipične postupke inverzije (upor.: *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, Jugoslaven-

U arapskom jeziku najčešće se razdvajaju osnovni rečenički konstituenti različitim rečeničkim prilozima, te perifernim konstituentima, tj. adverbijalima u njihovim različitim formama, od fraza do subordiniranih rečenica. Postupku osamostaljivanja najčešće podliježu forme sa pogodbenim, uzročnim, vremenskim, značenjem okolnosti i td. U sljedećem primjeru između glagola i objekatske rečenice imamo umetnuti adverbijal uzroka u formi prijedložne fraze: *خَفْتُ، مِنْ غُرُورِي، أَلَّا يَفْهَمَ (موسم الهجرة إلى* (موسم الهجرة إلى الشمال، ٨) *Bojao sam se – iz sopstvene taštine – da neće razumeti (Sezona seobe na sever, 7).*

Nekada cijela rečenica u strukturi složene rečenice može biti ubačena između baznih konstituenata, kao u primjeru: *حَدَّثَنِي أَبِي، فَقَدْ كُنْتُ فِي الْخَرْطُومِ: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٥٨) وَفَتَّهَا، أَنَّهُمْ سَمِعُوا بَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ صُرَاخَ نِسْوَةٍ فِي الْخَبِيِّ... Otac mi je kasnije pričao (jer sam ja tada bio u Kartumu) da su, po večernjoj molitvi, začuli žensku vrisku u toru (Sezona seobe na sever, 41).* Na poziciju između temeljnih rečeničkih konstituenata, subjekta i objekatske rečenice, ubačena je nezavisna rečenica. Na ovaj način se obično interpolira nezavisna rečenica stanja uvedena koordinatorom *وَ*, koja nosi dodatnu informaciju o subjektu ili objektu iz nadređene rečenice. Budući da se semantički vezuje za imenicu, takva rečenica stanja često ima funkciju modifikatora i značenje nerestriktivnih relativnih rečenica. U navedenom primjeru, situacija je nešto složenija. Ubačenom rečenicom se ne pruža samo dodatna informacija o objektu iz glavne rečenice. Upotrebom koordinatora *فَ*, kojim se obično izražava temporalna sukcesivnost, može se izraziti i logični odnos posljedice koji proizlazi iz sukcesivnosti. Međutim, katkada ovaj koordinator vezuje rečenice sa suprotnim logičkim odnosom. U ovom primjeru je tako izraženo uzročno značenje na poziciji koju po pravilu ne bi mogla zauzeti uzročna rečenica. To je razlog zbog kojeg se prevodilac odlučio za krajnje neobičan postupak upotrebe zagrada, koje više nego crtice ističu pauzu i sintaksičku samostalnost rečenice. Pisac je mogao složenu rečenicu započeti zavisnom uzročnom rečenicom uvedenom subordinatorm *بِمَا أَنَّنِي* (*pošto, budući da*), ali bi se izborom takve

ska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880., str. 191.). Mi ćemo preuzeti Škiljanovo određenje hiperbatona, u kojem je primarni postupak interpoliranje, tj. “razdvajanje dviju usko sintaksički povezanih riječi trećom, koja se inače ovdje ne bi morala nalaziti” (Dubravko Škiljan, “Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (I)”, *Latina et Graeca*, No. 26, 1985, str. 26.). Permutacija konstituenata, prema našem mišljenju, više je rezultat nego cilj hiperbatona kada se njegove granice definiraju na spomenuti način.

neutralne strukture izgubila neposrednost pripovijedanja, dublji doživljaj i stilska efektnost koji se postižu hiperbatonom.

Razbijanje članova koordinirane sintagme, tj. razdvajanje homofornih i homofunkcionalnih leksema u arapskom jeziku se najčešće ostvaruje relativnim rečenicama i rečenicama stanja. Budući da je takav sintaksički postupak normativno obavezan, ne možemo govoriti o njegovoj stilogenosti, iako dolazi do razaranja “intonacija nabiranja”:³³⁷ *وَيُحْكِي لَهُ: أَنْبَاءَ الْأَعْرَاسِ الَّتِي ارْتَادَهَا بِاللَّيْلِ مَعَ أَسْدِقَائِهِ مَحْجُوبٍ وَ الطَّاهِرِ وَ عَبْدِ الْخَفِيظِ وَ سَعِيدٍ، وَ ...i da mu priča novosti o momačkoj večeri koju je proveo sa prijateljima Mahdžubom, Tahirom, Abdulhafizom i Saidom, avanturama, nestašlucima i glupostima [Bandarshah, 89].*

Elementi imeničke fraze, vezani čvrstim sponama mogu biti razdvojeni samo u krajnje stilogenom postupku. Na takav jedan primjer, usamljen u neizrecivoj ljepoti oneobičenog izraza, naišli smo samo u sakralnom stilu: *وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ / فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ / مُدْهَمَّتَانِ Osim ta dva, bit će još dva dženneta - / Pa poričete koju blagodat Gospodara svoga?! - / Modrozeleni - (Kur'an, 55:62-4). U navedenom ajetu, refren čija se frekventnost progresivno povećava, se “nestrpljivo interpolira usred misli koju zasijeca, čak i usred gramatičke sintagme, što je nezamislivo u proznom tekstu, čak i u poetskome, ako je nedovoljno ponesen”.³³⁸ Naime, razbijanje atributivne konstrukcije u sklopu koje je modifikator pridjevska riječ nije moguće u arapskom jeziku. Nije potrebno ni spominjati koliko je činjenica da je jedno gramatičko pravilo prekršeno snažno utjecala na ekspresivnost iskaza. Međutim, treba reći da je refren, osim što je presjekao atributivnu konstrukciju, raspolovio i rematski dio iskaza ili novu informaciju. Time je optimalno istakao njen drugi dio, kvalitativno svojstvo dženneta – *modrozeleni*, kao simbol vječnog života u izobilju, života koji je tako začudan da se jedino začudnom i maksimalno oneobičenom formom može opisati.*

4.4.2. Parcelacija

Parcelacija je stilistički postupak kojim se intonaciono izdvaja ili izoluje neki rečenički konstituent od svoje neposredne okoline da bi mu govornik

³³⁷ Upor.: Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, “Kantakuzin”, Kragujevac, 2000., 339. Primjeri za bosanski jezik uključuju umetanje predikata između koordiniranih subjekata, ili objekta između dvaju predikata, što su postupci za koje nismo našli slične u arapskom jeziku.

³³⁸ Esad Duraković, *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., str. 51.

dodijelio poseban značaj, ali i da se iskaz liši svake mogućnosti nejasnoće. Parcelisana jezička jedinica se ističe komunikaciono, ali i emocionalno. Prema Radovanoviću, to intonaciono i poziciono izdvajanje, prate “interjunktorna automatizacija” i “sintaksička postpozicija”.³³⁹

U arapskom jeziku, parcelaciji najčešće podliježu subordinirani rečenički članovi, kao što su objekt: الْجِنَاحِ إِلَيْهِ مِنَ الْجِنَاحِ *Iznenada je čuo glasni smijeh koji je do njega dopirao iz sjevernog krila kuće. Smijeh njegove majke* [Dūma Wadd Hāmid, 31] ili adverbijal: (دومة) مَمْدُودٌ عَامٍ *Ovo je prva noć bez tebe... Od prije godinu dana* [Dūma Wadd Hāmid, 29]. Parcelisati se mogu i konstituenti koordiniranih konstrukcija, kao u primjeru: (موسم الهجرة إلى الشمال، ٣٢) أَتَى أَوْ أَتَى أَوْ أَتَى *Putuj. Ili ostani. Odluči sam* (Sezona seobe na sever, 23). Dakle, postupcima osamostaljivanja mogu biti podložne ne samo hipotaksične već i parataksičke strukture.

Svaki ovakav postupak odlikuje se određenim stepenom stilogenosti u različitim funkcionalnim stilovima. Međutim, figurativnosti i začudnosti parcelisane strukture naročito doprinosi postupak amplifikacije značaja parcelata, kao u primjeru: (مَرِيود، ١٢) يُجِسُّ مَلْمَسَهَا وَ يَنْدَكُرُ مَرِيَمَ. ذَلِكَ الصَّوْتِ. ذَلِكَ الشَّبَابِ. *Svjestan je njegovog dodira, i prisjeća se Merjem. Tog glasa. Te mladosti. Tog sna* [Bandarshah, 83]. Emocionalna vrijednost parcelata pojačana je repetitivom pokazne zamjenice ذَلِكَ (*taj*), koja stoji u epinaleptičkom odnosu sa objektom rečenice što čini baznu komponentu. U ovom primjeru jasno se izdvaja i ističe rematski dio rečenice, koji, zahvajući, između ostalog, i repetitiji, dobija dominirajuću ulogu u rečenici.

4.4.3. Inverzija

Inverzija se opisuje kao “stilistički red članova rečenice”.³⁴⁰ Premda inverzija po svojoj naravi jest oneobičen redoslijed elemenata, ona nije nužno stilogena. Njena ekspresivna vrijednost može biti umanjena, pa i uklonjena, ukoliko je ustaljena, ali i znatno uvećana upotrebom drugih figurativnih mehanizama. Inverzija (anastrofa) se realizira zamjenom pozicija dviju jezičkih jedinica koje u stilski nemarkiranoj konstrukciji slijede jedna za drugom. Ukoliko uzmemo u obzir mogućnost permutiranja osnovnih re-

³³⁹ Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Dobra vest, Novi Sad, 1990., str. 117-163.

³⁴⁰ Milorad Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd, 1974., str. 108.

čeničkih konstituenata u arapskom jeziku, susrećemo se sa inverzijom u kojoj učestvuju različiti konstituenti: glagol, subjekt, objekt, adverbijal,³⁴¹ atribut³⁴² i imenski predikat.

Dakle, svaki osnovni sintaksički element može biti uključen u postupak inverzije, no neki se uključuju znatno češće od drugih. U tom smislu, postoje neke tipične permutacije, a samim tim manje stilski izražajne, kakva je inverzija subjekta i glagola. Međutim, pozicije elemenata unutar imeničke fraze i ekvativne rečenice podliježu strožijim pravilima. Mi ćemo istraživanje inverzije uvjetovane stilskim i komunikacijskim faktorima usmjeriti na polje ekvativne rečenice.³⁴³ Nepostojanje kopule u arapskom jeziku u ekvativnim rečenicama postavlja strukturalna ograničenja u promjeni redoslijeda subjekta i imenskog predikata. Međutim, čini se da ograničenja nisu tako striktna, budući da se svaki tip imenskog predikata može naći preponiran.

U ekvativnim rečenicama sa subjektom iza predikata, subjekt može biti određen (topik), ali i neodređen (informacioni fokus). Ako je subjekt istovremeno i topik, on mora biti referencijalan, tj. određen, a ako je fokus, može biti i određen i neodređen. S druge strane, preponirani predikat može imati i kontrastivnu funkciju, kao u primjeru *لِلَّهِ الْحَمْدُ Allahu hvala*, tj. *hvala pripada samo Allahu*. Inverzijom se izvršila fokalizacija prijed-

³⁴¹ U prethodnom poglavlju detaljno su razmatrani postupci preponiranja subjekta, tj. njegova dislokacija u sklopu zamjene pozicija subjekta i glagola, topikalizacija objekta kao stilski izuzetno markira proces, posponiranje subjekta u sklopu zamjene pozicija subjekta i objekta, te anteponiranje adverbijala. Ovi postupci će u ovom kratkom osvrtu na inverziju biti izostavljeni.

³⁴² Pozicija atributa u arapskom jeziku je u velikoj mjeri blokirana. Tako se kongruentni atribut u arapskom jeziku ne može javiti preponiran upravnoj imenici. S druge strane, prijedložna fraza u funkciji nekongruentnog atributa može zauzeti poziciju ispred upravne imenice, kao i pridjev u okviru kvazigenitivne veze na poziciji prvog člana. O navedenim i još nekim specifičnim slučajevima inverzije u sklopu atributivne konstrukcije detaljno je pisala Elma Dizdar (vidi: Elma Dizdar, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011., str. 37-40.).

³⁴³ O sintaksičkim razlozima inverzije u sklopu ekvativne rečenice bilo je riječi ranije. Podsjećanja samo radi, govorili smo o obaveznoj, stilski neutralnoj, sintaksičko-semantički uvjetovanoj inverziji konstituenata ekvativne rečenice, koja se odnosi na ekvativne rečenice sa predikatom u inicijalnoj poziciji i subjekatskom klauzom u finalnoj poziciji i istovremeno osigurava poštovanje principa da sintaksički duži konstituent dolazi iza kraćeg. Također, spomenuli smo da je u lokativnim rečenicama sa neodređenim subjektom inverzija obavezan postupak, budući da bi obrnut, "neutralan" redoslijed anulirao odnos predikacije i postulirao odnos modifikacije, odnosno atribucije među konstituentima.

ložne fraze u funkciji imenskog predikata. Kako je uobičajeno da određeni subjekt ima funkciju topika, tj. da sadrži datu informaciju i da stoji u inicijalnoj poziciji, može se reći da se u ovom slučaju radi o naknadno uvedenom poznatom, ali neaktivnom topiku u određenom diskursu.³⁴⁴ Ovakva zamjena pozicija subjekta i predikata, date i nove informacije, izrazito je stilski markirana i često povezana sa ritmizacijom iskaza. Stilistička vrijednost inverzivnih elemenata afektivne je prirode i psihološke naravi. Govornik inverzijom povećava, odnosno smanjuje značaj elemenata koji izmjenjuju svoje pozicije.

Iako upitne rečenice nisu predmet analize, smatramo da je važno spomenuti da se inverzija elemenata u upitnoj ekvativnoj rečenici vrši iz istih komunikacijskih razloga. Na primjer, rečenicom *مَنْ مُصْطَفَى؟* *Ko je Mustafa?* s neutralnim poretkom elementa, tj. upitnom zamjenicom مَنْ u inicijalnoj poziciji, govornik traži informaciju o Mustafi, kojega ne poznaje, a spomenut je u govornoj situaciji. S druge strane, rečenična struktura sa permutiranim poretkom upitne zamjenice i imeničke fraze *مُصْطَفَى مَنْ؟* (*موسم الهجرة إلى الشمال*, ٧) *Koji Mustafa? (Sezona seobe na sjever, 6)* ima drugačiji komunikacijski cilj. Naime, vlastita imenica uživa inicijalnu poziciju da bi zadobila pragmatičku funkciju kontrastivnog fokusa. To znači da se od sagovornika traži da iz seta presupozicija koje su zajedničke i govorniku i sagovorniku izdvoji jednu, a druge isključi i tako govornika liši svake dvojbe. Ove komunikacijske specifičnosti odražavaju se i na funkciju upitne zamjenice. Ona je u prvom primjeru upitna zamjenica, a u drugom determinator.

U odnosu na navedeni primjer, češće, ali opet izuzetno rijetko, u operaciju permutacije ulaze subjekt u formi određene imeničke fraze i predikat u formi neodređene imeničke, pridjevske fraze ili priloga u sklopu ekvativne rečenice sa izraženim semantičkim odnosom identifikacije i individualizacije. Takvi su primjeri: *خَالِيَّةٌ عُزْفَتْهَا، بَقَايَا مَلَابِسِهَا وَأَوْزَاقِهَا وَكُذْبُهَا هُنَا وَهُنَاكَ...* (روتانا، ٣ أكتوبر ٢٠٠٧، ٧٨) *Prazna je njena soba, ostatak odjeće, njeni papiri i knjige razbacani su tu i tamo...* [*Rūtānā*, 3. septembar 2007., 78], *قَالَ وَدُّ* (*Jadani Mahdžub*”, reče Vad Ravvasi [Bandarshah, 25] i *دومة ود حامد، ٧٦*) *Primordijalni krik je ova žena [Dūma Wadd Hāmid, 76]*. U svim navedenim rečenicama

³⁴⁴ Brustad smatra da ovakve strukture korespondiraju ili su paralelne sa strukturama sa resumptivnim topikom (upor.: Kristen E. Brustad, *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2000., str. 353.).

u tematskom dijelu nalazi se nova informacija, a u rematskom dijelu diskursno poznata. Kršeći osnovni princip informacione strukture rečenice i smještajući novu informaciju u inicijalnu poziciju, govornik neograničeno pojačava njenu vrijednost. Ekspresivnost ovih primjera je pojačana, tako da nas naglo prebacuje u poziciju naratorâ i njihov svijet. Značenjski potencijali se uvećavaju, tako da se identifikacija pomjera sa praznine sobe na osjećaj napuštenosti i tuge koji preplavljuje majku kada kćerka ode i sagradi svoj dom. U druga dva primjera, predikat kao da preuzima ulogu kvalitativa, što se očituje i u prijevodu jedne od rečenica. Mahdžub nije *jadan* sada i u ovom trenu, niti je ova žena *primordijalni krik* zato što je netom prije nešto učinila. Ekvativni znak između subjekta i predikata dominira i podebljan je do krajnjih granica, tako da imenski predikat, ukoliko je pridjev, izražava inherentno svojstvo subjekta, a, ukoliko je imenička fraza, apoziciju u okviru imeničke fraze.

Preponiranjem modifikatora u imeničkoj frazi nećemo se baviti, ali je potrebno zabilježiti podudaran postupak u arapskom jeziku, a to je preponiranje prijedložne fraze u funkciji komplementa neke imenice, participa ili pridjeva. Primjerima poput ovog koji slijedi obiluje sakralni Tekst: وَ... هُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ...*On je kadar sve učiniti* (Kur'an, 64:1). Pomjeranjem pridjevske forme قَدِيرٌ (*kadar*) iz neaktivne medijalne u finalnu poziciju pojačava se znak jednakosti između Tvorca i svojstva koje, iako ga mogu imati i ljudi, dominantno Njemu pripada. S druge strane, pomjeranjem prijedložne fraze u funkciji komplementa pridjeva iz neutralne finalne pozicije u medijalnu, aktivira se funkcija kontrastivnog fokusa. Ljudi mogu mnogo toga, ali samo je Allah *kadar sve učiniti*.

Na kraju ćemo navesti jedan primjer u kojemu se zahvaljujući inverziji u neutralnoj formuli pozdrava, otvara prostor za semantičko bogaćenje i stilsku efektnost iskaza. Naime, u formulaičnoj razmjeni pozdrava, odgovor na pozdrav: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ *Mir s vama* realizira se inverzijom: عَلَيْكُمْ السَّلَامُ *I s vama mir*. Dakle, ne ostvaruje se tipična eho-struktura, kakvom se odlikuju odgovori na pozdrave, već se inverzijom ističe komunikacijska uloga i značaj sagovornika. Ovakva struktura još je uvijek potpuno konvencionalizirana, budući da predstavlja odgovarajući automatizirani odgovor. Međutim, realiziranom inverzijom otvorio se beskrajn prazan prostor, koji se može popuniti drugim željama, prostor koji bi, da nije inverzije, zbog djelovanja sintaksičkog ritmičkog principa, bio zatvoren. U skladu sa arapskim običajima i poštujući kur'anski imperativ iskazan ajetom: "Kada na jedan način pozdravljeni budete, otpozdravite još ljepše,

ZAKLJUČAK

Istraživanje reda riječi u arapskom jeziku podrazumijeva rasvjetljavanje nekoliko područja kako bismo iz tih slika stekli uvid u veličinu, dubinu, značaj i moć ovog univerzalnog jezičkog fenomena. To, dakako, znači da veliko područje ostaje slabo osvijetljeno ili u mraku čeka nova istraživanja. Uprkos izostavljanju i zanemarivanju nemalog broja pitanja koja se postavljaju u vezi s jednom ovako široko postavljenom temom, analizom su obuhvaćeni brojni problemi reda riječi u arapskom jeziku, od kojih su neki razmatrani, a neki zaboravljeni u djelima kako savremenih tako i klasičnih lingvista. Analize - sintaksička, semantička, pragmatička i stilistička - zastupljene u različitom obimu, iznjedrile su stanovite zaključke, a rezultati koji su u tom procesu dobijeni bit će predstavljeni u formi ukratko iznesenih stavova što su potvrđeni i analizom korpusa.

O redu riječi pisali su mnogi u okviru različitih lingvističkih škola, koncipirajući svoje modele i principe na divergentnim pristupima jeziku. Funkcionalno-tipološki pristup se ističe kao najpodesniji zato što jezik posmatra kao kreativan i dinamičan proces, čija je komunikacijska uloga determinirana konkretno realiziranim strukturama u tekstu organiziranim pod utjecajem ekstralingvističkih činilaca. U tom smislu ne postoji apsolutna sloboda ulančavanja jezičkih elemenata u veće sintaksičke konstrukcije, fraze, rečenice i tekstove ni u jednom jeziku, pa ni u arapskom. Pravila koja ograničavaju tu slobodu formulirana su kroz vertikalnu i horizontalnu dimenziju zavisnosti jezičkih jedinica uvjetovanu sintaksičkim, semantičkim i komunikacijskim faktorima.

Kodiranje poruke arapskom govorniku je uzbudljiv misaoni proces, jer arapski jezik ima golem strukturni i komunikacijski potencijal. No, formalne sile koje sprječavaju slobodno razmještanje rečeničkih elemenata postoje i u arapskom jeziku. Štaviše, brojna ograničenja i pravila uvezivanja riječi nameću zaključak da je taj potencijal nerijetko precijenjen. Arapski jezik gotovo striktno slijedi principe univerzalne jezičke tipologije, uz izuzetke koji imaju sintaksička ili semantička opravdanja.

Neutralni red riječi odražava jezičku normu i vezuje se za rečenicu kao jedinicu jezika. U arapskom jeziku, stilski neobilježeni red riječi ima line-

arnu šemu GSO i ovaj zaključak podupire nekoliko argumenata: ovakav redosljed konstituenata odgovara na pitanje: *Šta se desilo?*, koje zahtijeva potpunu rečenicu kao odgovor; u njemu nema tematiziranog elementa niti fokusiranog konstituenta koji bi stajao kao kontrast nekom drugom; ovaj red riječi ima najširu distribuciju u arapskom jeziku, i u slučaju kada argumenti u rečenici ne mogu biti razlikovno markirani padežnim markerima, ovaj red riječi je obavezan.

Nizanje zavisnih članova u odnosu na upravne članove u arapskom jeziku odvija se uglavnom na desno. Međutim, arapski jezik pokazuje balansirane pozicije kroz kategorije. Odstupanja na tom polju sintaksičko-semantičke analize neaktualiziranih struktura uočena su na nivou imeničke fraze, ekvativne i glagolske proste rečenice. Imenička fraza u arapskom jeziku "svestrana" je sintaksička kategorija, budući da nema funkcije u kojoj se ona ne javlja. S druge strane, glagolska fraza, iako se u smislu funkcionalne divergentnosti ne može uporediti sa imeničkom frazom, pored funkcije predikata ostvaruje i funkciju modifikativnih dodataka u rečenici.

Na sintagmatskoj osi imeničke fraze, upravna imenica može biti determinirana, modificirana fakultativnim elementima i može imati komplemente kao obavezne komponente. Determinatori se javljaju kao vezani morfemi (članovi) i kao različite klase riječi u prepoziciji i postpoziciji u odnosu na imenicu. Neophodno je istaći funkcionalni značaj različitih grupa determinatora, budući da se većina njih javlja i u funkciji supstantiva. Iz analize postmodifikacije kao primarnog postupka modifikacije imenice izdvaja se zaključak da fraza sa preponiranim atributom nije imenička već pridjevska fraza, u kojoj je zavisna imenica supkategorizirani argument pridjevske riječi. Redosljed atributa povezan je sa njihovim semantičkim karakteristikama i sintaksičim formama po principu da kompleksnije strukture dolaze iza onih realiziranih pojedinačnim pridjevima. Poglavlje posvećeno strukturi imeničke fraze donosi i zaključak da glagolske imenice, participi i neki pridjevi zadržavaju supkategorizaciju glagola tako što u nominaliziranoj frazi akuzativni komplement zauzima poziciju zavisnog člana genitivne veze.

Binarnu podjelu arapske rečenice na imensku i glagolsku rečenicu, kakvu su načinili još arapski učenjaci u klasičnom periodu, često su kritizirali zapadni arabisti zato što se pojam *al-mubtada'* nije mogao uklopiti u njihovu "konceptualizaciju" jezičkih fenomena, koja se uglavnom zasnivala na opoziciji subjekt-predikat. Međutim, ovom pojmu potrebno je pripojiti i koncept topika, čime se potvrđuju neke klasične tvrdnje o re-

čeničkoj strukturi. Distinkcija subjekta i predikata čini najvažnije sintaksičko pitanje u analizi ekvativne rečenice kojoj nedostaje kopula. Kontrast ostvaren u kategoriji određenosti subjekta i neodređenosti predikata postaje paradigma po kojoj se ekvativna rečenica diferencira od atributivne konstrukcije, čime se u potpunosti isključuje mogućnost inicijalne pozicije gramatički neodređenog subjekta. Logičko-semantički odnos ekvativnosti i atribucije realizira se u neutralnom redosljedju subjekt-predikat, a odnos posesivnosti i lokativnosti u redosljedju predikat-subjekt.

Glagolska fraza u arapskom jeziku kao diskontinuirani element pokazuje priličnu rigidnost u pozicioniranju komplemenata, tako da permutiranje komplemenata u akuzativu većine glagola, a pogotovo glagola mišljenja, nije ni moguće. S druge strane, semantičko obilježje +ljudsko pokazuje se primarnim u redosljedju komplemenata glagola davanja, tako da je njegovo postponiranje uvjetovano i izmjenom sintaksičke forme. Arapski jezik, budući da može imati konstrukcije sa dva akuzativa ili dva pronominalna elementa, pored padežnih markera, koristi red riječi kao veoma važan signal funkcije. Adverbijali kao fakultativni segment glagolske fraze su u arapskom jeziku formalno heterogena grupa riječi, budući da pozajmljuju strukturni identitet od nekoliko sintaksičkih formi. U neutralnoj strukturi, obično se smještaju u finalnu, komunikacijski izuzetno aktivnu poziciju. Međutim, za razliku od komplemenata, u realiziranim rečenicama većina pokazuje izvanrednu slobodu pomjeranja po linearnoj matrici strukture, modifikativni dodaci teže, a situativni, kao semantički slobodniji i neovisni o upravnom glagolu, lakše.

U jeziku kao sredstvu komunikacije, govornik pravi pragmatičke izbore kontrolirajući informaciju i organizira iskaz kako bi na najbolji mogući način prenio poruku. U poglavlju posvećenom aktualizaciji reda riječi, razdvojen je nivo tematske od informacione strukture prema Hallidayevom konceptu. U arapskom jeziku gramatičke relacije se ne mogu razumjeti bez semantičkih i pragmatičkih funkcija, koje se mijenjaju variranjem reda riječi. Učestalost određenog poretka riječi ovisi o tipu teksta i ciljevima govornika. Određivanjem granica osnovnih elemenata organizacije iskaza, teme, reme, topika i fokusa, do sada neujednačeno definiranih termina koji se tiču informacione strukture rečenice, stvoreni su preduvjeti za korektniji i precizniji opis i analizu sintaksički, semantički i pragmatički prihvatljivih rečenica realiziranih u obrađenom korpusu.

U arapskom jeziku poseban značaj priskrbuje se elementima koji zauzimaju inicijalnu poziciju u rečenici. Izdvajanjem tematske pozicije, invari-

jabilno inicijalne, i njenom detaljnom analizom daje se naslutiti i struktura rematskog dijela. Takvo što usko je povezano sa bitnim zaključkom da se u arapskom jeziku nikada ne ostvaruje rečenički model OSG, a SOG izuzetno rijetko. Time se finalna pozicija glagola u rečenici koja uključuje sve bazne elemente strukture u potpunosti isključuje. Tematizacija u arapskom podrazumijeva upotrebu dva procesa, proces topikalizacije tj. pomjeranja nekog jezičkog elementa bez traga takvog postupka i strategiju dislokacije ili, bolje reći, izbor strukture topik-komentar kojom se imenička fraza ekstraponiranjem postavlja izvan sintaksičke strukture. Takva konstrukcija podrazumijeva pojavu koreferencijalne resumptivne zamjenice kojom se kodira funkcija ekstraponirane imeničke fraze u rečenici.

Mogućnost kodiranja funkcije elementa tematiziranog dislokacijom, u odnosu na postupak topikalizacije, značajno obogaćuje hijerarhiju dostupnosti funkcija koje mogu biti dislocirane. Funkciju objekta, recimo, kodira resumptivna zamjenica na originalnoj poziciji. Međutim, funkcija subjekta u inicijalnoj poziciji bila je diskutabilna. Istraživanje je dovelo do zaključka da je subjekt u inicijalnoj poziciji dislocirani element, a signal njegove funkcije u okviru komentara je potpuna "kongruencija" glagola, koja u neutralnom poretku elemenata izostaje. Ove nalaze potvrdila je jedna naizgled manje značajna činjenica ograničene distribucije elemenata u predsubjektoskoj poziciji. Naime, preponirani rečeničkoj strukturi SGO, u okviru koje već imamo izvršenu tematizaciju subjekta u postupku dislokacije, mogu se javiti samo leksički konektori, tj. one adverbijalne konstrukcije i prilozi koji su istovremeno deiktički supstitutivni ili nesupstitutivni konektori u ulozi organizatora teksta.

Topik pripada datoj informaciji, onome što je poznato iz konteksta diskursa, ili što je dio informacije čije znanje posjeduju svi učesnici u komunikacijskom događaju na osnovu zajedničkog kulturnog iskustva. Topikalizirani element obično ima funkciju kontrastivnog fokusa, a topik kao strukturni element može imati i pragmatičku funkciju topika i kontrastivnog fokusa. Topik u jezicima sa strukturom topik-komentar je više neka vrsta okvira u kojem se rečenica formulira i interpretira, nego ono o čemu rečenica zapravo govori. On specificira okosnicu u smislu vremena, mjesta i individualne referencije na koju se glavni iskaz oslanja. Kao takav, topik može biti u formi prijedložne fraze, anaforičke zamjenice, rečenice i, najčešće, imeničke fraze. Imenička fraza ne mora biti određena, što se nerijetko postavlja kao formalni uvjet topika, već može biti modificirana ili specificirana, tj. diskursno poznata.

Određenost i neodređenost su gramatičke kategorije koje mogu pomoći u raščlanjivanju rečenice na datu i novu informaciju. Data informacija se uglavnom javlja određena, budući da je ranije spomenuta u tekstu. Međutim, informacija se može smatrati datom i u slučaju kada je sagovornik može predvidjeti, odnosno pretpostaviti ili može biti određena vanjezičkim faktorima, čime se svjesnost govornika potvrđuje kao bitan činilac u informacionom organiziranju poruke. Naime, ukoliko se u tekstu mijenja tema, nakon izvjesnog vremena prva tema nestaje iz svijesti sagovornika i ona se mora ponovo uvesti.

Kada su u pitanju izuzetno rijetki kataforički procesi u arapskom jeziku, koji svoj formalni izraz nalaze i u konstrukciji sa realiziranim resumptivnim topikom, mora se naročita pažnja posvetiti interpunkciji. Naime, u arapskom jeziku, u kojem izostaju flektivni i leksički vokalni markeri, teško je utvrditi da li se radi o resumptivnom topikom ili permutativu. Tada je jedini pravi signal topika interpunkcijski naglašena pauza ispred ekstraponiranog elementa.

Tema može biti istaknuta dodatnim sredstvima u okviru prave rascijepljene konstrukcije, konstrukcije sa izrazito markiranom informacionom strukturom, kako tema donosi novu informaciju, zbog čega je prevashodno karakteristika naučnog stila. S druge strane, nepravna rascijepljena konstrukcija omogućava ne samo da se zanemare ograničenja koja postoje u redoslijedu riječi, već da se specifičnom igrom anaforičkih i kataforičkih sredstava različiti elementi istaknu i fokaliziraju.

Na kraju, zaključak koji se sam nameće jeste da arapski jezik preferira dva modela glagolskih rečenica, i to GSO i SGO. Strukturna šema OGS javlja se u izuzetno stilski markiranom i ekspresivnom kontekstu, a GOS u slučaju poštivanja principa komunikacijskog dinamizma, kada je subjekt nova informacija ili, u slučaju poštivanja ritmičkog principa, kada je subjekt sintaksički kompleksna, odnosno "teška" forma.

Kada je u pitanju realiziranje stilskih figura konstrukcije, njihova realizacija povezana je sa lingvističkom formulacijom i modifikacijom, koje podrazumijevaju tri kategorije alteracije, a to su adjekcija (dodavanje), detrakcija (skraćivanje) i transmutacija (permutacija). U prvoj grupi figura mogu se izdvojiti one koje se ostvaruju repeticijom podudarnih jezičkih elemenata i one koje karakterizira gomilanje bliskoznačnica. Repeticija, koja može biti poziciono uvjetovana i neuvjetovana, posmatrana je kroz epizeuksičko i epanaleptičko ponavljanje u kontaktu u linearnom odnosu i kroz paralelnu vezu koja se ostvaruje na distanci, što je mehanizam

nastanka figura anafore, epifore i paralelizma. Nerijetko se ekspresivnost ovih figura pojačava istovremenim realiziranjem nekih drugih figura, kao što je gradacija, hijizam, homojoteleuton, homojoptoton i td. Indentičnost ponovljenih elemenata može biti relaksirana reiteracijom sinonimnih riječi ili riječi izvedenih iz istog korijena ili istih riječi različitih gramatičkih oblika, što su mehanizmi sinonimije, paregmenona i poliptotona.

Izuzetno leksičko bogatstvo arapskog jezika čini figure gomilanja homofunkcionalnih jezičkih jedinica prominentnim mehanizmom oneobičavanja iskaza, oneobičavanja izraženog u komunikacijskoj zališnosti i redundantnosti. Ovim postupkom nastaju epitet, kumulacija u užem smislu, sinatroizam, regresija, distribucija, sindet i asinet kao figura koja se koleba između figura kumulacije i figura elizije. Među figurama skraćivanja iskaza, izdvaja se elipsa čija se figurativnost kreće od nulte vrijednosti u "normativno preporučljivim" iskazima do izrazito stilogenih ostvarenja ove figure, u kojima je izostavljanje nekog elementa udruženo sa kršenjem sintaksičkih pravila i normi.

Figure permutacije su figure reda riječi *par excellence*, a pogotovo one figure koje nastaju izmještanjem jezičke jedinice iz položaja koji joj je predodređen u osnovnoj gramatičko-semantičkoj strukturi u drugi položaj, kakve su inverzija i hiperbaton. Ekspresivne vrijednosti inverzije naročito se uočavaju u okviru imeničke fraze i ekvativne rečenice. Inverzijom se povećava, odnosno smanjuje značaj elemenata koji izmjenjuju svoje pozicije, ali i mijenja njihova funkcija. U ekvativnoj rečenici, inverzijom se ojačava semantički odnos subjekta i predikata, ali i pomjeraju logičko-semantički odnosi koji vladaju između subjekta i imenskog predikata.

Nivoi sintaksičke, semantičke i pragmatičke analize, iako su našli svoj prostor u zasebnim poglavljima, integrisani su u analizi različitih struktura kako bi se ukazalo na razlike između sintaksičkih odnosa, semantičkih uloga ili ekstralingvističkih značenja. U pokušaju da sažmemo sliku koja je naslikana o redu riječi, možemo reći da rečeničke strukture u arapskom jeziku ne predstavljaju slijed događaja ili misli, nego rezultantu složenih odnosa što se formiraju između jezika kao sistema, kognitivnih zbivanja, ekspresivnih kreacija i ritmičkih principa.

SAŽETAK

Knjiga se bavi redom riječi u arapskom jeziku koji ima status sintaksičkog, semantičkog, pragmatičkog i stilističkog problema linearne rečeničke strukture. Istraživanjem se relativizira opseg slobode raspoređivanja različitih konstituenta u ustrojstvu izjavne rečenice i postavljaju pravila i ograničenja njihovog ulančavanja.

Na sintaksičko-semantičkom nivou analize je, prije svega, ustanovljen neutralni red riječi u arapskom jeziku u okviru imeničke fraze, ekvativne i glagolske proste rečenice. Na sintagmatskoj osi imeničke fraze, utvrđene su pozicije determinatora, modifikatora i komplemenata. Iz analize postmodifikacije kao primarnog postupka modifikacije imenice izdvaja se zaključak da fraza sa preponiranim atributom nije imenička već pridjevska fraza, u kojoj je zavisna imenica supkategorizirani argument pridjevske riječi. Ističe se da kontrast ostvaren u kategoriji određenosti subjekta i neodređenosti imenskog predikata postaje paradigma po kojoj se ekvativna rečenica diferencira od atributivne konstrukcije, čime se u potpunosti isključuje mogućnost inicijalne pozicije gramatički neodređenog subjekta. Zbog toga se logičko-semantički odnos ekvativnosti i atribucije realizira u neutralnom redosljedju subjekt-predikat, a odnos posesivnosti i lokativnosti u redosljedju predikat-subjekt. Utvrđuje se da glagolska fraza u arapskom jeziku pokazuje priličnu rigidnost u pozicioniranju komplemenata, a da adverbijali, naročito situativni, pokazuju izvanrednu slobodu pomjeranja po linearnoj matrici strukture.

U poglavlju posvećenom aktualizaciji reda riječi, razdvojen je nivo tematske od informacione strukture prema Hallidayevom konceptu i određene su granice osnovnih elemenata organizacije iskaza, teme, реме, topika i kontrastivnog i informacionog fokusa. Poseban značaj priskrbljuje se tematskim elementima koji zauzimaju inicijalnu poziciju u rečenici. Razmatraju se dva procesa tematizacije, topikalizacija i dislokacija. Važan zaključak istraživanja jest da je subjekt u inicijalnoj poziciji strukture SGO dislocirani element, a signal njegove funkcije u okviru komentara kao refleks resumptivne zamjenice jest potpuna "kongruencija" glagola, koja u neutralnom poretku elemenata izostaje. U ovom poglavlju značajan

prostor posvećen je i resumptivnom topiku, višestrukoj dislokaciji, pravoj i nepravoj rascijepjenoj konstrukciji kao specifičnim postupcima fokalizacije. Ističe se zaključak da arapski jezik preferira dva modela glagolskih rečenica, i to GSO i SGO, dok se ostvarivanje rečeničkih modela OSG i SOG isključuje.

U analizi stilskog potencijala reda riječi razmatrane su figure konstrukcije koje se realiziraju mehanizmima repeticije, kumulacije, skraćivanja i permutacije. Izdvajaju se one figure koje se ostvaruju poziciono uvjetovanom i neuvjetovanom repetacijom elemenata kroz ponavljanje u kontaktu u linearnom odnosu i kroz paralelnu vezu koja se ostvaruje na distanci. Izdvajaju se geminacija, anafora, epifora, paralelizam, dok je relaksirana indentičnost ponovljenih elemenata posmatrana kroz mehanizme sinonimije, paregmenona i poliptotona. Gomilanje homofunkcionalnih jezičkih jedinica kojim nastaju epitet, kumulacija u užem smislu, sinatroizam, regresija, distribucija, sindet i asindet kao figura koja se koleba između figura kumulacije i figura elizije, također su razmatrane. Među figurama skraćivanja iskaza, izdvaja se elipsa čija se figurativnost kreće od nulte vrijednosti u “normativno preporučljivim” iskazima do izrazito stilogenih ostvarenja ove figure praćenih kršenjem sintaksičkih pravila i normi. Ekspresivne vrijednosti figura permutacije kao figure reda riječi *par excellence*, kakve su inverzija i hiperbaton, naročito se uočavaju u okviru imeničke fraze i ekvativne rečenice. Inverzijom se povećava, odnosno smanjuje značaj elemenata koji izmjenjuju svoje pozicije.

SUMMARY

The present study examines word order in Arabic that is the syntactic, semantic, pragmatic and stylistic phenomenon of linear sentence structure. The work discusses the scope of arrangement freedom of different constituents in declarative sentence and sets the rules and principles that apply to their organization.

At the syntactic-semantic level, the analysis first establishes the basic word order for noun phrase, nominal sentence and verbal sentence in Modern Standard Arabic. On the syntagmatic axis of nominal phrases, the positions of determiners, modifiers and complements are defined. The study points out that the phrase with preposed attributive modifier represents an adjectival phrase where the dependent noun functions as a subcategorized complement of the adjective. The discussion of equative sentence focuses on the contrast that exists between definite subject and indefinite nominal predicate, completely excluding the possibility of initial position of indefinite subject. Therefore the equative and ascriptive sentences schemata are realized in subject-predicate unmarked word order, while the possessive and locative sentences are realized in predicate-subject unmarked word order. The study stresses that the complements order in verb phrase structure is quite rigid, while the adverbials, most of all situative modifiers, show full freedom of movement through the matrix of sentence structure.

At the pragmatic level of analysis the thesis supports and develops Halliday's concept of separate thematic and information structure by defining basic elements of sentence organization - theme, rheme, and topic, contrastive and informational focus. Special importance is assigned to thematic elements through two processes of thematization, i. e. topicalization and dislocation. The analysis presented in the study proposes the conclusion that the subject in initial position of the SVO structure is a dislocated element, whereas its function within the comment is signalled by the reflex of resumptive pronoun present in full verb agreement, which is absent in the unmarked word order. This chapter of the study also focuses on the resumptive topic, multiple dislocation, as well as *cleft*-structure and *pseudocleft*-structure as specific focalization strategies. The most important

conclusion stemming from the discussion is that Arabic prefers two models of verbal sentences, these being OSV and SOV, whereas the possibility of realization of OSV and SOV sentence models is denied.

The analysis of stylistic potential of word order focuses on the figures based on construction or arrangement of words, generated through the mechanisms of repetition, cumulation, detracting and permutation. The analysis includes the figures of speech realized by positionally (un)restricted repetition of elements in contact, as well as repetition of elements at distance through structural parallelism. Thus gemination, anaphora, epiphora and parallelism are discussed therein, while the relaxed equivalence of repeated elements is explored in mechanisms of synonymia, paregmenon and polyptoton. Also discussed is the accumulation of homo-functional units of sentence as a mechanism of epithet, narrowly defined accumulation, regression, distribution and syndeton, as well as asyndeton as a figure of speech that is half way between the figures of accumulation and those of elision. Among figures of detracting special attention is given to ellipsis, whose stylistic potential varies between zero potential in "grammatically prescribed" structures and highly pronounced potential instances of ellipsis combined with violation of syntactic rules and norms. Expressive values of figures of permutation as word order figures *par excellence* such as inversion and hyperbaton are described as especially prominent within the noun phrase and equative sentence. The inversion strengthens or weakens the relative significance of elements permuting their positions.

IZVORI

Administrativni stil

- al-Dustūr al-‘irāqī*, Wīkī maṣdar, Internet. 14.10.2008.
- al-Ġumhūriyya al-‘arabiyya al-sūriyya, Wizāra al-ta‘līm al-‘ālī, *Dalīl al-ṭālib fī al-ġāmi‘āt al-ḥukūmiyya al-sūriyya*, Dimašk, 2009., Internet. 25.12.2010.
- Maġlis al-waṭanī al-‘intiḳālī al-mu‘aqqat, *al-‘T‘alān al-dustūrī*, 03.08.2011. Bangāzī, Internet. 25.12.2011.
- al-Sulṭa al-waṭaniyya al-filasṭīniyya, *Filasṭīn: ‘Inhā’ al-‘ḥtilāl wa ‘iqāma al-dawla. Barnāmaġ al-ḥukūma al-ṭāliḳa ‘ašara*, 2009., Internet. 04.10.2011.
- Našš kalima al-ra’īs al-Mubārak ‘amām al-mu’tamar al-sanawī li al-ḥizb al-waṭanī, 25. dīsambir 2010., Internet. 16.06.2011.
- Našš kalima al-ra’īs al-Mubārak, ra’īs al-ġumhūriyya wa ra’īs al-ḥizb al-waṭanī al-dīmuqrāṭī ḥilāl ‘iġtimā‘ihi bi qiyādāt al-ḥizb, 10. nūfimbir 2010., Internet. 16.06.2011.
- Našš kalima al-ra’īs al-miṣrī al-maḥlū‘ Ḥusnī al-Mubārak li qanāt al-‘Arabiyya, 10. ‘abrīl 2011., Internet. 16.06.2011.
- Našš kalima Mu‘ammar al-Qaḍāfī allatī waġġahahā li al-ša‘b al-tūnīsī, 16. yanāyir 2011., Internet. 16.06.2011.
- Našš risāla al-Qaḍāfī ‘ilā ‘Ubāmā, 05. ‘abrīl 2011., Ṭarābulus, Internet. 06. ‘abrīl 2012.

Književnoumjetnički stil

- Džubran, Halil, *Pobunjeni dusi*, preveo s arapskog Esad Duraković, Leo commerce, Rijeka, 2001.
- Džubran, Halil, *Slomljena krila*, preveo s arapskog Esad Duraković, Leo commerce, Rijeka, 2001.
- Džubran, Halil, *Suza i osmijeh*, preveo s arapskog Esad Duraković, Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
- Ġubrān, Ḥalīl Ġubrān, *al-‘Aġniḥa al-mutakassira*, al-Maktaba al-Ṭaqāfiyya, Bayrūt, s.a.
- Ġubrān, Ḥalīl Ġubrān, *al-‘Arwāḥ al-mutamarrida*, Dār al-‘Arab al-bustānī, al-Qāhira, s.a.
- Ġubrān, Ḥalīl Ġubrān, *Dam‘a wa ibtisāma*, Dār al-‘Arab al-bustānī, al-Qāhira, 1991.
- Šālīḥ, al-Ṭayyib, *‘Urs al-Zayn*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.
- Šālīḥ, al-Ṭayyib, *Bandar Šāh. Daww al-bayt*, Dār al-ġabal, Bayrūt, s.a.

- Šālih, al-Ṭayyib, *Bandar Šāh. Maryūd*, Dār al-ğabal, Bayrūt, s.a.
- Šālih, al-Ṭayyib, *Dūma Wadd Ḥāmid*, Dār al-ğabal, Bayrūt, s.a.
- Šālih, al-Ṭayyib, *Mawsim al-hiğra 'ilā al-šimāl*, Dār al-ğabal, Bayrūt, s.a.
- Salih, Tajib, *Sezona seobe na sever*, preveo s arapskog Srpko Leštarić, Clio, Beograd, 2000.
- Salih, Tajib, *Sezona seobe na sjever*, s arapskog preveo Ahmed Zildžić, Vrijeme, Zenica, 2006.
- Salih, Tajib, *Vrijeme seobe na sjever*, prijev. Delila Dizdarević, "Svjetlost", Sarajevo, 1995.
- Salih, Tayeb, *Bandarshah (Dau al-Beit and Meryoud)*, Kegan Paul, London and New York, 1996.
- Salih, Tayeb, *The Wedding of Zein and Other Stories*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1999.

Naučni stil

- 'Anīs, 'Ibrāhīm, *Min 'asrār al-luğa*, Maktaba al-'Anğlū al-miṣriyya, al-Qāhira, 1966.
- Basyūnī, 'Abd al-Fataḥ Fayyūd, *ʿIlm al-māʿānī*, Maktaba wahba, al-Qāhira, s.a.
- Ḍayf, Šawqī, *al-Madāris al-naḥwiyya*, Dār al-maʿārif, al-Qāhira, 1999.
- Šaraf, 'Abd al-'Azīz, *ʿIlm al-'i'lām al-luğawī*, Lünğmān, 2000.
- Qabāwa, Faḥr al-Dīn, *Muškala al-'āmil al-naḥwī wa nazariyya al-'iqtidā'*, Dār al-fikr, Dimašq, 2003.
- al-Taṅṭāwī, Muḥammad, *Naš'a al-naḥw wa tāriḥ 'ašhar al-nuḥāt*, Dār al-maʿārif, al-Qāhira, 1995.
- al-Wa'r, Māzin, *Ğumla al-šarḥ 'inda al-nuḥāt wa al-'uṣūliyyūn al-'Arab fī ḍaw' nazariyya al-naḥw al-'ālamī li Tšūmskī*, Lünğmān, 1999.

Novinski stil

- al-'Ahrām*, 135, No. 45200, 7. saptambir 2010.
- al-'Ahrām*, 135, No. 45367, 21. fabrāyir 2011.
- al-'Ahrām*, 135, No. 45368, 22. fabrāyir 2011.
- al-'Ahrām*, 135, No. 45369, 23. fabrāyir 2011.
- al-Dīblūmāsī*, No. 31, nūfimbir 2006.
- al-Quds*, No. 14987, 5. 'ayār 2011. (5. maj 2011.)
- al-Quds*, No. 14995, 13. 'ayār 2011. (13. maj 2011.)
- al-Šabāḥ*, No. 3468, 6. yūnyū 2011.
- al-Šabāḥ*, No. 3472, 10. yūnyū 2011.

al-Waṭan, No. 5407, 23. yūnyū 2010.

al-Waṭan, No. 5408, 24. yūnyū 2010.

al-Waṭan, No. 5410, 26. yūnyū 2010.

al-Waṭan, No. 5411, 27. yūnyū 2010.

Rūtānā, 2, No. 114, 19. sabbambir 2007.

Rūtānā, 3, No. 116, 03. ūktūbir 2007.

Sakralni stil

Kur'an s prijevodom na bosanski jezik, Prijev. E. Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

LITERATURA

- ‘Abd al-Laṭīf, Muḥammad Ḥ., *Binā’ al-ḡumla al-‘arabiyya*, Dār al-ḡarīb, al-Qāhira, 2003.
- Abdel Haleem, Muhammad, *Understanding the Qur’ān. Themes and Style*, I. B. Tauris, London and New York, 1999.
- Abdul-Raof, Hussein, *Subject, Theme and Agent in Modern Standard Arabic*, Curzon, 1998.
- Abdul-Raof, Hussein, *Arabic Rethoric. A Pragmatic Analysis*, Routledge, London and New York, 2006.
- Abdul-Raof, Hussein, *Arabic Stylistics. A Coursebook*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2001.
- Abū al-Mukāram, ‘Alī, *al-Ḡumla al-fi’liyya*, Mu’assasa al-muḥtār, al-Qāhira, 2007.
- Abū al-Mukāram, ‘Alī, *al-Ḡumla al-’ismiyya*, Mu’assasa al-muḥtār, al-Qāhira, 2007.
- Abū al-Mukāram, ‘Alī, *Mafhumāt al-ḡumla al-‘arabiyya*, Dār al-ḡarīb, al-Qāhira, 2006.
- Al-Ansary, Sameh, “NP Structure Types in Spoken and Written Modern Standard Arabic (MSA) Corpora”, *Perspectives on Arabic Linguistics XV*, ed. Dilworth B. Parkinson and Samira Farwaneh, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, pp. 149-89.
- ‘Akāša, Maḥmūd, *Luḡa al-ḥiṭāb al-siyāsī. Dirāsa luḡawiyya taḥbīqiyya fī daw’ nazariyya al-’ittiṣāl*, Dār al-našr al-ḡāmi’āt, al-Qāhira, 2004.
- Alazzawie, Abdulkhaliq K., *Adjunction in Arabic, Case and Chain Theory*, A. K. Alazzawie and Simon Fraser University, Burnaby, 1990.
- Alexsopoulou Theodora, Edit Doron and Caroline Heycock, “Broad Subjects and Clitic Left Dislocation”, in: *Peripheries, Syntactic Edges and their Effects*, ed. Adger David, Cécil De Cat and George Tsoulas, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2004.
- Amaireh, Khalil, “Aspects of Classification and Functional Syntax in Classical Arabic Grammar”, *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 1, No. 1, 1984., pp. 33-54.
- Amaireh, Khalil, “al-Nazariyya al-tawlīdiyya al-taḥwīliyya wa ’uṣūluḥā fī al-naḥw al-‘arabī”, *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 1, No. 2, 1984., pp. 69-87.
- ‘Anīs, Ibrāhīm, *Min ’asrār al-luḡa*, Maktaba al-’Anḡlū al-miṣriyya, al-Qāhira, 1966.
- Anshen, Frank and Peter A. Schreiber, “A Focus Transformation of Modern Standard Arabic”, *Language*, Vol. 44, No. 4, Linguistic Society of America, 1968., pp. 792-7.

- Aoun, Joseph E., Elabbas Benmamoun and Lina Choueiri, *The Syntax of Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- El-Awa, Salwa M. S., *Textual Relations in the Qur'ān. Relevance, Coherence and Structure*, Routledge, London and New York, 2006.
- Baalbaki, Ramzi, "Inside the Speakers mind: Speaker's Awareness as Arbiter of Usage in Arabic Grammatical Theory", in: *Approaches to Arabic Linguistics. Presented to Kees Versteegh on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, ed. E. Ditters and H. Motzki, Brill, Leiden and Boston, 2007.
- Baalbaki, Ramzi, "The Relation between *Naḥw* and *Balāġa*. A Comparative Study of the Methods of Sībawayhi and Ğurġānī", *Journal of Arabic Linguistics*, Vol. 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1983. pp. 7-23.
- Badawi, El-Said, Michael G. Carter and Adrian Gully, *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York, 2004.
- Badurina, Lada, *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada i Izdavački centar Rijeka, Zagreb i Rijeka, 2008.
- Baker, Mona, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Routledge, London and New York, 1992.
- Bakir, Murteda J., *Aspects of Clause Structure in Arabic. A Study in Word Order Variation in Literary Arabic*, Indiana University Linguistic Club, Bloomington, Indiana, 1980.
- Barakāt, 'Ibrāhīm 'I., *al-Naḥw al-'arabī*, 5 vols, Dār al-našr li al-ġāmi'āt, al-Qāhira, 2007.
- Barić, Eugenija i dr., *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Bassiouney, Reem ed., *Arabic and the Media. Linguistic Analyses and Applications*, Studies in Semitic Languages and Linguistics, ed. T. Muraoka, C. H. M. Versteegh and A. D. Rubin, Vol. 57., Brill, Leiden and Boston, 2010.
- Beeston, A. F. L., "Embedding of Theme-Predicate Structure in Arabic", *Language*, Vol. 50, No. 3, 1974., pp. 474-7.
- Beeston, A. F. L., *The Arabic Language Today*, Hutchinson University Library, London, 1970.
- Beeston, A. F. L., *Written Arabic: An Approach to the Basic Structures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.
- Benmamoun, Elabbas, *The Feature Structure of Functional Categories: A Comparative Study of Arabic Dialects*, Oxford University Press, New York and Oxford, 2000.
- Bilbija, Snežana, "Anaforički potencijal nekih lingvističkih sredstava u savremenom srpskohrvatskom jeziku", *Književni jezik*, Vol. 13, No. 2, Sarajevo, 1984., str. 59-68.
- Bloch, Ariel A. *Studies in Arabic Syntax and Semantics*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1986.
- Bohas, G, J.-P. Guillaume and D. E. Kouloughli, *The Arabic Linguistic Tradition*, Routledge, London and New York, 1990.

- Brown, Gillian and George Yule, *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- Brustad, Kristen E., *The Syntax of Spoken Arabic. A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*, Georgetown University Press, Washington D. C., 2000.
- Bū Mu'izza, Rābiḥ, *al-Ġumla wa al-waḥda al-'isnādiyya al-waẓīfiyya fī al-naḥw al-'arabī*, Dār al-mu'assasa raslān, Dimašk, 2008.
- Buckley, Ron, *Modern Literary Arabic. A Reference Grammar*, Librairie du Liban, s.l., s.a.
- Bulk, Andreas, "Word order, Clitics and Agreement in Arabic Information Structure", in: *The Discourse Potential of Underspecified Structures*, ed. Anita Steube, Walter de Gruyter, Berlin and New York, 2008.
- Burton-Roberts, Noel, *Analysing Sentences: An Introduction to English Syntax*, Longman, London and New York, 1986.
- Butler, C. Christopher, *Structure and Function. A Guide to Three Major Structural-Functional Theories*, Vol. 2 (From Clause to Discourse and beyond), Studies in Language Companion Series, Vol. 63-4, John Benjamins Com., Amsterdam and Philadelphia, 2003.
- Cantarino, Vincente, *Syntax of Modern Arabic Prose. The Expanded Sentence*, Vol. 3, Indiana University Press, Bloomington and London, 1975.
- Collins, Peter C., *Cleft and Pseudo-Cleft Constructions in English*, Routledge, London and New York, 1991.
- Comrie, Bernard, *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1989.
- Croft, William, *Typology and Universals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Ćorac, Milorad, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
- Dahlgren, Sven-Olof, "Word Order and Topicality in the *Qur'ān*", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 39, 2001.
- Dahlgren, Sven-Olof, *Word Order in Arabic*, Ekbald & Co., Västervik, 1998.
- Dickins, James and Janet C. E. Watson, *Standard Arabic: An Advanced Course*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Dickins, James, Sándor Hervey and Ian Higgins, *Thinking Arabic Translation. A Course in Translation Method: Arabic to English*, Routledge, London and New York, 2002.
- Dizdar, Elma, *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011.
- Dixon, R. M. W. "Adjective Classes in Typological Perspective", *Adjective Classes. A Cross-linguistic Typology*, ed. R. M. W. Dixon and Alexandra Y. Aikhenvald, Explorations in Linguistic Typology 1, Adjective Classes, Oxford, University Press, New York, 2004.

- Doron, Edit and Caroline Heycock, "Filling and Licensing Multiple Specifiers", *Semitic Archive Linguistics Research Papers*, Internet. 27.07.2009.
- Downing, Pamela and Michael Noonan, ed., *Word Order in Discourse*, Typological Studies in Language (TSL), Vol. 30, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, 1995.
- Duraković, Esad, "Neimari pozitiviteta u *al-Fatihī*", *Takvim za 2010. (1431/32. h.g.)*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009. str. 15-25.
- Duraković, Esad, "O nekim značajnim prevodilačkim pogreškama", *Takvim za 1997. (1417/18. h.g.)*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1996. str. 33-42.
- Duraković, Esad, "Ogled o Časnome", *Takvim za 1999. (1419/20. h.g.)*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1998.
- Duraković, Esad, "Sakralizacija tekstnog prostora", *Takvim za 2006. (1426/27. h.g.)*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. str. 41-52.
- Duraković, Esad, *Orijentologija. Univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.
- Duraković, Esad, *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009.
- Elgibali, Alaa, ed., *Understanding Arabic. Essays in Contemporary Arabic Linguistics in Honor of El-Said Badawi*, The American University in Cairo Press, Cairo, 1996.
- Farghal, Mohammed A., "The Arabic Topic-Comment Structure", *Journal of King Saud University*, Vol. 4, 1992., pp. 47-62.
- Fassi Fehri, Abdelkader, *Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 29, Kulwer Academic Publisher, Dordrecht, Boston and London, 1993.
- Firbas, Jan, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Ġalāyīnī, Muṣṭafā, *Ġāmi' al-durūs al-'arabiyya*, 3 vols, al-Maktaba al-'ašriyya, Bayrūt, 1993.
- Gernsbacher, Morton Ann and David Hargreaves, "The Privilege of Primacy. Experimental Data and Cognitive Explanations", in: *Pragmatics of Word Order Flexibility*, ed. Doris L. Payne, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, 1992.
- Givón, Talmy, "Topic Continuity in Discourse: An Introduction", in: *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language study*, Typological Studies in Language, Vol. 3, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam, 1983. pp. 5-43.
- Givón, Talmy, *Syntax: An Introduction*, 2 vols, John Benjamins Publishing Com., Amsterdam and Philadelphia, 2001.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka, *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Goldenberg, G., "Subject and Predicate in Arab Grammatical Tradition", *ZDMG*, Vol. 138, 1988., pp. 39-73.
- Ḥaḍar, 'Ašraf al-Sa'īd al-Sayyid, *al-Taqdīm wa al-ta'hīr 'inda Sībawayh fī ḍaw' al-dirāsāt al-luġawiyya al-ḥadīṭa*, al-Šaḥūt, al-Qāhira, 2009.

- Ḥaḍīr, Muḥammad 'A., *Alāqa al-ḡawāhir al-naḥwiyya bi al-ma'nā fī al-Qur'ān al-karīm*, Maktaba al-'Anḡlū al-miṣriyya, al-Qāhira, 2001.
- Halliday, M. A. K., *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1994.
- Halupka-Rešetar, Sabina, "Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LII/2, Novi Sad, 2009. str. 169-86.
- Ḥamīd, Badīr M., *Luḡa al-'i'rāb*, Dār al-ma'rifa, al-Qāhira, s.a.
- Haspelmath, Martin, *From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages*, Lincom Europa, München-Newcastle, 1997.
- Ḥasan, 'Abbās, *al-Naḥw al-wāfī*, 4 vols, Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, 1999.
- Hawkins, John A., "On Implicational and Distributional Universals of Word Order", *Journal of Linguistics*, Vol. 16, 1980., pp. 193-235.
- Heycock, Caroline and Anthony Krosh, "Inversion and Equation in Copular Sentences", Internet. 20.05.2011.
- Holes, Clive, *Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties*, Longman, London and New York, 1995.
- Homeidi Moheiddin A., "Word Order in Modern Standard Arabic: A GB Approach" *Journal King Saud University*, Vol. 17, Rijadh, 2004. pp. 1-16.
- Hoyt, Frederick, "The Arabic Noun Phrase", Internet. 23.06.2011.
- Al-Hroot, Ali, "Invisible Subject Pronouns in Arabic", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, Vol. 6, No. 1, 1989., pp. 39-55.
- Ibn 'Aqīl, Bahā' al-Dīn 'Abd Allāh, *Šarḥ Ibn 'Aqīl 'alā 'Alfiyya Ibn Mālik*. ed. M. M. 'Abd al-Ḥamīd. 2 vols, al-Maktaba al-'aṣriyya, Bayrūt, 1993.
- Ivić, Milka, *Red reči. Lingvistički ogleđi, četiri*, Biblioteka XX vek, Vol. 130, Beograd, 2002.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
- Jonke, Ljudevit, *Književni jezik u teoriji i praksi*, izd. 2, Znanje, Zagreb, 1965.
- Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.
- Al-Khuli, Muhammad A., *A Contrastive Transformational Grammar. Arabic and English*, E. J. Brill, Leiden, 1979.
- Kinberg, Naphtali, *Studies in the Linguistic Structure of Classical Arabic*, Studies in Semitic Languages and linguistics, Vol. 31, ed. Muraoka T. and C. H. M. Versteegh, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- Kordić, Snježana, "Determinator kao znak restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku", *Croatica*, Vol. XXIII/XXIV, No. 37/38/39, 1992/1993., str. 151-66.
- Kordić, Snježana, "Determinator – vrsta riječi ili funkcionalni razred", *Suvremena lingvistika*, 18/33, Zagreb, 1992.

- Kouloughli, D. E., "On Locative Sentences in Arabic", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 41, 2002.
- Kovačević, Barbara i Milica Mihaljević, "Frazemi u publicističkom funkcionalnom stilu (modifikacija, kontaminacija i transformacija frazeološke strukture)", *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, ur. J. Granić, Zagreb i Split, 2005. str. 393-404.
- Kovačević, Miloš, *Kroz sintagme i rečenice*, IP "Svjetlost", D.D., Sarajevo, 1992.
- Kovačević, Miloš, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, "Kantakuzin", Kragujevac, 2000.
- Kremers, Joost M., *The Arabic Noun Phrase: A Minimalist Approach*, LOT, Utrecht, 2003.
- Kremers, Joost, "A Recursive Linearization Approach to Arabic Noun Phrase", Internet. 23.06.2011.
- Kroeger, Paul R., *Analyzing Syntax. A Lexical-functional Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Kroeger, Paul R., *Analyzing Grammar. An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Lyons, John, *Semantics*, Vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Lausberg, Heinrich, *Handbook of Literary Rhetoric: a Foundation for Literary Study*, ed. David E. Orton and Dean Anderson, Brill, Leiden, Boston and Köln, 1998.
- Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005.
- Levin, Aryeh, "The Distinction between Nominal and Verbal Sentences According to the Arab Grammarians", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 15, 1985., pp. 118-27.
- Levin, Aryeh, "The Grammatical Terms al-Musnad, al-Musnad 'ilayhi and al-'Isnād", *Journal of American Oriental Society*, Vol. 101, No. 2, 1981., 145-65.
- Lewkowicz, Nancy K., "Topic-Comment and Relative Clause in Arabic", *Language*, Vol. 47, No. 4, Linguistic Society of America, 1971., pp. 810-825.
- Li, Charles N. and Sandra A. Thompson, "Subject and Topic: A New Typology of Language", in: *Subject and Topic*, ed. Charls N. Li, Academic Press, London and New York, 1976., pp. 459-485.
- Longacre, Robert E., "Left Shifts in Strongly VSO languages", in: *Word Order in Discourse*, Typological Studies in Language (TSL), Vol. 30, ed. Pamela Downing and Michael Noonan, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, 1995., pp. 332-54.
- Maretić, T., *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, izd. 2, "Obnova", Zagreb, 1931.
- Mirghani, El-Sayed Osman, *On the Communicative Role of Word Order in Written Modern Arabic. A Contribution to Functional Linguistics*, The University of Salford, Salford, 1989.

- Mohammad, Mohammad A., *Word Order, Agreement and Pronominalization in Standard and Palestinian Arabic*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, 1999.
- Mohammad, Mohammad A., "The Syntax of Indefinite Subject in Equative Sentence in Palestinian Arabic", *Semitic Archive Linguistics Research Papers*, Internet. 27.07.2009.
- Morley, David G., *Syntax in Functional Grammar. An Introduction to Lexicogrammar in Systemic Linguistics*, Continuum, London and New York, 2000.
- Moutaouakil, Ahmed, *Pragmatic Function in a Functional Grammar of Arabic*, Foris Publications, Dordrecht, 1989.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Novi Sad, 1990.
- Mrazović, Pavica, "Mesto upravnog glagola u rečenici i iskazu srpskohrvatskog jezika", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Vol. 27-28, Novi Sad, 1984-5., str. 521-6.
- Mrazović, Pavica, "Razvoj gramatike zavisnosti", *Jezičke studije, Radovi instituta za strane jezike i književnosti*, Vol. 1, Novi Sad, 1979., str. 7-66.
- Muftić, Teufik, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1997.
- Muftić, Teufik, *Klasična arapska stilistika*, El-Kalem, Sarajevo, 1995.
- Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- Muğālasa, Muḥammad Ḥ., *al-Naḥw al-šāfi*, Mu'assasa al-risāla, Bayrūt, 1997.
- Mujić, Munir, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Prušćaka*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2007.
- Mujić, Munir, *Tropi i figure u arapskoj stilistici*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011.
- O'Grady, William, Michael Dobrovolsky and Francis Katamba, *Contemporary Linguistics. An Introduction*, Longman, London and New York, 1997.
- Ouhalla, Jamal and Ur Shlonsky ed., *Themes in Arabic and Hebrew Syntax*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 53, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston and London, 2002.
- Ouhalla, Jamal, "Focus and Arabic Clefts", in: *The Grammar of Focus*, ed. G. Rebuschi and L. Tuller, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, 1999.
- Owens, Jonathan, "Models for Interpreting the Development of Medieval Arabic Grammatical Theory", *Journal of American Oriental Society*, Vol. 111, No. 2, 1991., pp. 225-38.
- Owens, Jonathan, "Structure, Class and Dependency. Modern Linguistic Theory and the Arabic Grammatical Tradition", *Lingua*, No. 64, Elsevier Science Publisher, North-Holland, 1984., pp. 25-62.
- Owens, Jonathan, *A Linguistic History of Arabic*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

- Owens, Jonathan, Robin Dodsworth and Trent Rockwood, "Subject-verb Order in Spoken Arabic: Morpholexical and Event-based Factors", *Language Variation and Change*, Vol. 21, 2009. pp. 1-29.
- Parkinson, Dilworth B., "VSO to SVO in Modern Standard Arabic: A Study in Diglossia Syntax", *Al-'Arabiyya*, Vol. 14, 1981., pp. 24-37.
- Pashova, T., "The VS/SV Alternation in Modern Written Arabic from a Textual Perspective", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 42, Harrassowitz, 2003., pp. 7-40.
- Payne, Doris L. *The Pragmatics of Word Order. Typological Dimensions of Verb Initial Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 1990.
- Peled, Yishai, "Non-Referential Pronouns in Topic Position in Medieval Arabic Grammatical Theory and in Modern Usage", *ZDMG*, Vol. 140, 1990. pp. 3-27.
- Peled, Yishai, *Sentence Types and Word-Order Patterns in Written Arabic. Medieval and Modern Perspectives*, Brill, Leiden, 2009.
- Peti-Stantić, Anita, "O kakvu je redu riječ'", *Filologija*, Vol. 46-47, Zagreb, 2006., str. 227-38.
- Piper, Predrag i dr., *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*, red. Milka Ivić, Matica srpska, Beograd, 2005.
- Popović, Ljubomir, *Red reči u rečenici*, Društvo za srpski jezik i književnost, Beograd, 2004.
- Popović, Ljubomir, "Ponavljanje reči radi stilskog pojačavanja značenja", *Naš jezik*, Vol. 17, No. 3, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1968-1969., str. 125-42.
- Pranjković, Ivo, "Red riječi", u: *Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole "Sintaksa hrvatskog jezika i Književnost i kultura osamdesetih"*, Zagreb, 2011. str. 23-33.
- Pranjković, Ivo, "Stilske figure i gramatika", Zagrebačka slavistička škola, www.hrvatskiplus.org
- Pranjković, Ivo, *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskog standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
- Radford, Andrew, *Minimalist Syntax. Exploring the Structure of English*, Cambridge University Press, 2004.
- Radovanović, Milorad, *Spisi iz sintakse i semantike*, Dobra vest, Novi Sad, 1990.
- al-Rāǧīḥī, 'Abduhu, *al-Taṭbīq al-naḥwī*, Dār al-ma'rifa al-ǧāmi'iyya, al-'Iskandariyya, 1999.
- Ryding, Karin C., *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Saad, George Nehmeh, *Transitivity, Causation and Passivization. A Semantic-syntactic Study of the Verb in Classical Arabic*, Library of Arabic Linguistic No. 4, Kegan Paul International, London, Boston and Melbourne, 1982.
- al-Sāmarrā'ī, Fāḍil Ṣ., *al-Ǧumla al-'arabiyya wa al-ma'nā*, Dār al-fikr, 'Ammān, 2009.
- al-Sāmarrā'ī, Fāḍil Ṣ., *al-Ǧumla al-'arabiyya. Ta'līfuhā wa 'aqsāmuhā*, Dār al-fikr, 'Ammān, 2009.

- Shlonsky, Ur, *Clause Structure and Word Order in Hebrew and Arabic: An Essay in Comparative Semitic syntax*, Oxford University Press, New York and Oxford, 1997.
- Shopen, Timothy ed., *Language Typology and Syntactic Description*, 3 vols, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Al-Shurafa, Nuha Suleiman, "Word Order, Function and Morphosyntactic Features of Adverbs and Adverbials in Arabic", *Journal of King Saud University*, Vol. 18, 2005., pp. 85-100.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Silić, Josip, *Od rečenice do teksta. Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984.
- Siloni, Tal, "Adjectival Constructs and Inalienable Constructions", u: *Themes in Arabic and Hebrew Syntax*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 53, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston and London, 2002., 161-88.
- Simić, Radoje i Jelena Jovanović, *Srpska sintaksa*, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 2002.
- Suleiman, Saleh M., "On the Pragmatics of Subject-Object Preposing in Standard Arabic", *Language Sciences*, Vol. 11, No. 2, Pergamon Press, Great Britain, 1989. pp. 215-235.
- Suleiman, Saleh M., "The Semantic Function of Object Deletion in Classical Arabic", *Language Sciences*, Vol. 12, No. 2/3, Pergamon Press, Great Britain, 1990. pp. 255-266.
- Škiljan, Dubravko, "Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (I)", *Latina et Graeca*, No. 26, 1985, str. 17-42.
- Škiljan, Dubravko, "Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (II)", *Latina et Graeca*, No. 27, 1986, str. 5-22.
- Tallerman, Maggie, *Understanding Syntax*, Arnold, London, 1998.
- Talmon, Rafael, "Two Early 'non-Sībawaihian' Views of 'amal in Kernel-Sentences", *Zeitschrift für arabische Linguistik*, Vol. 25, 1993.
- Tesnière, Lucien, *Éléments de syntaxe structurale*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1959.
- Tomlin, Russel S., "Focal Attention, Voice and Word Order: An Exsperimental Cross-linguistic Study", u: *Word Order in Discourse*, ed. Pamela Downing and Michael Noonan, Typological Studies in Language, Vol. 30., John Benjamins Publishing Co., Amsterdam and Philadelphia, pp. 517-54.
- Trask, R. L., *Language and Linguistics: The Key Concepts*, ed. Peter Stockwell, Routledge, Abingdon and New York, 2007.
- Qabāwa, Faḥr al-Dīn, *Ṭ'rāb al-ḡumal wa 'ašbāh al- ḡumal*, Dār al-'awzā'ī, Bayrūt, 1986.
- Qabbiš, 'Aḥmad, *al-Kāmil fī al-naḥw wa al-ṣarf wa al-'i'rāb*, Dimašq, 1982.
- Versteegh, Kees, *Landmarks in Linguistic Thought III: The Arabic Linguistic Tradition*, Routledge, London and New York, 1997.
- El-Yasin, Mohammed Khalid, "Basic Word Order in Classical Arabic and Jordanian Arabic", *Lingua*, Vol. 65, 1985., pp. 107-122.

- Ya'qūb, 'Amīl al-Badī', *Mawsū' al-naḥw wa al-ṣarf wa al-'i'rāb*, Dār al-'ilm li al-malāyīn, Bayrūt, 1988.
- Wahba, Maḡdī wa Kāmil al-Muhandis, *Mu'ḡam al-muṣṭalahāt al-'arabiyya fī al-luḡa wa al-'adab*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 1984.
- Wales, Katie, *A Dictionary of Stylistics*, 2nd ed., *Studies in Language and Linguistics*, Longman, Harlow, 2001.
- Weiss, Bernard, "Subject and Predicate in the Thinking of the Arabic Philologists", *Journal of American Oriental Society*, Vol. 105, No. 4, 1985., pp. 605-22.
- Wright, W., *A Grammar of the Arabic Language*, 2 vols, Libraire du Liban, Beirut, 1974.
- Zima, Luka, *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880.

INDEX POJMOVA

A

- adjekcija 121, 166
adjektivizacija 35
adresant/govornik 10, 14, 19, 21, 22, 24, 25, 31, 44, 45, 51, 53, 54, 56-8, 59, 61, 62, 65, 68, 82, 84, 86, 91, 92, 94, 97, 98, 100, 102, 103, 105, 106, 111, 125, 126, 133, 135, 141, 149, 151, 154, 156, 159, 160, 162, 164, 166
adresat/sagovornik 14, 21, 44, 51, 52, 57, 59, 61, 69, 84, 90, 91, 97, 99, 103, 105, 115, 124, 136, 149-151, 154, 159, 160, 166
adverbijal 8, 28, 33, 40, 44, 45, 48-50, 54, 62-65, 69, 71-77, 100, 110, 111, 119, 126, 127, 128, 131, 132, 140, 148, 155, 157, 164, 168
adverbijalna dopuna 119, 120
adverbijalni dodatak 71, 119
agens 12, 47, 55, 87, 88, 105, 106, 108, 115, 118
aktualizacija 9, 12, 41, 51, 75, 118
aktualizacija reda riječi 8, 19, 49, 51, 122, 164, 168
akuzativ 29, 32, 37, 38, 44, 48, 50, 66, 67, 74, 83, 96, 103, 108, 127, 132, 139, 140, 163, 164
akuzativ stanja 29, 35, 75, 76, 132
akzativ specifikacije 42
al-'aṣl 41
anadiploza 66, 125, 128, 130, 131, 140
anaepifora 136
anafora 125, 132-4, 136, 167, 169
anaforički element 84, 87, 107, 130
anaforizacija 68, 152
aneksija 65, 86, 87, 153
antecedent 75, 76, 78, 82, 85, 86, 105, 107, 108, 111, 113
anteponiranje 62, 65, 75, 99, 108, 115, 117, 158
antepozicija 25, 48, 59, 75, 76, 79
apozicija 8, 33, 107, 108, 134, 160
apozitivi 33
apsolutni akuzativ 32, 50, 75, 139, 140
arapski jezik, moderni standardni 62, 83, 153, 154
argument 35, 80, 82, 115, 163, 168
asindet 146-48, 167, 169
asindet ski kvalifikator okolnosti 29, 75
atribucija 41, 42, 158, 164, 168
atribut 8, 28, 31, 33-6, 45, 50, 65, 85, 113, 129, 136, 142, 143, 158, 163
atribut, kongruentni 30, 34, 35, 37, 38, 158
atribut, nekongruentni 34, 158
atribut, preponirani 35, 163, 168
atributivna konstrukcija 29, 34, 35, 50, 85, 91, 93, 110, 111, 139-41, 156, 158, 164, 168

B

- al-balāga* 52
al-badal, v. permutativ 107

Božija imena, v. Božiji atributi 69, 93
Božiji atributi 69, 93

C

ciklos 132, 135, 136, 138
cleft-struktura 109, 110, 112, 114

Č

član genitivne veze 30, 37, 28, 70, 86, 129
član genitivne veze, upravni 31, 37, 38, 65, 86, 153, 163
član genitivne veze, zavisni 32, 37-9, 50, 65, 69, 86, 87, 143, 148, 153
član, fakultativni 29
član, neodređeni 29, 30, 31, 32, 139
član, određeni 30, 84, 86
član, upravni 22, 27, 28, 29, 34, 35, 37, 50, 141, 163
član, zavisni 22, 27, 102, 141, 149, 152, 163

D

ḍamīr al-faṣl 43, 109
ḍamīr al-ša'n, v. omnireferentna zamjenica 98
dependens 20
determinacija 12, 28, 35
determinacija, obavezna 35
determinator 12, 27, 29-34, 84, 86, 106, 123, 129, 130, 141, 144, 150, 159, 163, 168
determinator, neodređeni 32
determinator, odrični 32
determinator, opći 32
determinator, pokazni 31, 32, 34
determinator, postdeterminator 30, 31
detrakcija 121, 166
diskurs 9,14,15, 21, 22, 25, 26, 39, 46, 47, 52, 53, 57-9, 62-8, 71, 73, 74, 78, 80, 82, 84, 85, 90, 92, 93, 97, 115, 159, 165

dislokacija 9, 66, 76, 77, 84, 98, 101, 158, 168
dislokacija, desna 105, 108
dislokacija, lijeva 82
dislokacija, višestruka 103, 104, 105
distal 31
distribucija (figura) 141, 143, 144, 167, 169
dodatak 9, 29, 48, 71-3, 119, 163, 164

E

egzistencijalnost 41
ekspresivnost 44, 66, 68, 100, 124-6, 128, 131, 133, 139, 144, 147, 148, 150, 151, 156, 160, 161, 167
ekstrapozicija 13, 56, 77, 79
ekvativnost 41, 164, 168
elativ 37, 42
elipsa 25, 149-153, 167, 169
elizija 149-153
emfatičko ponavljanje 124, 126
epanalepsa 135, 145
epianafora 130
epifora 132, 134-136, 167, 169
epizeuksa 123, 126
epitet 141-3, 167, 169

F

al-fā'il 40
al-fā'iliyya 40
al-fā'ida 50
fakultativnost 27, 33, 163, 164
al-faṣāḥa 22
al-fi'l 40
figura dodavanja 13, 121, 122, 133, 146, 166
figura konstrukcije 121
figura permutacije 154, 158, 166, 167
figura ponavljanja 121-3
figura skraćivanja 149, 166, 167, 169
figuratvnost 138, 143, 146-8, 152, 154, 157, 161, 167, 169

fokalizacija 13, 63, 68, 69, 77, 97, 103, 108, 114, 118, 158, 159, 169
 fokus 12, 13, 52, 57, 59, 60, 68, 82, 88, 99, 104, 117, 118, 164
 fokus, informacioni 59-63, 74, 77, 82, 91, 96, 101, 114, 115-8, 134, 158, 168
 fokus, kontrastivni 59, 68-70, 88, 99, 102, 109, 112, 114, 117, 159, 160, 165
 fraza, adverbijalna 29, 33, 55
 fraza, determinatorska 33
 fraza, glagolska 29, 38, 47-9, 56, 74, 150, 163, 164, 168
 fraza, imenička 12, 16-8, 28-35, 37-40, 42-6, 55, 56, 64, 77-80, 82-6, 91, 96, 98, 101, 103, 105, 106, 108, 110, 111, 113-7, 120, 149, 150, 152, 153, 156, 158-160, 163, 165, 167-9
 fraza, pridjevska 29, 33-5, 42, 43, 50, 64, 73, 85, 143, 158, 163, 168
 fraza, prijedložna 29, 33, 36-9, 43-6, 50, 55, 64, 65, 69, 70, 76, 87, 90, 100, 102, 103, 111, 124, 126-8, 131, 148, 155, 158, 160, 165
 funkcionalne rečeničke perspektive 15, 16, 52, 55, 60, 71, 133
 funkcionalni razred 29
 funkcionalni stil 11, 52, 70, 92, 93, 97, 103, 112, 148, 157

G

geminacija 123, 125, 131, 169
 genitiv, kvalifikativni 35
 genitiv, posesivni 32
 genitivna veza 17, 30, 31-4, 36-9, 43, 49, 69, 70, 85, 86, 129, 131, 140, 141, 148, 149, 153, 161, 163
 glagolska imenica 38, 43, 50, 76, 139, 140, 163
 gradacija 70, 93, 129, 130, 133, 140, 144, 145, 167
al-ğumla 39, 79

H

al-ḥabar 40, 45, 54, 78
al-ḥaḍf 47
ḥālī al-dīhn 59
 hiperbaton 154-6, 167, 169
al-ḥurūğ 'alā muqtadā al-zāhir 121

I

al-'i'ğāz 22
al-'ibtidā' 40
al-'idāfa ḡayr al-ḥaḳīqiyya v. pseudo-genitivna veza 34
al-'iḍmār 47
al-'iḥbār 52, 109
'ilm al-ma'ānī 20
'iltifāt v. retorički obrat 68
 identifikacija referenta 142
 imenica, upravna/nadređena 28-32, 34, 35-9, 108, 115, 142, 148, 152, 153, 158, 163
 individualizacija referenta 142
 informaciona struktura 9, 13, 16, 47, 52, 53, 56-64, 84, 94, 109, 112, 114, 117, 130, 134, 135, 140, 160, 164, 166
 intenzifikacija značenja 123, 124, 126-8
 intenzifikator 33, 123, 132
 inverzija 44, 45, 48, 112, 154, 157-9, 167, 169
al-'isnād 40
al-'ištigāl 79
'istaqrira, koncept 46

K

al-kalām 39
 komentar 13, 33, 40-2, 45, 54, 57, 59, 62, 77-83, 86-91, 93, 96, 100-6, 134, -6, 165, 167
 komparativ 32, 37, 42
 komplement 33, 34, 38, 39, 42, 44, 46, 48, 49, 65, 66, 70, 86, 87, 94, 98,

103, 111, 115, 117, 119, 131, 145, 148, 160, 163
 komplementacija 12, 38
 komplementarna distribucija 30
 komplementarna harmonija 37
 komplementizator 32, 46, 96, 98, 113
 komunikacijski dinamizam 115, 116
 kongruencija 23, 32, 34, 40, 89, 107, 108, 112, 165, 168
 konstituent 7, 15-7, 23, 26-8, 34, 41, 57, 59, 80, 82, 84, 87, 89, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 116, 118, 136, 150, 152-8, 163
 konstrukcija, atributivna 29, 34-6, 50, 85, 91, 93, 110, 111, 139-141, 156, 158, 164, 165, 168
 konstrukcija, komparativna 17, 43
 konstrukcija, rascijepljena 77, 111, 112
 konstrukcija, prava rascijepljena 109, 110, 112
 konstrukcija, neprava rascijepljena 112
 konstrukcija, superlativna 141
 koordinator 32, 55, 96, 98, 155
 kopula 32, 41, 43, 44, 109, 110, 158, 164
 kumulacija 142, 146, 167, 169
 kumulacija u užem smislu 142, 146, 167
 kvantifikator 30, 32, 33, 123, 128, 132

L

lingvistička tradicija 22, 23, 31
 lokativnost 41, 45, 164, 168

M

al-ma'nā 23
al-ma'rifa 41
al-maf'ūl al-muṭlaq v. apsolutni akuzativ 50
al-maqāl 52
al-mawḍa' 23

modifikacija 12, 33, 35, 37, 38, 85, 101, 110, 115, 121, 140, 158, 163, 166, 168
 modifikator 12, 17-9, 22, 27, 29, 30, 33-40, 42, 50, 65, 74-6, 86, 87, 128-130, 148, 150, 153, 155, 156, 160, 168
al-mu'akkdāt 99
al-mubtada' 40, 54, 78, 79, 163
al-mubtada' al-mu'hḡar 45, 107
al-muḡīd 39
al-muqaddar 46
al-musnad 40
al-musnad 'ilayhi 40
al-mustatir 47, 88

N

al-nakira 41
al-naẓm 21, 22
 neodređenost 28, 32, 34, 41, 83, 85, 117, 164, 166, 168
 neutralna figura 131, 132, 139, 141, 153, 154, 156, 159
 nominalizacija 109, 113, 139
 nukleus, v. upravni član 28

O

objekt, direktni 26, 28, 32, 48, 64, 66-8, 70, 83, 86, 88, 93, 94, 97, 103, 113, 116, 118, 123
 objekt, indirektni 32, 48, 64, 67, 69-71, 86, 115-8, 131
 određenost 28, 30-2, 34, 41, 43, 83, 84, 93
 operant 18, 27, 34
 operator 18, 27, 34

P

paralelizam 68, 96, 132, 133, 136, 137, 144, 167, 169
 paralelizam, sintaksički 17, 67, 96, 135, 136

- parcelacija 127, 129, 154, 156, 157
 paregmenon 130, 139, 140, 167, 169
 particip 34, 38, 46, 109, 110
 particip, aktivni 28, 32, 34, 39, 75, 76, 139
 particip, pasivni 28, 32
 pasiv 47, 48, 118, 124, 140
 patitivnost 38, 46, 141
 permutacija 8, 9, 13, 17, 42, 45, 61, 66, 74, 77, 121, 122, 131, 137, 154, 155, 158, 159, 166, 167, 169
 permutativ 33, 107, 108, 166
 poliptoton 135, 140, 141, 167, 169
 polisindet 130, 145-8
 ponavljanje 25, 122, 130, 131, 132, 135, 137, 141, 146, 169
 ponavljanje, epanaleptičko 123, 129, 166
 ponavljanje, epizeuksičko 123, 125, 126, 166
 posesivnost 38, 41, 45, 164, 168
 postponiranje 23, 31, 62, 65, 87, 164
 postpozicija 17, 19, 25, 36, 39, 107, 118, 157, 163
 predikat, imenski 28, 35, 42, 44, 45, 64, 91, 98, 124, 127, 158-160, 167, 168
 preponiranje 13, 23, 65-77, 89, 102, 117, 158, 160
 prepozicija 13, 17-9, 22, 32, 34, 35, 38, 39, 83, 85, 150, 163
 proksimal 31
 propozicija 16, 21, 39, 54, 58, 60, 61, 66, 68, 82, 97, 104, 109-11
 pseudocleft-struktura 112, 114, 170
 pseudogenitivna veza 34
- Q**
al-qaṣr 97
- R**
al-rābiṭ v. resumptivna zamjenica 78
 recipijent 51, 57, 58, 84, 112, 114, 116, 119, 134, 151, 154
 rečenica, ekvativna 76, 78, 79, 81, 91, 95, 97, 98, 102, 103, 109-13, 127, 158, 159, 163, 164, 167-9
 rečenica, glagolska 12, 23, 40, 41, 44, 46, 47, 49, 54, 62, 76, 79, 81, 88, 89, 98, 103, 105, 115, 163, 166, 168, 169
 rečenica, imenska 12, 23, 40-5, 54, 62, 65, 78, 79, 81, 87, 88, 131, 163
 rečenica, lokativna 45, 158
 rečenica, nezavisna 39, 79, 94, 98, 106, 126, 130, 136, 155
 rečenica, relativna 17, 33, 36, 45, 46, 82, 85, 95, 106, 109-11, 113, 114, 129, 130, 136, 144, 155, 156
 rečenica, zavisna 55, 98, 112, 126, 155
 red riječi, GOS 17, 26, 108, 115-8, 166
 red riječi, GSO 17, 19, 26, 41, 47, 48, 55, 56, 62, 65, 89, 93-5, 101, 102, 115, 163, 166, 169
 red riječi, markirani 8, 9, 26, 32, 44, 47, 62, 63, 100, 112, 114
 red riječi, neutralni/nemarkirani/neobilježeni 12, 25, 26, 35, 100, 118, 130, 133, 157, 158, 162
 red riječi, OGS 17, 65, 66, 166
 red riječi, OSG 17, 65, 99, 104, 165, 169
 red riječi, SGO 17, 19, 26, 41, 54, 60-3, 65, 76, 87-9, 93-6, 98, 100, 101, 109, 165, 166, 168, 169
 red riječi, slobodni 17, 60, 77, 162
 red riječi, SOG 17, 103, 165, 169
 reduplikacija 123-5, 127, 128, 131, 132, 146
 referencija 29-33, 36, 38, 44, 67, 91, 113, 165
 referent 31, 42, 47, 48, 56, 84, 94, 101, 106, 114, 115, 142

regens 20, 22, 40, 48, 76, 79, 82, 83, 107
 regresija 143, 144, 167, 169
 reiteracija 123, 126, 128, 131, 133, 140, 167
 rekacija 38, 49, 96, 98
 relativizator 32, 85, 111, 113, 114
 rema 15, 52-7, 60, 63, 114, 129, 133
 repetacija 66, 67, 96, 107, 122-130, 131-3, 135-142, 144-8, 150-3, 157, 166, 169
 repetacija na distanci 123, 132, 166, 169
 repetacija u kontaktu 123, 125, 130, 166, 169
 reticencija 153
 retorički obrat 68

S

semantička sintaksa 21
 silepsa 149, 150
 simploha 132, 136
 sinatroizam 133, 142, 143, 147, 167, 169
 sinonimija 141, 142, 146, 167, 169
 sinonimija, referentna 146
 sintaksička funkcija 15, 27, 31, 45, 50, 55, 62, 65, 67, 80, 82, 87, 115, 123, 130, 145
 sintaksička kategorija 16, 50, 64, 77, 78, 163
 specifikator 31, 40, 150
 stil, administrativni 11, 147, 148
 stil, književnoumjetnički 11, 73, 74, 132, 147
 stil, funkcionalni 11, 52, 69, 92, 93, 97, 148, 157
 stil, naučni 11, 112, 166
 stil, novinski 11, 70, 71, 95, 103
 stil, razgovorni 11, 154
 stil, sakralni 11, 69, 71, 83, 92, 93, 103, 137, 139, 147, 156

stilogenost 39, 66, 70, 93, 120, 129-131, 133, 137, 139-143, 146-150, 152-157, 167, 169
 stilska figura 13, 71, 107, 120-2, 125
 stilski potencijal 9, 24, 44, 169
 struktura topik-komentar 13, 41, 64, 77-83, 85, 87-94, 97, 99-105, 110-112, 116, 134, 136, 165
 subjekt, implicirani inkorporirani 56, 106
 superlativ 37, 139, 141

T

al-ta'ḥīr v. postponiranje 65
al-tadāruk 97
al-taqdīm v. preponiranje 13, 23, 65-73, 75, 76, 79, 89, 102, 117, 158, 160
al-tawābi' v. apozitivi 33
 tema, ekstraponirana 64, 77-81, 111, 112, 116
 tema, identifikaciona 64, 77, 112-114
 tema, predmetna 64, 77, 109, 112, 113
 tematizacija 9, 55, 58, 62-6, 69, 71, 76, 77, 101, 102, 110, 112, 165
 tematska struktura 12, 16, 52-60, 62-4, 77, 92, 109, 119, 134, 164, 168
 topik, diskursni 80, 88, 94, 138
 topik, resumptivni 57, 105-8, 159, 166, 169
 topikalizacija 13, 24, 55, 64-8, 71-7, 79, 82, 87-9, 99, 103, 104, 108, 111, 165
 topikalizacija adverbijala 71-5, 99
 topikalizacija objekta 65, 66, 68, 69, 71, 97
 transmutacija 121, 166

U

upravni član atributivne konstrukcije 50, 93

- upravni član genitivne veze 37, 65, 69, 153, 154
 upravni član imeničke fraze 33-5, 87
- V**
 valentnost 16, 66
- W**
al-waġh 23
- Z**
 zamjenica pripovijedanja, v. omnireferentna zamjenica 98
 zamjenica, anaforička 33, 67-9, 85, 93, 120, 125, 153, 165
 zamjenica, imenička 108, 111, 113, 114
 zamjenica, kopulativna 104, 111-3
 zamjenica, lična 32, 37, 43, 47, 67, 68, 84, 88, 89, 91-4, 96, 98, 102-4, 110, 118, 131
 zamjenica, naglašena 55, 56, 67, 88, 92, 113, 141, 150
 zamjenica, nenaglašena 88
 zamjenica, omnireferentna 98
 zamjenica, pokazna 30, 31, 43, 73, 91, 101, 106, 129, 157
 zamjenica, prisvojna 30, 32, 126, 129, 135, 150
 zamjenica, rastavljujuća lična 91, 109, 113
 zamjenica, relativna/odnosna 30, 43, 112-4, 133, 144
 zamjenica, resumptivna 32, 78, 82, 83, 86, 87, 91, 100, 102-5, 107, 165, 168
 zamjenica, upitna 159

INDEKS IMENA

A

'Anīs, Ibrahim 76
Abdul-Raof, Hussein 21, 56
Abū al-Mukāram, 'Alī 76
Aikhenvald, Alexandra Y. 36,
Al-Ansary, Sameh 29, 30
Alazzawie, Abdulkhaliq K. 64, 83, 85,
104
Al-Hroot, Ali 47, 82, 108
Al-Shurafa, Nuha Suleiman 49
Amaireh, Khalil 22, 87
Anshen, Frank 26, 88

B

Baalbaki, Ramzi 21, 49, 62, 65
Badawi, El-Said 29, 46, 49, 78, 85, 86,
91, 98, 144
Badurina, Lada 54
Baker, Mona 51, 54-6, 61, 63, 91, 108,
109
Bakir, Murteda J. 26, 78, 88
Barić, Eugenija 148
Beeston, A. F. L. 45, 69, 78, 104, 153
Bloch, Ariel A. 97
Brown, G. 80
Brustad, Kristen 78, 90, 105, 159
Bulk, Andreas 88
Burton-Robrets, Noel 33
Butler, Christopher S. 57, 59

C

Carter, Michael G. 29, 46, 49, 78, 86,
91, 98, 144
Collins, Peter 53, 109, 114
Comrie, Bernard 17, 18
Croft, William 37

Ć

Ćorac, Milorad 126, 132, 134, 157

D

Dahlgren, Swen-Olof 14, 24, 48, 84,
92
Dickins, James 78
Dixon, R. M. W. 36
Dizdar, Elma 31, 32, 50, 111, 130, 139,
141, 143, 153, 158, 161
Dobrovolsky, Michael 33
Doron, Edit 82
Duraković, Esad 11, 67, 68, 70, 100,
138, 156

E

El-Yasin, Mohammed Khalid 26, 66,
104, 105

F

Farghal, Mohammed A. 106,
Farwaneh, Samira 29, 30
Fassi Fehri, Abdelkader 26, 36, 89, 90
Ferguson, C. A. 161

Firbas, Jan 15, 16, 53, 60-2, 74
 Givón, Talmy 57, 82
 Goldenberg, G. 39, 47, 109, 110
 Gully, Adrian 29, 46, 49, 78, 86, 91,
 98, 144
 al-Ğurġānī, ‘Abd al-Qāhir 21, 22, 39,
 79

H

Halilović, Senahid 56, 75
 Halliday, M. A. K. 57, 58, 60-2, 64, 77,
 112, 113, 164, 168
 Halupka-Rešetar, Sabina 77, 117
 Ḥasan, ‘Abbās 50, 76
 Haspelmath, Martin 72
 Hawkins, John A. 18, 19, 27, 34
 Heycock, Caroline 44, 82
 Holes, Clive 66, 118
 Homeidi, Moheiddin A. 26
 Hoyt, Frederick 34, 38

I

Ibn ‘Aqīl, Bahā’ al-Dīn ‘Abd Allāh 83
 Ivić, Milka 36, 42

J

Jahić, Dževad 56, 75
 Jonke, Ljudevit 120

K

Katamba, Francis 33
 Katnić-Bakaršić, Marina 121, 122,
 125, 143, 145, 146, 152
 Kinberg, Naphtali 72
 Kordić, Snježana 29, 144
 Kouloughli, D. E. 45
 Kovačević, Miloš 121, 123, 129, 131,
 134, 136, 146, 147, 149, 152, 156
 Kremers, Joost 31, 32, 36
 Krosh, Anthony 44

L

Lausberg, Heinrich 121, 125, 132, 154
 Lešić, Zdenko 121, 135, 142, 150, 154
 Levin, Aryeh 83
 Lewkowicz, Nancy K. 26, 82, 88, 104
 Li, Charles N. 81, 82
 Lyons, John 41

M

Mirghani, El-Sayed Osman 54, 58,
 101, 117, 119
 Mohammad, Mohammad A. 89
 Morley, David G. 29, 30
 Moutaouakil, Ahmed 24, 44, 54, 57,
 59, 107, 115, 117
 Mrazović, Pavica 30, 72
 Muftić, Teufik 32, 43, 50, 67, 70, 78,
 107
 Muġālasa, Muḥammad Ḥ. 48, 132
 Mujić, Munir 21, 97, 143, 152

O

O’Grady, William 33
 Ouhalla, Jamal 109, 110
 Owens, Jonathan 23, 47

P

Palić, Ismail 56, 75
 Parkinson, Dilworth B. 29, 30, 94-6
 Pashova, T. 94
 Pavličić, Pavao 125, 130, 137, 145-7
 Payne, Doris L. 56
 Peled, Yishai 46, 66, 79, 104
 Peti-Stantić, Anita 25
 Piper, Predrag 42
 Popović, Ljubomir 124, 128
 Pranjković, Ivo 30, 36, 122, 126

Q

Qabāwa, Faḥr al-Dīn 81

R

Radovanović, Milorad 35, 156, 157

Ryding, Karin C. 29, 107, 118, 132

S

Schreiber, Peter A. 26, 88

Silić, Josip 30, 74, 118

Siloni, Tal 35

Suleiman, Saleh M. 151

Š

Škiljan, Dubravko 121, 125, 146, 155

T

Tallerman, Maggie 29

Thompson, Sandra A. 81, 82

V

Vukadinović, Zora 30, 72

W

Watson, Janet C. E. 78, 131

Weiss, Bernard 73, 88

Wright, W. 33, 34, 50, 81, 150

Y

Yule, G. 80

Z

Zima, Luka 126, 135, 154

DTP i dizajn korica
Narcis Pozderac, TDP Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811.411.21'367.52

MULOVIĆ, Amra

Komunikacijski i stilski potencijal markiranog reda riječi u standardnom arapskom jeziku
/ Amra Mulović. - Sarajevo : Orijentalni institut, 2016. - 197 str. ; 25 cm. - (Posebna izdanja /
Orijentalni institut ; knj. 48)

Bibliografija: str. 176-185 i uz tekst. - Registar.

ISBN 978-9958-626-34-0

COBISS.BH-ID 23478278